

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Філософія людяності в освіті, науці та житті

Збірник наукових матеріалів
круглого столу,
присвяченого пам'яті
професора Анатолія Олексійовича Приятельчука
(Київ, 25 березня 2022 року)

КИЇВ
 VADEX
2022

УДК 1(091)(477)(092):177.72
Ф 56

*Рекомендовано до друку
вченою радою філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 14 від 27.06.2022 року)*

Редакційна колегія:

Конверський А.Є., д. філос. н., проф., акад. НАН України (голова);
Губерський Л.В., д. філос. н., проф., акад. НАН України;
Руденко С.В., д. філос. н., проф.;
Сайтарли І.А., д. філос. н., проф.;
Шашкова Л.О., д. філос. н., проф.;
Маслікова І.І., д. філос. н., доц.;
Власенко Ф.П., к. філософ. н., доц.;
Левченюк Є.В., к. філософ. н., доц. (відповід. секретар).

Адреса редакційної колегії: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет кім. 232; (+38044) 239-34-46

Філософія людяності в освіті, науці та житті: збірник
наукових матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті
Ф 56 професора Анатолія Олексійовича Приятельчука (м. Київ,
25 березня 2022 року) / ред. кол. А.Є. Конверський,
Л.В. Губерський, [та ін.]. Київ: ВАДЕКС, 2022. – 132 с.
ISBN 978-966-9725-87-5

У збірнику представлені наукові матеріали круглого столу
«Філософія людяності в освіті, науці та житті», присвяченого пам'яті
професора Анатолія Олексійовича Приятельчука. Для науковців,
викладачів, аспірантів, студентів, а також усіх, хто цікавиться
філософією та науковим доробком професора А.О. Приятельчука.

ISBN 978-966-9725-87-5

© Власенко Ф.П., Левченюк Є.В.,
Товмаш Д.А., упорядкування, 2022

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Філософія людяності в освіті, науці та житті

Збірник наукових матеріалів

КИЇВ
 VADEX
2022

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні учасники круглого столу, колеги, друзі!

Сьогодні ми зібралися, щоб згадати й вшанувати професора Анатолія Олексійовича Приятельчука – Людину, яка 54 роки свого життя присвятила Київському національному університету імені Тараса Шевченка, пройшовши шлях від студента до професора, завідувача кафедри філософії гуманітарних наук (2006–2021 рр.).

У березні 2021 року Анатолій Олексійович Приятельчук відійшов у засвіти. Для нас ця втрата залишається й до нині дуже болючою. Адже його життя було справжнім прикладом працелюбства, інтелігентності, глибокої поваги й любові до своїх рідних, друзів, колег, учнів та студентів. Він був патріотом України, талановитим ученим-філософом, педагогом від Бога, мудрим наставником молоді, Людиною з невичерпною життєвою енергією, якою заряджав оточуючих. Саме ці життєві цінності й особисті якості набувають надзвичайної актуальності сьогодні, коли в умовах повномасштабного вторгнення ворога, наш народ відстоює свою свободу і незалежність. Захист Вітчизни вимагає від кожного громадянина України самовіддано служити своєму народові, робити все можливе для досягнення Перемоги, відстоювати й захищати високі принципи демократії, гуманізму, загальнолюдські цінності. Про таке призначення людини завжди говорив професор А. О. Приятельчук, виголошуючи це в навчальних аудиторіях, демонструючи своїм власним прикладом у житті.

На превеликий жаль, сьогодні Анатолія Олексійовича немає серед нас. Але його ідеї, світла пам'ять живуть у кожному, хто сповідує і впроваджує філософію людяності.

Переконаний, що проведення круглого столу «Філософія людяності в освіті, науці та житті», присвяченого вшануванню пам'яті професора А. О. Приятельчука, стане традиційним для щорічної наукової дискусії з актуальних проблем буття людини.

Декан філософського факультету
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
академік НАН України,
доктор філософських наук, професор

А. Є. Конверський

**ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ
ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПРОФЕСОРА А.О. ПРИЯТЕЛЬЧУКА**

Анатолій Олексійович Приятельчук народився 23 серпня 1947 року в селі Крушинівка, Бершадського району, Вінницької області в сім'ї вчителів Приятельчука Олексія Сільвестровича та Приятельчук Олени Степанівни. У 1962 році закінчив Крушинівську восьмирічну школу, в 1965 році – Красносільську середню школу. Після закінчення школи рік працював у рідному колгоспі, а в 1966 році вступив на механіко-математичний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. У вересні 1968 року, відчувши потяг до філософської науки, перевівся на філософський факультет Університету, який закінчив у 1972 році. Отримав вищу освіту за спеціальністю «філософ, викладач філософських дисциплін і суспільствознавства». У 1975 році закінчив аспірантуру та в 1982 році захистив кандидатську дисертацію на тему: «Розвиток матеріалістичної традиції у вітчизняному природознавстві у другій половині XIX – початку XX століття».

З 1974 року по 1976 рік Анатолій Олексійович Приятельчук працював заступником Голови профкому об'єднаної профспілки Київського державного університету імені Тараса Шевченка. З березня 1976 року – асистент, а з 1984 року – доцент кафедри

філософії гуманітарних факультетів. 28 травня 1986 року отримав вчене звання доцента, 25 січня 2013 року – вчене звання професора кафедри філософії гуманітарних наук. З 30 червня 2007 року працював завідувачем кафедри філософії гуманітарних наук філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Викладав нормативні курси: «Філософія» для студентів гуманітарних факультетів, «Філософія науки та інновацій» для аспірантів і здобувачів гуманітарних спеціальностей. Започаткував і викладав спеціальні курси «Актуальні проблеми сучасної філософії», «Філософія бізнесу» для магістрів гуманітарних факультетів, «Людина і світ» для учнів Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Під науковим керівництвом Анатолія Олексійовича Приятельчука захищено 11 кандидатів філософських наук.

Він проводив плідну наукову діяльність у таких галузях, як: історія філософії, соціальна філософія, філософія бізнесу, філософія права, філософія освіти тощо. Особливу увагу Анатолій Олексійович приділяв сутнісним вимірам та проблемам філософії бізнесу, феномену економічної свідомості, поняттям «власність», «капітал» та «багатство». Він розробив оригінальний авторський навчальний курс «Філософія бізнесу», в якому проводив детальний аналіз бізнес-процесів крізь призму філософської рефлексії.

Анатолій Олексійович Приятельчук є автором і співавтором понад 100 наукових і навчально-методичних праць, основними з яких є: Філософія: Навчальний посібник / За ред. І.Ф. Надольного / – К.: Вікар, 1997, 2000, 2001, 2002, 2003, 2005, 2006, 2010 (у співавт.); Людина і світ: Підручник / За ред. Л.В. Губерського, А.О. Приятельчука/. – К., 1999 (у співавт.); Людина і світ. Підручник / За ред. Л.В. Губерського/. – К. Знання, 2007 (у співавт.); Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): Навчальний посібник / За ред. акад. НАН України Л.В. Губерського/. – К.: Знання, 2009, 2012 (керівник авторського колективу); Філософія: Підручник для студ. вищ. навч. закл. / Голова авт. кол. акад. НАН України Л.В. Губерський/. – Х.: «Фоліо», 2013, 2018 (у співавт.); Нариси із сучасної філософії: Навчальний посібник для магістрів та здобувачів ступеня доктора філософії / За ред. академіка НАН України Л.В. Губерського/. – К.: «ВАДЕКС», 2016 (у співавт.); Філософія: Навчальний посібник для студентів гуманітарних

факультетів. – К.: «ВАДЕКС», 2021 (керівник авторського колективу).

Професор А.О. Приятельчук був удостоєний державних нагород та почесних відзнак. Йому присвоєно почесне звання України «Заслужений працівник освіти України» (2017), нагороджений нагрудним знаком Міністерства освіти і науки України «Відмінник освіти України» (2002 р.) та Почесною грамотою Київського міського голови (2004 р.).

22 березня 2021 року Анатолій Олексійович Приятельчук відійшов у вічність. Це стало непоправною втратою, яка до нині залишається болючою для рідних, друзів та колег. Для колективу кафедри філософії гуманітарних наук філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка професор Анатолій Олексійович Приятельчук назавжди залишиться професіоналом, науковим наставником, викладачем від Бога та Людиною з великим, щирим серцем.

Даний збірник наукових матеріалів репрезентує роботу круглого столу «Філософія людяності в освіті, науці та житті», присвяченого пам'яті професора Анатолія Олексійовича Приятельчука, який був проведений 25 березня 2022 року.

Колектив кафедри філософії гуманітарних наук висловлює подяку всім учасникам круглого столу та планує й надалі проводити даний науковий захід з метою вшановування пам'яті професора Анатолія Олексійовича Приятельчука.

Академік НАН України, доктор
філософських наук, професор кафедри
філософії гуманітарних наук
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Л. В. Губерський

ЧАСТИНА 1.

ФІЛОСОФІЯ І ОСВІТА ЯК ЧИННИКИ ЦІННІСНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

*Губерський Леонід Васильович,
академік НАН України,
доктор філософських наук, професор
кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ІНТЕГРАТИВНА РОЛЬ ГУМАНІТАРНИХ ЦІННОСТЕЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Сучасні українські й світові реалії суспільного та індивідуального буття людей обумовлюють зміни принципів філософії підготовки людини до життя, філософії освіти, на якій базуються навчальні і виховні технології. Питання про те, чому навчати і як, які пріоритети обирати в організаційному, управлінському, а головне – у виховному контекстах, які якості особистості мають бути сформовані, щоб людина знайшла своє місце в житті, була успішною, конкурентоздатною, зрештою, щасливою, постає як завдання глобальне і центральне в контексті освіти ХХІ століття. Без його всебічного осмислення і теоретичного розв'язання на рівні академічної філософської і педагогічної науки, обговорення в колі широкої громадськості реформаторські кроки в освіті можуть мати лише частковий і тимчасовий успіх.

Серед основних детермінант, на виклики яких освіта має змінити (удосконалити, модернізувати) власні філософські принципи, доцільно виокремити, у першу чергу, чинник глобалізації та інформаційної революції, чинник власності, еволюція якого розгортається у контексті глобального утвердження ринкових відносин, і чинник духовності, потреба в якій, є, чи не єдиним гарантом збереження цілісності й виживання цивілізації. Перші два процеси формують у людини

переважно прагматичне ставлення до життя, а останній – духовне, моральне, почуттєве. Всі вони є процесами об'єктивними і водночас такими, що суперечать одне одному. Чому віддати перевагу й на основі якої філософії вибудовувати систему освіти ХХІ століття – це питання стоїть на порядку денному.

Однією із відповідей на це питання є фундаменталізація освіти. Адже найбільша вимога глобалізації до людини – це вимога високого професіоналізму [1]. Його зрощують університети, які мають наукові школи, високого рівня професорсько-викладацький склад, авторитет наукової традиції. Навчальний процес має розгортатися на основі найновіших надбань сучасної науки, культури і соціальної практики, мати випереджальний характер, формувати самостійне творче мислення, волюві здібності особистості. Відповідаючи на виклики глобалізації, маємо сформувати професіонала, який би одночасно був патріотом своєї Батьківщини, висококультурною людиною, освоїв увесь спектр гуманітарної культури.

Як правило, до гуманітарних цінностей відносять: честь, гідність, свободу, відповідальність, толерантність, емпатію, повагу, довіру, патріотизм, справедливість тощо. Гуманітарні цінності є сутнісною ознакою соціальності, людяності, цивілізованості. Без них людство просто не може існувати «культурно», у злагоді і мирі. Свідченням цього є дика, позбавлена будь-якої моралі, поведінка окупантів в Україні. Саме таку оцінку загарбницьким діям росіян дали відомі письменники, публіцисти брати Капранови в інтерв'ю проєкту «Говорить Великий Львів» на НТА. Зокрема вони зазначили, що «У росіян спостерігаємо відсутність культури при наявності мистецтва. Бо що таке культура? Це народна мораль, це спосіб життя, уявлення про чорне і біле. Великої російської культури, яка була би властива всьому народу, не існує. У них спільнота навіть на цьому рівні не сформована. Тому приїхали в Україну і казали: Хто вам дозволив так красиво жити?» [2].

Упевнений, що такими діями росія знищить себе, але це буде тривалий процес, що супроводжуватиметься, на превеликий жаль, великими жертвами людей.

З історії розвитку людства знаємо, що, переживаючи будь-які кризи, спади, зіткнення, катаклізми і війни людство завжди повертається до гуманітарних пріоритетів як до єдиного духовного стрижня, основи свого буття. Освіта має відреагувати на це повернення першою принциповою зміною свого змісту – бути людиноцентристською, особистісно орієнтованою. Водночас гуманізація освіти має багато вимірів. Вона охоплює сферу управління (його демократизацію, перехід до державно-громадської форми управління); стосунки між викладачами і студентами (вони мають розгортатись як партнерські); організацію навчально-виховної діяльності (право вибору курсу, форми навчання, мобільність викладачів і студентів) тощо. Центральна ж магістраль гуманізації проходить через зміст освіти – від фізики і математики та інших природничо-технічних дисциплін до філософії, соціології, правознавства, до всієї гуманітарної складової системи освіти.

Цінність університетської освіти полягає насамперед у забезпеченні фундаментальної гуманітарної підготовки, що є вкрай важливою для формування загального світогляду, обізнаності й здатності до аналітичного, творчого мислення фахівця будь-якого спрямування. Так само важливим є дух демократизму, наукового пошуку, дискусійності, пріоритету знань і ерудованості, яким завжди відзначалися класичні університети. Саме такі принципи сповідував і впроваджував у своїй науково-педагогічній діяльності професор А.О. Приятельчук та продовжують викладачі кафедри філософії гуманітарних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сьогодні освіта змінює свої акценти. Головним показником ефективності є не просто сума знань, які засвоєні у процесі навчання у ЗВО, а здатність до їх самостійного здобуття, до самонавчання, вміння користуватись джерелами і засобами інформації, постійно підвищувати рівень своєї освіти, потреба навчатись упродовж життя, застосовувати самостійно здобуті знання при розв'язанні неординарних завдань, проблем і суперечностей. Тобто пріоритетним постає розуміння освіти як єдності знань і цінностей.

Загалом, підкреслення нерозривного взаємозв'язку освітньої сфери соціуму та його ціннісного виміру є класичним і в теоретичному плані лежить в основі системи освіти. Причому це стосується не лише змісту навчального матеріалу і спрямування виховних практик, але й характеристик самих учасників освітнього процесу. Адже єдність із вічними загальнолюдськими цінностями всередині самої системи освіти традиційно проявлялась у високому рівні духовності викладачів, у їхньому ставленні як до навчального предмета, так і до вихованців. У цьому контексті згадуються слова професора А.О. Приятельчука, які він постійно повторював, спілкуючись із колегами: *«Потрібно любити студента і бути закоханим у свій навчальний предмет!»*.

Якщо ж говорити не про суб'єктів освіти, а про зміст освітнього процесу, то на сучасному етапі суспільного розвитку можна виокремити площину розриву взаємозв'язку освіти і цінностей, яка передовсім пов'язана з диспозицією аксіологічних і когнітивних компонентів змісту освіти, що не тільки обумовлює девальвацію духовних складових, але й призводить до відчуження від не затребуваного сучасним ринком праці знаннєвого компонента. На загальнонаціональному рівні це знаходить вираження у прагматизації компетентісного і соціального потенціалів.

У Національній доктрині розвитку освіти зазначено, що у нашій країні освіта ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності; вона утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями. Тобто, освітня сфера відображає суспільну необхідність оптимального поєднання традиційних національних цінностей з інноваційними цінностями глобальної культури. Наразі саме ця взаємодія між попередніми й новітніми цінностями має стати регулятором сучасних і майбутніх трансформацій у сфері освіти.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка з часу свого заснування формувався і розвивався на міцному фундаменті європейських університетських традицій, у тісних

зв'язках з іншими європейськими установами. Більшість професорів підтримували наукові й академічні контакти з колегами європейських університетів. В університеті працювали німецькі, французькі, італійські викладачі. З іншого боку, багато викладачів Київського університету відряджалися у довготермінові поїздки до країн Європи. Суспільні функції університетів, організаційна структура, зміст і форми діяльності на початку ХХІ століття зазнали величезних змін. Сьогодні українські реалії створюють серйозні виклики для університетів. З одного боку, університети мають дати адекватні відповіді на запити суспільства з наукових позицій, а з іншого – самі університети потребують удосконалення, трансформації та модернізації. У сучасних умовах в центрі уваги університетів та їх основними завданнями залишаються: піднесення рівня освіти, підвищення ефективності та диверсифікація наукових досліджень, збільшення внеску в національну та світову культуру.

Зазначимо, що справді гуманітарна освіта, і особливе місце в ній належить філософській освіті, здатна приносити людині усвідомлення своєї причетності до загальнолюдських ідеалів і цінностей. Тільки залучення до високих ідеалів думки, духовної культури дає можливість людині відповісти на одвічні смисложиттєві питання щодо її місця у світі. Філософія, аналізуючи нинішній стан освіти, акцентує увагу на фундаментальності освітніх традицій, необхідність у край обережного експериментування з тонкою сферою освіти. Філософія вказує на те, що головним є мета освіти, яка ґрунтується на гуманістичних світоглядних ідеалах. Саме така система освіти потрібна наразі й класичні університети, з їхнім фундаментальним науковим та інтелектуально-духовним потенціалом, здатні її забезпечувати.

На завершення варто сформулювати висновок, який дозволяють зробити наведені вище роздуми. Зазначимо важливість нового Закону України «Про вищу освіту», який передбачає суттєву автономію у всіх сферах діяльності ЗВО [3]. Для університетів чи не найважливішими є академічна і фінансова автономії, а завдяки їм ЗВО зможуть оперативно визначати зміст освіти і результативніше впроваджувати новітні

технології у навчання. А це – необхідні умови для інноваційного розвитку університету. Адже освіта, як специфічний соціальний інститут, покликана виконувати роль інновативного важеля, що має «рухати» суспільство вперед. Причому основним інструментом, за допомогою якого виконується ця функція освітньої сфери, є не просто передана в ході навчання інформація, засвоєні здобувачами знання, а й прищеплені цінності. Тому за посередництвом міжгенераційної передачі цінностей, що поступово оновлюються, освіта виступає джерелом інновацій і соціальних змін. Таку інновативність доцільно доповнити освітніми механізмами збереження традиційних цінностей. Адже сьогодні освіта повинна забезпечити не тільки розвиток глобальної культури, а й збереження автентичних цінностей кожної нації та етносу. Критерієм гармонізації цих суперечливих тенденцій, вочевидь, можуть бути загальнолюдські цінності, які і складають зміст поняття людяності.

Література

1. Губерський Л. (2008) Філософія як теорія та методологія розвитку освіти [Текст] / Л. Губерський, В. Андрущенко. К.: «МП Леся». 516 с.
2. Росіяни мають мистецтво, але не мають культури, – брати Капранови. «Говорить Великий Львів» на NTA: [сайт]. URL: <https://www.nta.ua/rosiyany-mayut-mystecztvo-ale-ne-mayut-kultury-braty-kapranovy/>
3. Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556 – VII. *Верховна Рада України*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

*Глушко Тетяна Петрівна,
доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова*

**ФІЛОСОФСЬКО-ЕКОНОМІЧНА СПАДЩИНА
ПРОФЕСОРА А. ПРИЯТЕЛЬЧУКА:
ЗМІСТ, СУТНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Професор А.О. Приятельчук був одним із піонерів такого міжгалузевого дослідницького напрямку як філософсько-економічна аналітика, яка у межах української філософської культури сформувалась на межі ХХ-ХХІ століть. Зокрема його філософсько-економічна спадщина включає в себе не лише загальний аналіз змісту, сутності, структури та функцій досить нової, на той час, сфери досліджень, а й роботу зі змістом таких категорій як «власність», «капітал» та «бізнес». Аналітичні розвідки професора А.О. Приятельчука у цій царині суттєво вплинули на тенденції розвитку даної проблематики й у сучасній Україні. А тому, систематизація його доробку може, на наш погляд, відіграти суттєву соціально-практичну роль для продовження, розвитку та вдосконалення сформованої ним парадигми.

Так, у дослідженнях А.О. Приятельчука сформовано досить важливий, на наш погляд, висновок щодо практичної ролі тих вимірів розуміння власності, які характерні тому чи іншому суспільству, а саме йдеться про те, що «соціальний прогрес суспільства органічно пов'язаний із категоріально-означеним поділом у баченні природи, сутності і функціонуванні власності» [1, с. 49]. У такий спосіб, йдеться про надзвичайну важливість аналізу структурно-видового та функціонального вимірів власності у межах системи соціального господарювання. Адже саме специфіка відносин власності визначає рівень ефективності майнових відносин та їх використання у виробничій діяльності. Особливості юридичної й економічної специфіки врегулювання відносин власності, дійсно, є одним з ключових аспектів розвитку

сучасного капіталізму, на чому зокрема наголошував й такий відомий сучасний дослідник як Е. де Сото, якому належить досить значима розвідка у цій царині.

Стосовно досліджень у сфері розвитку такої категорії як «капітал» А.О. Приятельчук, вслід за К. Марксом, визначав його як «вартість, яка здатна приносити додаткову вартість», тобто як продуктивну силу суспільства, що здатна до самовідтворення засобами створення додаткової вартості [1, с. 50]. Разом з тим, суттєву увагу дослідник приділяв не лише природному, фізичному та фінансовому різновидам капіталу, що було властиво для ХІХ-ХХ століть, коли цей феномен осмислювався К. Марксом та неомарксистами. Професор А.О. Приятельчук досить активно осмислював сутність та специфіку розвитку структури такої категорії як «капітал» на межі ХХ-ХХІ століть. Зокрема його цікавив феномен «соціального капіталу», який він позиціонував як «здатність індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на основі свого членства в соціальній структурі» [3, с. 51].

Не обходив увагою дослідник й феномен економічної свідомості, що, зокрема, аналізувався у контексті взаємозв'язку з менталітетом суспільства [див. 3]. Відповідно, він задавався також і питанням безпосередніх смислів та стратегічних векторів розвитку економічної діяльності в умовах саме українського суспільства, особливо щодо визначення пріоритетів та основних завдань продуктивної соціально-економічної практики у межах нашого соціуму [4]. Така масштабна філософська аналітика категоріального апарату у сфері філософсько-економічних досліджень, засвідчує, на наш погляд, поліструктурний підхід А.О. Приятельчука до осмислення соціально-економічних проблем та викликів, перед якими опинилось українське суспільство на початку ХХІ століття.

Власне структуру філософсько-економічних досліджень А.О. Приятельчук розглядав крізь призму її поділу на такі «пари» як: філософія натурального виробництва – філософія товарного виробництва; філософія планової організації економіки – філософія ринку; філософія господарства – філософія бізнесу [2, с. 70-71]. Значний період його змістовної теоретичної роботи припадає якраз на філософську аналітику бізнес-процесів. Так,

професор А.О.Приятельчук був фундатором та розробником першої в Україні академічної програми з такої дисципліни як «філософія бізнесу», котру він викладав на кількох факультетах Київського національного університету імені Тараса Шевченка [5].

У межах даної програми ним було запропоновано сутнісну аналітику таких феноменів як: власність і капітал у вимірі їх соціально-практичного значення для розвитку бізнесу; співвідношення бізнесу з виробництвом, ідеологією, правовими нормами та владою; аналіз ролі ігрової настанови у розвитку бізнес-процесів; дослідження етичної, культурної та духовної складової бізнесу; а також аналіз процесів формування особистісних якостей бізнесмена як своєрідної, означеної структурою соціально-економічних відносин, соціальної технології. На більш пізніх етапах розвитку цього вектору досліджень А.О.Приятельчук зосередив увагу на суттєвій ролі соціального капіталу, зокрема такого його елементу як феномен довіри, у якості важливого чинника ефективності бізнес-практик [6], а також аналізував роль логіки, інтуїції та осяяння як ключових ознак для розвитку суб'єкта продуктивної бізнес-діяльності [7].

Як бачимо, сутнісним вимірам та проблемам філософії бізнесу А.О.Приятельчук приділяв особливу увагу. Саме вона складала один з основних векторів його філософсько-економічних розвідок. Зокрема, 2003 року йому довелося фактично з нуля здійснити розробку відповідного навчального курсу, який він викладав протягом останніх двадцяти років свого життя. Таким чином, одна з перших в Україні завершених академічних програм цього курсу являла собою досить оригінальний, авторський структурно-функціональний аналіз логіки розвитку бізнес-процесів з позиції їх філософського дослідження.

Сьогодні, в умовах російсько-української війни, яка стала, в тому числі, й наслідком невдалої економічної політики держави протягом років її незалежності, ми маємо докласти максимум зусиль для модернізації економічних потенціалів нашої, багатой ресурси та людський капітал, країни. Зокрема варто це робити й на фундаменті тих смислів, які сформовані у вимірі вітчизняної філософсько-економічної думки. Так, сьогодні ми на практиці можемо спостерігати як бізнес в умовах війни, дійсно, стає

душею та хребтом економіки і проявляє себе як фундаментальна конструкція для підтримки господарської системи суспільства та формування новітніх, означених потребами епохи, економічних смислів і настанов.

Отже, філософсько-економічна спадщина професора А.О. Приятельчука спонукає нас сьогодні всерйоз замислитися над можливостями та перспективами розвитку національної соціально-економічної системи. Ті смисли економічної діяльності, які не були вдалими й призвели до повномасштабної війни з російським загарбником, потребують свого остаточного переосмислення та консолідації суспільства навколо формування й затвердження продуктивної соціально-економічної системи, яка надійно працюватиме на всіх структурних рівнях господарського життя – від конструктивних смислів економічної свідомості до їхнього втілення у філософських принципах соціальних практик бізнесу та національної економічної системи в цілому.

Література

1. Приятельчук А.О. (2012). Власність і капітал: сутність, структура та основні функції. Вісник Житомирського державного університету. Філософські науки. Випуск 63. С. 48-52.
2. Приятельчук А.О. (2012). Структура філософії економіки. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. № 48. С.70 – 78.
3. Приятельчук А.О., Глушко Т.П. (2010). Ментальний вимір економічної свідомості суспільства: українська перспектива. Мультиверсум. Філософський альманах.: Зб. наук. праць / Гол. ред. В.В. Лях. К.: Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Вип. 5 (93). С. 14 – 26.
4. Приятельчук А.О., Амінова О.В. (2010). Віднайдення смислів економічної діяльності людини в Україні. Філософські проблеми гуманітарних наук. Збірка наукових праць. Київ. № 16. С. 24 – 28.
5. Приятельчук А.О. (2006). Філософія бізнесу: Навчально-методичний комплекс. Київ. 22 с.
6. Приятельчук А.О. (2012). Віра та довіра в контексті бізнесової діяльності. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. № 50, С. 193 – 201.
7. Приятельчук А.О. (2013). Логіка, інтуїція та осяяння: особливості взаємозв'язку у бізнесі. Вісник Донецького національного університету. Гуманітарні науки. № 1-2 (2). С. 64 – 69.

*Козловець Микола Адамович,
доктор філософських наук,
професор кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету
імені Івана Франка*

ІДЕОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК СУСПІЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Процеси новітнього націє- і державотворення в Україні відбуваються за досить складних і суперечливих умов. Дедалі очевиднішим стає дефіцит духовного підґрунтя здійснюваних перетворень, об'єднавчої національно-державної ідеології. До того ж українська державність розбудовується за умов раніше не знаного рівня світової відкритості, інтеграційних процесів, глобалізації і, відповідно, всіляких зовнішніх впливів і втручань, нерідко гостро деструктивних щодо процесів державотворення. Для сучасної України питання ідеології є смисложиттєвим, одним із найважливіших принципів життєдіяльності нації, її історичного поступу.

Ідеологія як певна система філософських, наукових, правових, політичних, економічних, естетичних, моральних, соціологічних цінностей і знання про світ, соціум, людину об'єктивно притаманна суспільному життю, лежить в основі формування і розвитку суспільства й особистості. Вона дає уявлення про місце і роль людини у світобудові, сенс її життя, про найкращий суспільний устрій тощо. Ідеологічні знання і цінності організують, регулюють, спрямовують й інтегрують діяльність людей в духовній, політичній, економічній, соціальній і сімейно-побутовій сферах життя, об'єднують країни з однотиповою ідеологією в цивілізації, забезпечують цілісність соціосфери в цілому [1, 98].

Зазначимо, що у науці існує впливова традиція розуміння феномену ідеології як форми свідомості, що відображає спотворений і частковий образ реальності, обумовлений соціально-історичними обставинами, особливостями пізнання реальності, її інтелектуальної реконструкції суб'єктом, що пізнає та його інтересами; звідси – уявлення про «хибність», «ілюзорність» ідеології (К. Маркс, К. Маннгейм). Менш

поширена інтерпретація ідеології як закритої, негнучкої системи догматичних положень, яка домагається володіння абсолютною істиною (К. Поппер, Дж. Талмон, Г. Арендт). У цій версії ідеологія сприймається як інструмент соціального контролю на службі тоталітарного режиму, знаряддя владарювання правлячої еліти. У літературі, присвяченій проблемам модернізації, зустрічається й теза про «кінець ідеології» (Ф. Фукуяма), що глобалізаційні процеси ведуть до усунення ідеології з суспільного життя. Проте у процесі іманентного аналізу виявляється, що фактично йдеться не про зникнення ідеології як такої, а про її реструктуризацію. Відбувається розмивання кордонів різних ідеологій і самих цінностей, диференціація їх носіїв, заперечення ідеологічних стереотипів, надання різним ідеологіям цивілізованого змісту і плюралізму. Причому, якщо в соціально-стабільних суспільствах демократичної орієнтації вплив ідеології на суспільну свідомість послаблюється, то в суспільствах, які переживають процес модернізації чи вибору шляхів подальшого розвитку, ці засоби духовної мобілізації відіграють зростаючу роль. Ідеологія й надалі залишається ключовим елементом суспільного та політичного життя, окреслюючи місце людини у сучасному світі.

Як система концептуально оформлених уявлень та ідей, яка виражає інтереси, світогляд й ідеали різних соціальних суб'єктів, ідеологія виступає найважливішим онтологічним принципом існування суспільства, основою взаємозумовленості і взаємозалежності різних сфер, елементів суспільного життя, виражає ідею цілісності системи людина – суспільство і світової спільноти в цілому. Залежно від ступеня близькості ідеологічних установок до повсякденного життя та їх практичного застосування виділяють три рівні функціонування ідеології: 1) концептуальний – формулюються основні положення, що розкривають цінності, ідеали й установки певного соціального суб'єкта, обґрунтовуються принципи суспільно-політичного життя; 2) програмно-політичний – соціально-філософські та політичні концепції у вигляді програм політичних партій, конкретних гасел і вимог політичних сил, формуючи, таким чином, основу для ухвалення політичних рішень і стимулювання політичної діяльності; 3) актуалізований рівень характеризує

ступінь освоєння громадянами цілей і принципів певної ідеології, міру її втілення в практичну діяльність і вчинки [2, 390].

Структуру ідеології утворює не лише взаємозв'язок чуттєво-емоційних і раціональних компонентів – переконання, цінності, норми і принципи. Вона може бути розкрита і шляхом виокремлення як окремих елементів її ідеологічних форм – моралі, політики, права, релігії, філософії, мистецтва, які, з одного боку, взаємодоповнюють один одного і збагачують тим самим зміст ідеології, а з другого, – взаємопов'язані і мають в своїй онові єдину системоутворюючу ідеологічну форму. Так, політична форма ідеології відображає ставлення людей до дійсності й один до одного, способи пізнання та інтерпретації буття з позицій цілей, ідеалів, інтересів певних соціальних груп та суб'єктів політики. Правова ідеологія постає системою світоглядних ідей про онтологічну цінність права та його реалізацію, про механізми впливу цих ідей на суспільну й індивідуальну свідомість і підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інституцій. Художня форма ідеології (або мистецтво) може бути розкрита через літературу. Її ідеологізованість виявляється в тих темах, які піднімаються у творах письменників. Це можуть бути твори на історичні, соціально-політичні та військові теми, або твори, в яких викладається позитивна соціально-політична програма автора. Зазначимо, що ЗМІ, художня література культура, наука й освіта є сьогодні найбільш затребуваними, важливими факторами соціальної самоорганізації, формування образу позитивного героя, творчого способу життя українців, співробітництва і взаємодопомоги, спроможних спрямувати вектор розвитку нашого суспільства у бік процвітання і соціальної гармонії.

Досвід історії засвідчує: засадовою для кризи будь-яких цивілізацій і суспільних систем є насамперед ідеологічна криза; як і будь-яке суспільне відродження починається з очищення й оновлення суспільних ідеалів, з утвердження нової системи цінностей, формування нової ідеології. Не випадково першим грандіозним проєктом у цій сфері була ідея «ідеальної держави» Платона як реакція на розклад античного полісу і гарантія відомої стійкості соціуму, що розвивається. Цілком деідеологізовані

суспільства історії невідомі. Наймовірніше, і в майбутньому таких суспільств не буде. Постаючи в онтологічному аспекті одним із базових соціальних інститутів, ідеологія в умовах стабільно діючої соціальної системи виступає основою суспільної інтеграції і консенсусу, а в умовах суспільства, що трансформується – однією зі значущих детермінант напрямку і характеру транзиту.

Зневажливе ставлення до ідеології, як це сьогодні спостерігається в українському суспільстві, неконструктивне. Відсутність інтегративної ідеології (як ідеології держави) спонукає не до консолідації суспільства, а до його розшарування за національними, мовними, релігійними та культурними ознаками, неухильно веде до взаємної опозиційності, протидії і навіть протистояння національно-культурних сегментів поки що цілісної держави. Україна приречена на жорстку внутрішню конфронтацію, поки ми не розв'яжемо для себе те питання, яке так і не зрушили з місця за всі роки незалежності. Це можна назвати національною ідеєю чи державною ідеологією, можна – критеріями національно-державних інтересів, які б були стрижневими в суспільстві, і жодна політична сила не могла б їх ставити під сумнів й «торпедувати». Йдеться, по-перше, про певні уявлення про можливий і бажаний державний устрій, який створює сприятливі умови для оптимального задоволення різноманітних матеріальних і духовних потреб людей, забезпечує їм гідні умови життя, праці й відпочинку, а також про ставлення держави до людини, її прав і свобод, як і людини до держави. По-друге, державна ідеологія повинна бути зорієнтована на досягнення відповідної солідарності в суспільстві, на об'єднання людей, виключати будь-які протистояння. По-третє, державна ідеологія, якщо вона справді демократична, має бути спрямована на забезпечення та практичну реалізацію принципу свободи як щодо кожного члена суспільства, громадянина держави, так і всього народу загалом. Ідея верховенства невід'ємних прав людини є інтегральним елементом концепції державної ідеології. Саме загальновизнані демократичні цінності й мають визначати спрямування і зміст діяльності держави та її інституцій. По-четверте, як складник до державної ідеології (поряд з питаннями політичного устрою, власності та добробуту) повинна увійти й ідея соціального партнерства. Соціальне партнерство, в свою

чергу, спирається на такі цінності, ідеали та орієнтири, як солідарна і суб'єктивно взаємовідповідальна система норм і цінностей, які перетворюють розрізнені індивідуальні інтереси та локальні групи в морально цілісну людську спільноту. Державна ідеологія повинна давати розгорнуту картину соціального захисту кожної особистості. По-п'яте, державна ідеологія не може мати примусового характеру, насаджуватися силоміць. Як своєрідний консолідуючий фактор в масштабах держави ідеологія можлива лише у вигляді функціонування обґрунтованої, розшифрованої і не насаджуваної примусово ідеологеми та системи ідей. По-шосте, недоцільна побудова ідеологічної концепції «від негатива», особливо в умовах тенденцій світової глобалізації, інтеграційних процесів. Вона не повинна ґрунтуватися на якихось конкретних ознаках етнічної, національної, соціальної та партійної належності, має бути динамічною, постійно підкреслювати й вивищувати позитивні якості українців. Державна ідеологія мусить згуртовувати всі етнічні спільноти в сучасну українську політичну націю. І, нарешті, загальнонаціональна ідеологія має ґрунтуватися на патріотизмі, адже це стрижень будь-якої об'єднаної ідеї.

Зрозуміло, що ідеологічна концепція держави не може виходити за межі конституційного поля. Саме Конституція України закріплює найважливіші положення сучасної державної ідеології – утвердження в Україні суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Останніми роками поступово приходить усвідомлення необхідності формування державної ідеології [3; 4; 5]. Саме інтегративна ідеологія, будучи співзвучною ментальним та національним складовим суспільної свідомості народу, яка розкриватиме сутність української державності через систему життєво важливих цінностей, покликана згуртувати українську націю, визначити ієрархію вищих національних інтересів та завдань, сформувати нову національну ідентичність. Це повинна бути ідеологія національного самоствердження, концептуального бачення розвитку нації як цілісного організму, в якому гармонійно поєднані зусилля кожного елемента, що забезпечують задоволення індивідуальних потреб через реалізацію спільної мети.

Отже, проблема консолідації українського суспільства стає все більш актуальною. Творення новітньої української нації передбачає розробку адекватних сьогоденню ідейно-політичних засад національного самоствердження на ґрунті спільних національних інтересів. За допомогою нової ідеології існуюча багатоліка етнокультурна й політична спільність має усвідомити себе як єдиний український народ, своє місце і роль в глобалізованому світі.

Література

1. Мангайм К. Ідеологія та утопія. [пер. з нім. В. Верлоки]. К.: Дух і Літера, 2008. 370 с.
2. Требін М. П. Ідеологія. Соціологія права: енциклопедичний словник / Л. М. Герасіна, О. Ю. Панфілов, В. Л. Погрібна та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2020. С. 389-391.
3. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. Київ: Знання України, 2002. 580 с.
4. Актуальні питання ідеології та ідеологічної роботи в українському війську: монографія / [Алещенко В. І., Баранівський В. Ф., Кобзар А. О., Кримець Л. В.]; під заг. ред. В. Ф. Баранівського. Київ: «Золоті ворота», 2014. 232 с.
5. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. 488 с.

*Корабльова Валерія Миколаївна,
доктор філософських наук, доцент,
старша наукова співробітниця
Інститут східноєвропейських студій
Карлів університет у Празі*

УКРАЇНСЬКИЙ ФРОНЕЗИС ЯК ВІДПОВІДЬ НА КРИЗУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО МОДЕРНУ

Українське суспільство сформувалося на перетині численних соцістальних впливів, переважна більшість із яких перебуває в рамках нормативного порядку європейського модерну. З-поміж цих культурних нашарувань, найбільш істотний вплив можна простежити історично з боку суміжних континентальних імперій – Російської та Австро-Угорської - та проєкту радянської модернізації, що зазнала краху, але лишила інерційний спадок окремих патернів поведінки та інституційних фрагментів (дет.: Minakov 2019). Утім, у порадянський період Україна постає полем ідеологічного протистояння кількох моделей, що змагаються за культурну гегемонію: пострадянський патроналізм (Hale 2015) і дотичний до нього «руський світ», з одного боку, та неоліберальна глобалізація, що перетинається із сучасними інкарнаціями європейського модерну, з іншого. Як слушно зазначають Н. Попеску і Е. Вілсон: «У той час як Європа здебільшого вдоволено відсиджувалася, розраховуючи на те, що Карл Більдт називає «магнетизмом» європейської моделі, Росія – яку зазвичай не розглядають як схильну до використання м'якої сили – опанувала владу стимулів, а також примусу» (Popescu & Wilson 2009: 27). Іншими словами, у ситуації де-факто ідеологічного протистояння в регіоні між Росією та Заходом, умовна «Європа» поводить ся так, наче її гегемонія є безальтернативною та непохитною, у той час як Кремль продовжує корумпувати західні й пострадянські еліти (дет.: Shekhovtsov 2018).

Поточна фаза російської агресії в Україні продемонструвала ідейне банкрутство обох моделей, неспроможних запропонувати дієве розв'язання для української спільноти: обидва ідеологічні

пакети не лише дуже обмежено витлумачують агентність українського суспільства, схилившись розглядати його як геокультурну периферію, російського субалтерна, але вони також не містять соціокультурних сенсів, спроможних запропонувати привабливу картинку майбутнього. Імперський ресентимент Росії рясніє відсиленнями до імперського минулого – не лише советського, але навіть до часів Петра I і його успішної війни зі шведами. Таким чином, сучасна мозаїчна ідеологія Кремля, хоча й послуговується постмодерними тактиками гібридної війни (Магда 2017), має виразне ретротопічне ядро (Bauman 2017), себто пропонує реконструкцію умовно славетного минулого як своєрідний проєкт майбутнього. У той же час, пізній західний модерн послуговується моделлю «нескінченного теперішнього» (Gumbrecht 2014), коли майбутнє малюється в катастрофічних тонах, і невідворотний апокаліпсис (викликаний чи то екологічною катастрофою, чи то численними мілітаристськими викликами з різних «гарячих точок») можна лише відкласти, нескінченно «розтягуючи» теперішнє: «Для нас майбутнє більше не є відкритим обрієм можливостей; навпаки, воно стає виміром, усе більш закритим для всіх прогнозів – і, водночас, загрозою, що насувається» (Gumbrecht 2014, p. xiii).

Подібна незадовільність обох світоглядних пакетів – ретротопічного пострадянського і презентистського європейського – стимулює запит на альтернативні проєкти привабливого майбутнього, кратно підсилені екзистенційними викликами поточної війни. У цьому контексті необхідно піддати критичному переосмисленню і концепцію «модернізації навздогін» (Habermas 1990) і екзотизуючі тенденції східноєвропейських студій та звернути увагу на автентичні локальні практики, що містять адаптації та реінтерпретації модерну на українських теренах. Такими зародками потенційно привабливого майбутнього для українського суспільства є *ціннісна дія та солідарна економіка* (дет.: Приятельчук О.А., Приятельчук А.О. 2020). Варто наголосити, що ці імпульси походять від життєвих практик пересічних українців, а не є проєкціями інтелектуальних побудов у владних кабінетах.

Як влучно зазначає А.О. Приятельчук, ідеологія є теоретично оздобленою мрією¹: це нормативне оформлення життєвих практик на низовому (grassroots) рівні. Визначальним модусом дії, що перформативно утверджує суб'єктність українського суспільства та забезпечує його резистентність до численних викликів, є *солідарна дія*, або ситуативне об'єднання для розв'язання поточних задач, що ставить спільне благо вище за індивідуальний зиск. Це постає ідеологічною альтернативою і державоцентричному колективізму Росії й індивідуалізованому ринковому суб'єкту, націленому максимізувати прибуток, що складає ідеологічний стрижень західного неолібералізму. Як я зазначаю деінде, українська версія солідарності – це «самозобов'язувальна відданість, базована на довірі й відповідальності, яка, будучи розділеною з іншими індивідами, постає засадою спільноти» (Korablyova 2019: 245). Вона має принципово горизонтальний і гетерархічний характер (Винницький 2021), коли влада дифузно розподілена по всьому суспільству, вона ситуативно активується у спонтанно виникаючих вузлових точках. Така стратегія «множини» (Negri & Hardt 2009) унеможливорює знекровлення спротиву через ліквідацію чи корупцію лідерів, бо кожен постає потенційним лідером, у той час як реальні лідери втрачають свою символічну вагу, коли вони відділені від спільноти, яку вони – ситуативно – репрезентують.

Визначальною рисою практик горизонтальної солідарності українців є їхня невіддільність від цінностей, що охоплюється аристотелівським поняттям «*фронезису*» (Арістотель 2002), яке ми витлумачуємо в даному контексті як *практиковану чесноту*, або ціннісно навантажену дію. Іншими словами, українці гранично ліквідують розрив між повсякденними практиками і декларованими цінностями. Подібна конфігурація може бути пояснена слабкістю й неефективністю суспільних інституцій. В умовно «західному» суспільстві, прийнятні практики легітимуються правилами, у той час як цінності кодифікуються в засадничих законах, а отже – між практиками й цінностями завжди є медіатор, третій елемент. На противагу цьому, в українському суспільстві – на тлі значної недовіри й до правил, і

¹ Цитата з особистого спілкування.

до інституцій, а також за умов високої турбулентності, що вимагає випрацювання рішень у режимі *ad hoc*, ця медіація не виникає, і кожна дія співвідноситься або з цінністю (фронезис), або з кінцевою метою (прагматизм). І саме фронетичні дії мають потенціал перформативного відбудовування спільноти на бажаних проактивних засадах.

Особливо виразно ці тенденції проглядаються на тлі сучасного досвіду «детериторіалізації», обнулення нормативних режимів на територіях, що зазнають спроб російської окупації. Приміром, коли на вимогу пред'явити документи на російському блокпості, українська громадянка відмовляється, апелюючи до сумнівної легітимності такої заяви: тут автоматичному очікуванню конформізму протистоїть стихійна фронетична дія. Волонтерський рух, що забезпечує українські збройні сили від 2014 року до сьогодні, втілює слабо інституалізовану, втім дієву солідарну економіку. М'яку силу українського фронезису демонструє поширення подібних патернів за межами України: коли в Литві протягом кількох діб з множинних дрібних внесків було зібрано коштів на купівлю декількох Байрактарів, це є втіленням не лише «класичного» краудфандінгу, але й українського фронезису. Анемічне західне суспільство пізнього модерну (Slotterdijk 2010) охоче зреагувало на *тимос* і *фронезис* українського спротиву. І саме в ціннісних діях та горизонтальних мережах солідарності, що потенційно йдуть поперек класових і спільнотних кордонів, міститься зародок можливого – привабливого – майбутнього.

Література

1. Minakov, Mikhail (2019). Republic of Clans: the evolution of the Ukrainian political system. In: Magyar, Balint (ed.), Hale, Henry E. (intr.) *Stubborn Structures: reconceptualizing post-Communist regimes*. CEU Press: 217-245.
2. Hale, Henry E. (2015). *Patronal Politics. Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. Cambridge University Press.
3. Popescu, Nicu; & Wilson, Andrew. (2009). *The limits of Enlargement-lite: European and Russian power in the troubled neighbourhood*. Policy report. London: ECFR.
4. Shekhovtsov, Anton (2018). *Russia and The Western Far Right*:

Tango Noir. Routledge.

5. Магда, Е. (2017). Гибридная агрессия России: уроки для Европы. К.: КАЛАМАР, 324 с.

6. Bauman, Z. (2017). *Retrotopia*. Polity Press, 180 p.

7. Gumbrecht, H.U. (2014). *Our Broad Present: Time and Contemporary Culture*. New York: Columbia University Press, 110 p.

8. Habermas, Jurgen. (1990). *Die nachholende Revolution: Kleine Politische Schriften VII*. Suhrkamp Verlag.

9. Приятельчук, О.А.; Приятельчук А.О. (2020). Соціальна солідарна економіка як умова економічного зростання та сталого розвитку // *Topical Issues of Science and Practice*, London, 2-6 November, pp. 125-130.

10. Korablyova, V. (2018). EuroMaidan and the 1989 legacy: solidarity in action? In: *The Long 1989: Decades of Global Revolution* / Piotr H. Kosicki, Kyryll Kunakhovich, (eds). CEU Press, Ch. 10.

11. Винницький, Михайло (2021). *Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності*. Львів: Видавництво Старого Лева.

Negri, Antonio; Hardt, Michael (2009). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. Penguin Books.

13. Арістотель (2002). *Нікомахова етика* / Αριστοτελους. Ηθικα Νικομαχεια. К.: Аквілон-Плюс, 2002, 480 с.

14. Slotterdijk, Peter (2010). *Rage and Time: A Psychopolitical Investigation*; transl. by Mario Wenning. Columbia University Press.

Inna Sajtarly,
*Doctor of Philosophical Sciences,
Professor of the Department of Philosophy of Humanities
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

POSTSTRUCTURALISM IN THE LIGHT OF THE FUSION OF ECONOMIC DISCOURSE AND PSYCHOANALYTIC APPROACH

When referring to the issue of the fundamental causes of poststructuralist strategies, as a rule, one is reminded of their immensely emphasized severity with regard to past philosophy, primarily, with regard to its methodology, including structuralism.

But in fact, this “severity” has some limits, related to very poststructuralism, most representatives of which as found out to be followers of certain philosophical tradition, in particular, notorious psychoanalysis and critical social theory, based on economic arguments.

The thing is that due to specific fusion between the above “discourses” philosophical thought have got the most critical devices for executing its “exposure” of “world” in the form of “Shizo-analysis” with its “desiring production” and the theory of “libidinal economy”.

Both of them are based on the idea on libidinal investing into economy and policy, when it is the established system of production relations that is the major reason for “designing the Subject” in terms of the features of his mental structures.

So, the determining category of the above approaches is to with category *libido* in terms of the desire, aimed at satisfaction as well as very production process, which it is impossible beyond libidinal substance.

Despite the general critique of structuralism on the basis of essential divergences regarding the nature of psychic unconsciousness (according to representatives of poststructuralist vision Subject is able to self-constructing regardless “Oedipal filth that sticks to our skin”), such prominent philosophies of 20th century Felix Guattari and Gilles

Deleuze appeal to institutional analysis, especially, to “complex systems of political and economic power”. In this context, it is worth recalling the developments of a no less prominent author, namely, Jean Francois Lyotard.

Their logic, that is, constant references to political and economic arguments is due to primarily postmodern civilization, which differ from previous stages its total disordering and significant transformation in value system in terms of unlimited power of desire, therefore, the power of “desiring production”.

It is the imperative of desire, which is known to be aimed at pleasure or enjoyment, and in this case the enjoyment of everything possible, that is the major marker of both postmodern culture and the motivational structure of the postmodern persons.

Put it another way, it is fact of the transformation of mental structure under conditions of “consumer society” that caused the emergence of so-called poststructuralist refutation of “spiritualism” as well as very structuralism, and not *vice versa*: philosophical reasoning has to follow the changes of epochs, otherwise it is losing its relevance.

What exactly “designing” and what exactly “Subject” they are talking about? Presumably, post-structuralists mostly appeal to “capitalistic designing” of the working Subject (*labor man*), that is, to the subject of real production and established production relations, which determining the rest social relation. This applies no less to the Schizoid Subject as “*man of phantasy*” beyond any aesthetic application, who produces by mental way, by means of production of phantasms as the production of desiring.

The fact of unlimited production of anything in condition of postindustrial economy effects to full power the desire over reason, sane, common sense, etc. So, in contrast to a number of thinkers of early 20th century, starting with Oswald Spengler and ending Norbert Elias, nowadays we hardly can claim about rationality as a constant feature of Western culture or Western man.

Presumably, nowadays we are dealing with *desire man*, that is, with “death” of *rationality* in all possible terms, where both reality and expediency are substituted with “flow of the phantasms”, simulacra and their mental correlate in the form of “Schizoid Subject”.

Another no less widespread concept of contemporary philosophy, which is related to synthesis of economic arguments and psychoanalysis, is associated with the concept of *libidinal economy*. *Libidinal economy* is usually considered in Weber's manner, precisely, in terms of his favorite notion of "*industriousness*" (love for work) or, in the sense of Marcuse's "*no-repressive sublimation*" as enjoyment of work. Both phenomena became relevant due to emergence of industrial economy.

But according to deep conviction of Guattari and Deleuze, for example, *the concept of libidinal economy is directly associated with correlation between the structure of desire and the structure of social system, in particular, there is talking about an alliance between libido and certain mode of production*. Furthermore, in their view, almost the entire economy in its proper sense is libidinal, starting from ancient period and ending with current love for financial flows under circumstances of post-industrialism.

For example, according to most of poststructuralists the phenomenon of so-called *super-violence* has, primarily, economic implication. It was a primary and widespread type of *surplus value* that we meet in preindustrial stage of historical development, including so-called Western world.

It refers to the fact that "profits" also may be extracted by means of pure psychic way. *Thus, it is the presence of desire (libido) in the structures of economy and power that is a direct explanation of very fact super-violence*.

In other words, in terms of *libidinal economy* theory the violence also can be classified as an economic category – as a kind of "surplus value", which skillfully is derived from human pain and suffering.

More precisely, libidinal violence in preindustrial economies is considered as a kind for mental compensation of economic injury: "...How can one "pay back" with suffering? ...something that Nietzsche himself calls the evaluating eye, or the eye of the gods who enjoy cruel spectacles, "and in punishment there is so much that is festive!"... The equation injury = pain has nothing exchanges about it, and it shows in this extreme case that the debt itself had nothing to do with exchange. [1,191].

Indeed, under conditions of industrial capitalism, one can say about role of imperative “*industriousness*”, *economic ascetism* (Weber), and about *libidinal investment into production*, etc. But the current stage of production development promotes the possibility *solely* inner production as the production in the form of phantasms, that inevitably results to direct production any desires, destroying completely any sense, relevant to reality. Finally, we face the Subject as a producer of innumerable desires, detached from reality and common sense up to the unlimited production of any delirium.

In other words, production only within framework of Subject unavoidably results to Schizophrenia, which is the end of sociality as well as it is the end of very humanity in the sense of an absurdity of the very notion of “community of Schizos”. That is why, the author’s attempts to absolutize this concept, therefore the phenomenon of Schizophrenia with regard to the entire contemporary society is questionable.

Thus, if we consider of so-called advanced societies in terms of fusion of psychoanalytic approach and economic elucidating, we can say about the coexistence of two significant psycho-types, related to current civilizational development, including the postindustrial formation. That is why, the question with regard to perspectives for such society, especially its sociality in the future evokes a number of serious concerns.

References

1. Deleuze G. and Guattari F. (2009) *Anti-Oedipus. Capitalism and Schizophrenia*. Translated by R. Hurley/ Penguin Putnam Inc, New York, USA. 432 p.
2. Freud Z. *Civilization and its discontents* (2005) The electronic version is copyright / Chrysoma Associated Limited. Publications Division – Electronic Books Library. 40 p.
3. Nietzsche Friedrich (2010) *On the genealogy of Morality*, [in] *Ethics: The Essential Writings* (ed), Gordon Marino, The Random House Publishing: Pp.274 – 292.
4. Nietzsche Friedrich (2003) *Beyond Good and Evil* / Translated by R.J. Hollingdale. Penguin Classics. 240 p.
5. Weber Max (1950) *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism* / Translated by Talcott Parsons. – Tutor in Economics, Harvard University. 292 p.

*Аташкаде Руслана Вадимівна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ЕВОЛЮЦІЯ ТА ІНВОЛЮЦІЯ ТРАДИЦІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

На сучасному етапі історії людство розглядає свій соціокультурний розвиток, суспільний поступ, рівень демократії і прав особи як предмет особливої уваги, цінність уселюдської цивілізації, де особливе, конкретне перетворюється в універсальне. У традиційному суспільстві традиція відіграє ключову роль, вона є тим, що передається, як впродовж життя одного покоління, так і від одного покоління до іншого. З покоління в покоління передаються не тільки виражені словами релігійні або моральні норми, але й рухи, жести, рефлексії, почуття. Усі соціальні явища можуть бути досліджені через призму їх «традиційності». Оскільки будь-яке явище, що мало місце в минулому, можна назвати традицією, то все минуле постає як потенційна традиція. Передача духовних цінностей від покоління до покоління – це також традиція; на традиції засновано культурне життя.

Соціально-філософський сенс традицій розкривається не лише як основа, або передумова людської діяльності, але і як результат зусиль людей, що докладаються з метою збереження і відтворення соціальних зв'язків, направлених на підтримку успішних (тобто таких, що пройшли історичну апробацію) соціальних інститутів і форм соціального життя. Відтак, сфера традицій охоплює широкий спектр явищ соціальної реальності: від тих, що зазвичай називають традиційними (технічних навиків і технологічних схем, релігійних і світських обрядів і церемоніалів, побутових і професійних звичаїв) до наукових і філософських шкіл, ідеологічних конструкцій і маси повсякденних подій, які опосередковують соціальний досвід в індивідуальному бутті людини.

Сума подій за час існування людства – це не традиція, а швидше генеалогія суспільства. Говорити про традицію можна лише тоді, коли зв'язок між минулим та теперішнім має більш тісний, інтимний характер. Традиція повинна включати в себе безперервне існування минулого в теперішньому, яке може прийняти дві форми: матеріальну та ідеальну, або об'єктивну і суб'єктивну. Традицією в першому, більш широкому сенсі слова, є сукупність тих об'єктів та ідей, джерела яких знаходяться в минулому, але які можна виявити в теперішньому, тобто все те, що не було знищено, викинуто, забуто. У цьому контексті традиція тотожна спадку – тому, що реально збереглось від минулого. У другому, більш вузькому сенсі слова, під традицією розуміються тільки ті фрагменти наслідування, які не просто зберігаються в теперішньому, а й тісно переплітаються з ними. Все, що притаманне людині як соціокультурній істоті, набувається при житті – силою традиції, засвоєнням досвіду культури. Необхідно підкреслити, що розрив традиції – це один із проявів кризи культури і водночас кризи особистості, яка втрачає свою повноту та життєвість в міру того, як втрачає історичну пам'ять, забуває про свої витoki, які простягаються в глибину віків. Розрив традиції зводить культуру до беззмистовного формалізму, яким так багата історія ХХ століття. Але й консервація традицій завжди була причиною регресу культури, що підтверджується історією науки та культури.

Будь-яка традиція, не зважаючи на її стійкість, розвивається і модифікується у зв'язку зі зміною епохи, соціально-історичних умов та змін в ментальності народів. Змінюючись, людина (суспільство) змінює і традицію, і навпаки. Відтак, модифікація – це неминуха доля традиційних уявлень. Раніше цей процес був порівняно повільним, розтягувався на століття, але зараз може відбуватися упродовж життя одного покоління. Людина в сучасному світі під впливом модернізації постійно знаходиться в процесі вибору між своєю та чужою, нав'язаною їй, традиціями. Тому можна сказати, що традиція передбачає вибір, пошук і навіть винахід. Кожне нове покоління починає діяльність з інтерпретації свого минулого, у своєму варіанті, цьому й полягає запорука поступової зміни суспільства. На відміну від інших видів соціального зв'язку вона реалізує не тільки

внутрішньопросторове, а й міжчасове спілкування, тобто спілкування різних поколінь суб'єкта духовного та соціального розвитку, а також різних, часто протилежних за своїми цілями та інтересами суспільних груп, які втілюють в собі суб'єкт діяльності в той чи інший історичний момент. Відтак, по-перше, вказаний зв'язок дозволяє накопичувати та передавати з покоління в покоління соціальний досвід діяльності людей, що гарантує безперервний поступальний розвиток змісту та форм діяльності суспільства протягом тривалого історичного часу. По-друге, він забезпечує залучення індивідів та груп до суспільного цілого, виконуючи роль опосередковуючої ланки між соціально-історичними умовами діяльності людей в певну епоху та змістом їх духовної орієнтації, що відповідає цим умовам. По-третє, через традицію встановлюється відносна узгодженість та однопорядковість дій людей, які належать до одного покоління, але до різних суспільних груп. Узагальнюючи перераховані вище функції, можна сказати, що традиція регулює людську діяльність, задаючи в постійно змінюваних об'єктивних умовах більш-менш стійкі орієнтири дії, поведінки або відношення до реальності. Розглядаючи їх з боку соціальних функцій та втілення в них діалектичних моментів руху, правомірно зробити висновок, що традиція забезпечує саму стійкість мінливих відносин між людьми. Без сталості не може бути розвитку і зміни взагалі, а через що без традицій не може бути розвитку та зміни суспільних відносин. Тобто, забезпечуючи стійкість, стабільність останніх, традиція слугує невід'ємною умовою суспільного буття. Традиція вимагає від людини праці та творчості, боротьби та руху в ім'я творення нового, виходячи з усталеного і спираючись на нього. З цієї причини вона еволюціонує, постає не як консервативний момент, що забезпечує статичну, нерухомість форм життя, а як творчий, динамічний чинник історичного розвитку.

Проте, сучасна епоха є таким часом, у якому традиція змінює свій статус. Ще на початку XX століття французький психолог і соціолог Г.Лебон, виділив дві характерні особливості епохи: перша – це руйнування релігійних, політичних та соціальних вірувань; друга – виникнення і поширення нових умов існування, що з'явилися внаслідок відкриттів в галузі науки та промисловості. Він був одним з перших, хто теоретично

обґрунтував прихід ери мас [2, с. 147-152].

Сучасне «масове» життя – це життя поверхнєве. Масова людина завжди тікає від життя, від своєї долі, користується маскою, тобто живе в постійній ілюзії. З цього приводу варто звернутись до французького філософа та соціолога Жана Бодріяра, який визначав масу як мовчазну більшість, що є за своєю характеристикою «імплзівним явищем» [1, с. 153]. Як зазначає Ж. Бодріяр, мовчання мас – ось єдина справжня проблема сучасності. Це мовчання переводить політичне та соціальне в сферу гіперреальності, в якій вони зараз перебувають. Адже, якщо політичне намагається обмежити маси простором, де панує ехо та соціальна симуляція, то маси, зі своєї сторони, й постають в якості ехо та соціальної симуляції. Маса є парадоксальною – вона виступає одночасно і об'єктом симуляції, і її суб'єктом, який здатний на гіперсимуляцію: тобто видозмінює всі моделі і знову приводить їх в рух. А з іншого боку, вона не є ні об'єктом, ні суб'єктом. Коли її намагаються перетворити на суб'єкт, то виявляється, що вона не може бути носієм автономної свідомості. І навпаки, коли розглядають її в якості об'єкта і мають за мету дослідити ті об'єктивні закони, яким вона підпорядковується, то стає зрозуміло, що ні обробці, ні розумінню в термінах елементів, структур, відношень і сукупностей, вона не піддається. Будь-який вплив на масу, потрапляючи в поле її тяжіння, починає рухатись у коловороті: він проходить стадії поглинання, відхилення та нового поглинання. Світ став примарним, все в ньому ілюзорне: політика, економіка, мистецтво. У зв'язку з цією симулятивною «гіперреальністю» все набуває віртуального характеру. Традиція, яка раніше була духовною основою суспільства, інволюється та постає ще одним симулякром.

Отже, традиція розглядається не як однорідне утворення, що має виконувати однакові функції і відігравати одну й ту саму роль в суспільстві, а як соціальний феномен, конкретні прояви якого в житті суспільства є багатоманітними та суттєво відмінними за змістом, а тому мають різне значення в історичному розвитку. В традиційних суспільствах традиція відіграє визначну роль, є основою сталого розвитку. Це ми можемо побачити на прикладі країн Сходу, де і по сьогоднішній

день гармонійно співвідносяться вікові традиції та новітні технології. Що ж стосується сучасного європейського суспільства, то особливе місце серед чинників, що істотно впливають на людину займають вже не традиції, а процеси масової комунікації, що є одним з найважливіших інститутів сучасного суспільства. Вони виконують різноманітні функції: інформують, рекламують, розважають і маніпулюють. Очевидно, що вони відіграють важливу роль у формуванні та функціонуванні суспільної свідомості. Більше того, сприйняття та інтерпретація людиною найважливіших явищ та подій, що відбуваються в країні й у світі, в цілому, здійснюються через і за допомогою ЗМІ. Бажання людини отримати від суспільства те, що раніше вона отримувала від традиції, а саме: певні стандарти поведінки, стереотипи сприйняття, а сьогодні ще й отримання візуальних образів чи іміджів, що легітимізовані соціумом, призводять до того, що в сучасній культурі засоби масової комунікації набувають рис сакральності як такі, що виконують функції традиційної релігії. Відтак, є підстави вести мову не про втрату традиції, а про нове життя традиції в сучасну добу.

Література

1. Бодріяр Ж. (2004). Симулякри і симуляція. Пер. з фр. В. Ховхун. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи». 230 с.
2. Лебон Г. (2016). Психология народов и масс. К.: «Академічний проект». 240 с.

*Власенко Валерій Павлович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ*

ЦІННІСНО-НОРМАТИВНА ОСНОВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Динаміка поширення взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємодії в економічній, політичній, культурній, освітній сферах та система матеріальних і духовних цінностей людства створюють підґрунтя для розвитку сучасного цивілізаційного міжнародного простору. Тобто у світі відбуваються процеси, що характеризуються розвитком державно-правової універсалізації на національному і міжнародному рівнях. Зокрема, Болонський процесу, до якого Україна інтегрувалась у 2005 р. на Бергенській конференції, визначається єдиним Європейським простором вищої освіти. Всі держави-учасниці цього процесу, а їх понад чотири десятки, взяли на себе зобов'язання внести відповідні зміни до національної системи вищої освіти та долучитися до реалізації заходів щодо розвитку Європейського простору вищої освіти.

Основоположні ціннісно-нормативні засади виникнення, розвитку та функціонування Європейського простору вищої освіти та формування правової основи національної системи вищої освіти в Україні закріплюються у нормативних документах, що приймаються на міжнародному та європейському рівнях. Станом на теперішній час таких документів накопичилось відносно велика кількість, що обумовлює їх систематизацію з метою максимального врахування усіх нормативних положень під час формування та реалізації державної політики у сфері вищої освіти.

Необхідність здійснення аналізу та врахування нормативних положень Європейського простору вищої освіти впливає з тексту Постанови Кабінету Міністрів України «Про Державну національну програму «Освіта»» (Україна ХХІ століття)» 1993 р., де визначено завдання щодо створення та

впровадження програми співробітництва в галузі освіти, вироблення ефективних механізмів входження до освітніх і наукових програм ЮНЕСКО, інших міжнародних організацій, фондів тощо, а також створення із зарубіжними країнами спільних центрів освіти, укладення міжнародних угод щодо нострифікації документів про освіту й кваліфікацію спеціалістів та робітників тощо [8]. Наприклад, у Законі України «Про вищу освіту» 2014 р. містяться нормативні положення, якими визначається необхідність побудови систем забезпечення якості вищої освіти в Україні керуючись Стандартами та рекомендаціями щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. Державна політика, у сфері вищої освіти, ґрунтується на принципах міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України у Європейський простір вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи [7].

Розуміючи те, що першоджерелом, де на міжнародному рівні визнані та закріплені права людини, є Загальна декларація прав людини 1948 р., їй і належить основне місце в ієрархії нормативних документів, що визначають зміст і спрямованість вищої освіти.

Таким чином, першу групу нормативних документів Європейського простору вищої освіти будуть складати ті, що мають міжнародний характер. Окрім Загальної декларації прав людини сюди віднесемо Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Конвенцію про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти 1960 р., Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенцію про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Конвенцію про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту і вчених ступенів у державах регіону Європи 1979 р., Всесвітню декларацію про вищу освіту XXI століття: підходи і практичні заходи 1998 р., Міжнародні стандарти класифікації освіти ISCED 2011 р., Освіта до 2030 року: Інчхонська декларація і рамки дій на шляху до інклюзивної і справедливої якісної освіти та навчання протягом

усього життя для всіх 2015 р., Глобальну конвенцію про визнання кваліфікацій, що стосуються вищої освіти 2019 р.

Другу групу становлять нормативні документи Європейського простору вищої освіти, що мають регіональний характер: Європейська конвенція про еквівалентність дипломів, які надають допуск до університетів 1953 р. та Протокол до неї 1964 р., Європейська культурна конвенція 1954 р., Європейська конвенція про еквівалентність періодів університетської освіти 1956 р., Європейська конвенція про академічне визнання університетських кваліфікацій 1959 р., Велика хартія університетів 1988 р., Європейська конвенція про загальну еквівалентність періодів навчання в університетах 1990 р., Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні (Лісабонська конвенція) 1997 р., Сорбонська декларація 1998 р., Болонська декларація 1999 р., Будапештсько-Віденська декларація про Європейський простір вищої освіти 2010 р. тощо.

До третьої групи входять рекомендації та комюніке Європейського простору вищої освіти: Рекомендації ЮНЕСКО щодо статусу викладачів вищої освіти 1997 р., Рекомендація 1437 «Про неформальну освіту» 2000 р., Празьке комюніке 2001 р., Берлінське комюніке 2003 р., Бергенське комюніке 2005 р., Лондонське комюніке 2007 р., Паризьке комюніке 2009 р., Рекомендація CM/Res (2010) 7 Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, Бухарестське комюніке 2012 р., Єреванське комюніке 2015 р., Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти 2015 р., Паризьке комюніке 2018 р., Римське міністерське комюніке 2020 р. та ін.

Отже, такий авторський підхід до систематизації нормативних документів Європейського простору вищої освіти сприятиме швидкому їх опрацюванню та застосуванню під час приведення національного законодавства у відповідність до норм Європейського простору вищої освіти.

На мою думку про значні досягнення державної, міжнародної політики, в першу чергу, свідчать результати в сфері прав та свобод людини і громадянина. Створення відповідних умов, механізмів, органів тощо для реалізації особою своїх прав і

свобод є тими завданнями, що визначають зміст і спрямованість держави та міжнародних організацій. У зв'язку із цим формування та реалізація інтеграційної політики, поява нових організацій, служб, розроблення стандартів, програм тощо має відбуватися із метою належного забезпечення прав і свобод людини та громадянина, що закріплені у загальновизнаних міжнародних документах різних рівнів.

Так, Загальна декларація прав людини 1948 р., на мою думку, містить основоположні й визначальні цінності для національних правових систем, є джерелом формування інтеграційної політики та створення інституцій різних рівнів. Тобто у Декларації містяться цінності, до забезпечення яких повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню прав і свобод людини. У ст. 26 Декларації зазначено: «Кожна людина має право на освіту. Вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод...» [5].

Так, «Європейська конвенція про еквівалентність дипломів, які надають допуск до університетів» 1953 р. і «Протокол Європейської конвенції про еквівалентність дипломів, які надають допуск до університетів» 1964 р., «Європейська конвенція про академічне визнання університетських кваліфікацій» 1959 р., «Конвенція про визнання учбових курсів, дипломів про вищу освіту і вчених ступенів у державах регіону Європи» 1979 р., «Європейська конвенція про загальну еквівалентність періодів навчання в університетах» 1990 р. та «Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні» (Лісабонська конвенція) 1997 р. визначають, що кожна Договірна Сторона визнає університетські кваліфікації, еквівалентність дипломів, виданих на території будь-якої іншої Договірної Сторони, як документи про освіту. Ці Конвенції містять цінності, що визначають завдання для Договірних держав щодо спільної діяльності по зміцнення миру і міжнародного взаєморозуміння, кращого використання потенціалу в галузі освіти, науки і техніки.

«Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти» 1960 р. закріплює принцип недискримінації. З метою ліквідації або попередження дискримінації держави-учасниці зобов'язуються скасувати всі нормативно-правові акти, що мають дискримінаційний характер в галузі освіти; під час надання державою навчальним закладам відповідної допомоги, не допускати ніяких переваг або обмежень, заснованих виключно на приналежності учнів до будь-якої певної групи; надавати іноземним громадянам, які проживають на їх території, такий же доступ до освіти, який держава надає своїм громадянам [6].

«Велика хартія університетів» 1988 р. визначає те, що університет є самостійною установою. Він створює, вивчає, оцінює і передає культуру за допомогою досліджень і навчання. Для задоволення потреб навколишнього світу його дослідницька і викладацька діяльність повинна бути морально та інтелектуально незалежною від будь-якої влади. Викладання і дослідницька робота в університетах повинні бути нероздільні. Свобода в дослідницькій і викладацькій діяльності є основним принципом університетського життя [3].

«Сорбонська декларація» 1998 р. визначає необхідність створення Європейського простору у сфері вищої освіти, забезпечення мобільності громадян, можливостей для їх працевлаштування та для розвитку Європейського континенту [9].

«Всесвітня декларація про вищу освіту XXI століття: підходи і практичні заходи» і «Рамки пріоритетних дій, спрямованих на реформу та розвиток вищої освіти» 1998 р. містять положення, що визначають мету та цінності вищої освіти. Зокрема, сприяти сталому розвитку та вдосконаленню суспільства в цілому. Зміцнювати та надалі розширювати можливості навчання протягом усього життя, засоби захисту та зміцнення суспільних цінностей шляхом навчання молоді цінностям, які становлять основу демократичного суспільства тощо [4].

«Болонська декларація» 1999 р. є основним міжнародним документом, на основі якого відбувається європейське співробітництво у сфері вищої освіти. Основними принципами, які обумовлюють розвиток вищої освіти, є: сприяння академічній

мобільності студентів, доступу їх до навчальних можливостей; сприяння співробітництву щодо забезпечення якості освіти з метою вироблення порівняльних критеріїв та методологій [1].

«Будапештсько-Віденська декларація про європейський простір вищої освіти» 2010 р. визначає самостійність та підзвітність вищих навчальних закладів як принципи європейської вищої школи [2].

«Рекомендації ЮНЕСКО щодо статусу викладачів вищої освіти» 1997 р., Резолюція 1193 «Школи, які дають другий шанс, або як подолати безробіття, звільнення, надаючи освіту і підготовку» 1999 р., та Рекомендація 1437 «Про неформальну освіту» 2000 р. закріплюють те, що вища освіта спрямовується на розвиток людини і прогрес суспільства в цілому, заохочення і полегшення публікації і поширення результатів досліджень, забезпечення рівного доступу до знань. Крім цього у цих рекомендаціях Асамблея Ради Європи закликає всіх тих, хто формує освітню політику, визнати, що неформальна освіта є важливою частиною освітнього процесу і має бути доступною для всіх.

«Празьке комюніке» 2001 р., «Берлінське комюніке» 2003 р., «Бергенське комюніке» 2005 р., «Лондонське комюніке» 2007 р., «Бухарестське комюніке» 2012 р., «Паризьке комюніке» 2009 р., 2018 р. та Римське міністерське комюніке 2020 р. визначають необхідність продовжувати мобільність, щоб студенти, викладачі, дослідники та адміністративний персонал отримали користь від багатства Європейського простору вищої освіти, включаючи його демократичні цінності, різноманітність культури та мови. Підкреслюється необхідність зміцнення соціальної згуртованості та зменшення соціальних і гендерних нерівностей. Стверджується, що студенти є повноправними партнерами в галузі управління вищою освітою. Вища освіта може й повинна відігравати вирішальну роль у розв'язанні проблем щодо безробіття і соціальної нерівності, питань, пов'язаних із міграцією, зростання політичної поляризації, радикалізації та насильницького екстремізму тощо. Академічна свобода є окремим фундаментальним демократичним правом, заснованим на праві на освіту, свободі думки та вираження поглядів і переконань.

«Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» 2015 р. містять принципи та узгоджену практику забезпечення якості вищої освіти Європейського простору вищої освіти. Принципами ESG є: заклади вищої освіти несуть первинну відповідальність за якість вищої освіти, що надається; забезпечення якості відповідає різноманітності систем вищої освіти, закладів вищої освіти, програм і студентів; забезпечення якості сприяє розвитку культури якості; забезпечення якості враховує потреби та очікування студентів, усіх інших стейкхолдерів та суспільства [10].

Таким чином, аналіз нормативних джерел Європейського простору вищої освіти дає можливість стверджувати, що європейська модель вищої освіти є інструментом для інституційних перетворень у закладах вищої освіти держав-учасниць Болонського процесу, що ґрунтується на цінностях європейської освіти і культури та досягненнях і прогресивних традиціях освітніх систем різних держав. Такими цінностями, виходячи зі змісту зазначених вище джерел, є: спрямованість вищої освіти на розвиток людини і прогрес суспільства в цілому; визнання еквівалентності дипломів про вищу освіту і вчених ступенів у державах регіону Європи, періодів університетської освіти, університетських кваліфікацій, учбових курсів; недопущення дискримінації у сфері освіти; самостійність та моральна й інтелектуальна незалежність університетів від будь-якої влади; свобода в дослідницькій і викладацькій діяльності; навчання протягом усього життя; академічна мобільність студентів; неформальна освіта як частина освітнього процесу; участь студентів на усіх етапах освітньої діяльності на основі рівних можливостей та ін.

Література

1. Болонська декларація: Документ від 19.06.1999 № 994_525-ВР. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525
2. Будапештсько-Віденська декларація про європейський простір вищої освіти: Документ від 12.03.2010. URL: http://www.ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/Budapest_Vienna_Declaration_598640.pdf

3. Велика хартія університетів: Документ від 18.09.1988. Болонья. URL:<http://www.magna-charta.org/resources/files/the-magna-charta/ukrainian>
4. Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. Париж. 5-9.10. 1998. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000113779>
5. Загальна декларація прав людини: Документ від 10.12.1948. № 995_015-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти: Документ від 14.12.1960 № 995_174-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174
7. Про вищу освіту: Закон України Редакція від 18.03.2020 № 1556-VII-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
8. Про Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття): Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 № 896 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>
9. Сорбонська декларація: Документ від 25.05.1998. Сорбона. URL:http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/1998_Sorbonne/61/2/1998_Sorbonne_Declaration_English_552612.pdf
10. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). Brussels, Belgium. 2015. 32 p. URL: https://www.eqar.eu/assets/uploads/2018/04/ESG_2015.pdf

*Діденко Лариса Віталіївна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ЛЕКЦІЮВАННЯ ФІЛОСОФІЇ: СТОРІТЕЛЛІНГ

Сучасна виш-освіта зорієнтовує здобувачів на комплексне формування фахівця. Філософія у становленні освітоздобувальника постає інтегрувальною навчальною дисципліною, яка ознайомлює, сприяє формуванню навичок та умінь, а також векторує самовдосконалювання. Лекціювання навчального матеріалу у вишах здебільшого ґрунтоване на «класичному форматі»: зачитуванні під запис найважливіших тематичних частин.

Проблематизування: сучасні здобувачі виш-освіти швидше сприймають матеріал, але водночас вони потребують «спрямовування через зацікавлювання», що постає деяким утрудненням для лекторів. Згадане утруднення охоплює не тільки рекомендоване щосеместрове оновлювання навчальних матеріалів та ілюструвань, співмірних реальним подіям, але й практикуванням інших способів та/або прийомів увагозагострювання.

Розглядання можливостей застосування сторітеллінгу для лекціювання філософії – *мета* пропонованого дослідження, що конкретизована дослідницькими *завданнями*: 1) пояснити сутність сторітеллінгу; 2) окреслити його завдання; 3) визначити його межі застосовності для лекціювання філософії.

За основу *теорезису* взяті напрацювання Даян Кетелл (Diane Ketelle) щодо практикування сторітеллінгу впродовж занять у виші [1]; Коул Нуссбаумер Нафлик (Cole Nussbaumer Knaflic) щодо специфіки сторітеллінгу на основі даних [2], Патріка Райана (Patrick Ryan) щодо практикування сторітеллінгу від ролі оповідача до різнорівневого впливання самої історії на аудиторію [3].

Результати дослідження ґрунтовані на досвіді лекціювання впродовж 2020-21 та 2021-22 навчальних років.

{1} Сам концепт «сторітеллінг» (англ. storytelling) можна як локалізувати («оповідання історій» або «історієповідь»), так і транслітерувати. Від того його сутність – «створювання ситуативної оповіді для ілюстрування та/або посилення антропоодиноцевого досвіду» – не зміниться.

{2} Сутність сторітеллінгу зводиться здебільшого або до ілюстрування дечого моментнозначимого, або до досвідотраслювання назагал. Проте його завдання охоплюють більший спектр: загострювання/переключення уваги слухачів; компактування даних (особливо великих масивів); досвідоознайомлювання; тощо. Загалом передбачено посилення більшості когнітивних процесів учасників комунікативного поля (сюди включені як слухачі, так і сам оповідач).

{3} Застосовність сторітеллінгу для виш-викладання філософії має пропорційну кількість зисків та вад. З-поміж зисків: оновлення лекціювання загалом; саморозвиток (лекторки/лектора та освітоздобувальників); формування звички досліджування на професійному рівні; розвивання критичного мислення; уміння працювати з різновідджереленими даними; тощо. З-поміж вад: часообмеженість для формування влучної історії; швидкість опрацювання великих потоків даних; поліаспектність тлумачення (тотожне «поміжрядковому читанню»); (не)розуміння аудиторією мемів та підтекстів; єдиний стиль презентування (тобто лекційна контекстність); неуніверсальність (тобто та сама історія може не спрацьовувати однаково для різних аудиторій); тощо.

{4} Межі застосовності сторітеллінгу для тематичного лекціювання філософії визначає як лекторка/лектор (тоді сторітеллінг може бути і спонтанним, і запланованим), так і сама аудиторія через запитування (тоді сторітеллінг необхідно формувати на основі знаного лекторкою/лектором). У першому випадку лекторка/лектор має вибір – чи використовувати сторітеллінг загалом, а от у другому випадку – навпаки – вектор сторітеллінгу задає аудиторія формульованим запитанням.

{5} Тематичне лекціювання філософії з апелюванням до сторітеллінгу не тільки можливе, але й необхідне для

узв'язковування теорійного та реально-результатованого (тут: моментно-ситуативного). Подібна практика уможливорює не тільки запам'ятовування навчального матеріалу освітоздобувальниками, але й узв'язковування лекторів та освітоздобувальників у темпоральнообмеженому комунікативному просторі для знаннєвиведення та знаннєзастосування.

{6} Влучний сторітеллінг триває до 2-3 хвилин; обов'язково включає досвідне (індивідуально пережите), спрощений теорезис (найзагальніше з теорії, або конкретизований аспект теорії), мотивувальне та конкретну ціль-мету. Але незмінними обмежувальниками мають бути зрозумілість для аудиторії та влучність-вчасність повідомлення; естетичність (тобто післясмак від «споживання»), комунікативна коректність (мовоодиниці, звертання, реагування, міміка, жести, тілорухи, звуки, тощо), емоційна безпека слухача, репутація лекторки/лектора та ін.

{7} Приклади сторітелінгу у лекціюванні філософії: 1) апелювання до історико-філософського ілюстративу (тобто ідеєспадку мислителів); 2) компаративування ідей, поглядів, підходів щодо окремого феномена; 3) «розгортання» прихованих/неявних моментів факту/події/ситуації з минулого; 4) авторське коментування тексту/події/висловлювання; тощо.

Отже, сторітелінг у лекціюванні філософії можливий та корисний, але він потребує попередньої підготовки лекторки/лектора задля ціледосягання.

Література

1. Ketelle, D. (2017). Introduction to the Special Issue: What Is Storytelling in the Higher Education Classroom? *Storytelling, Self, Society*, 13 (2), 143–150. <https://doi.org/10.13110/storselfsoci.13.2.0143>
2. Knafllic, C.N. (2020). *Storytelling with Data: Let's Practice!* Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
3. Ryan, P. (2008). The Storyteller in Context: Storyteller Identity and Storytelling Experience. *Storytelling, Self, Society*, 4 (2), 64–87. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/41949003>

*Кондратенко Наталія Юрївна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української мови
Державного університету телекомунікацій*

*Марченко Ганна Валеріївна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Державного університету телекомунікацій*

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЖУРНАЛІСТІВ НА ЗАСАДАХ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Реалії сучасного суспільства, стрімкі глобалізаційні та інтеграційні процеси стимулюють пошук продуктивних підходів до розвитку освіти і науки в Україні. Перехід вищої школи на стандарти європейської освіти вочевидь активізує проблему формування нової генерації фахівців, зокрема сфери соціальних комунікацій, готових до успішного виконання професійних завдань забезпечення міжособистісного спілкування, спроможних адекватно реагувати на соціальні, економічні, політичні виклики сьогодення прогнозувати ризики, критично осмислювати будь-яку інформацію, інтерпретувати й передавати її, проявляти толерантність у спілкуванні.

Становлення вітчизняної журналістики викликає потребу внесення системних коректив у підготовку фахівців сфери соціальних комунікацій з урахуванням вимог компетентної освіти. Професійний контекст майбутнього журналіста, крім позитивного особистісного іміджу, зорієнтовує на оперативність в опрацюванні й аналізі здобутої з різних джерел інформації та продукуванні власної, гнучко й доцільно використовуючи самобутні ресурси української мови.

Останнім часом професія журналіста набула особливої популярності, розширила сфери свого функціонування і впливу в суспільстві з огляду на те, що, крім традиційних, таких, як радіо, газета, телебачення, стали звичними інноваційні – інформаційні,

глобальні, медійні та інші засоби масової інформації. Попри їх широку розгалуженість і значний потенціал, що збільшує можливості репрезентування інформації, впливу на особистість і соціум загалом, не втрачає актуальності проблема формування комунікативної компетентності журналістів як представників певної професійної спільноти.

В умовах компетентнісної освіти особливої ваги набуває проблема формування практичних умінь майбутніх журналістів, пов'язаних умінням створювати монологи, діалоги, полілоги професійної спрямованості, аналіз а продукування текстів різної стильової належності, у тому числі есе, інтерв'ю, репортажу тощо. Значущість і актуальність проблеми формування комунікативної компетентності в системі галузевої підготовки майбутніх журналістів визначена соціальним замовленням, що має відповідну законодавчу базу: Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті (2002), Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, Закон України “Про вищу освіту” (2014).

Опрацювання спеціальних джерел засвідчує, що теорію журналістської діяльності різноаспектно розробляли В. Аграновський, О. Бочковський, В. Галич, Р. Горден, Т. Засоріна, В. Здоровега, С. Карконосенко, Д. Кеатс, Г. Мейн, І. Михайлин, Е. Проніна, Е. Прохоров, В. Різун, С. Сірополко, Л. Світич, Н. Федосова, Г. Чіл, Ю. Шаповал. Методичні аспекти журналістської творчості розглянуто в працях Т. Бударіної, В. Владимірова, С. Маст, М. Мекель та ін. Застосування засобів масової комунікації в освітньому процесі вищої школи досліджували Й. Агнав, Г. Айнеке, С. Ауфенангер, Д. Бакінгем, О. Бирюк, А. Богачева, О. Богданова, Л. Волошинова, Ж. Гоне, С. Гуревич, В. Кузнєцов, С. Ліфка, Г. Онкович, Н. Рижих, Н. Саєнко, Л. Чашко, І. Чемерис та ін.

Проблема формування комунікативної компетентності фахівців є предметом зацікавлень багатьох лінгвістів і лінгводидактів. Генезакомпетентнісного підходу у вищій освіті досліджена науковцями З. Бакум, А. Богуш, Н. Голуб, О. Горошкіною, О. Караман, С. Караманом, К. Климовою, О. Копусь, О. Кучерук, М. Пентилюк, Н. Остапенко, Т. Симоненко та ін., які вивчали становлення понять “компетенція” і

“компетентність”, їх семантичне наповнення, підходи до впровадження в освітній процес вишу, що в подальшому дало змогу дослідникам розкрити теоретичні й прикладні аспекти компетентнісного підходу. Окремі сегменти цієї проблеми розроблено в працях сучасних лінгводидактів: формування комунікативної компетентності учнів стало предметом зацікавлень Н. Бібік, Н. Голуб, С. Карамана, Л. Мамчур, В. Нищети, С. Омельчука, І. Хом’яка, Г. Шелехової та ін., майбутніх учителів – Н. Волкової, І. Нагрибельної, А. Нікітіної, М. Оліяр, М. Пентилюк, О. Семеног та ін. Особливості формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців технічних спеціальностей досліджували І. Дроздова, О. Ковтун, Н. Тільняк Н. Тоцька та ін., фахівців у галузі медицини – І. Гуменна, Н. Калашник, І. Черних та ін., фахівців митної служби – С. Курдюмов, О. Максимов, О. Павленко та ін. Проте у масовій підготовці майбутніх журналістів простежуються стереотипи, що склалися у навчанні курсу української мови в професійному спілкуванні – тяжіння до теорії, пов’язаної з опрацюванням мовних норм, особливостей мовного оформлення текстів офіційно-ділового стилю; епізодичне використання професійно спрямованих комунікативних вправ і завдань.

Поза увагою залишається формування комунікативної компетентності майбутнього журналіста, складниками якої є вміння слухати, сприймати, аналізувати, продукувати монологи, діалоги, полілоги дискусійного характеру, доречно послуговуватись фаховою термінологією, виступати перед аудиторією, інтерв’ювати, будувати мовленнєві ситуації з урахуванням прикладних здобутків лінгвокультурології. Студенти відчують утруднення під час продукування спонтанних текстів на професійну тематику, розроблення матеріалів для дискусійного обговорення у віртуальному журналістському середовищі, створення мовного портрета сучасного журналіста.

Відтак актуальність проблеми, її практична значущість цілком очевидна.

Теоретико-методологічною основою дослідження є концептуальні засади теорії наукового пізнання; філософії освіти; єдності мови, мовлення і мислення; законодавчі акти й сучасні

концепції з проблем мовної освіти в Україні; положення психолого-педагогічної теорії діяльності та розвитку особистості (Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Максименко, С. Рубінштейн, С. Смирнов); теорії компетентнісного, особистісно зорієнтованого, лінгвокультурологічного підходів (І. Бех, Н. Бібік, В. Введенський, І. Єрмаков, В. Загороднова, І. Зимня, А. Маркова, В. Маслова, Н. Мішатіна, О. Пошетун, Г. Селевко, А. Хуторської, С. Сисоєва та ін.); сучасної лінгводидактики з проблеми розвитку комунікативної компетентності (З. Бакум, А. Богуш, В. Борисенко, Н. Гавриш, Н. Голуб, О. Горошкіна, Р. Дружененко, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, Н. Костриця, О. Любашенко, Л. Мамчур, Т. Маркотенко, Л. Мацько, С. Омельчук, М. Пентиліук, С. Яворська та ін.).

Вивчення науково-методичних студій дало змогу обґрунтувати й визначити психолого-педагогічні засади формування комунікативної компетентності, розуміння суті та механізмів психічних процесів, зокрема мотиву, професійного інтересу, психологічних механізмів творчості, що лежать в основі комунікативної діяльності. Ефективне формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології забезпечується розробленням методологічних основ: закономірностей (постійна увага до матерії мови та її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; здатність студентів опановувати норми літературної мови; оцінювати виражальні можливості мови; розвиток мовного чуття та дару слова), принципів (загальнодидактичних: науковості, доступності і послідовності, перспективності, систематичності, активності, свідомості, міцності знань, наочності, виховного і розвивального навчання, зв'язку навчання з життям; специфічних: пізнавально-практичної спрямованості навчання української мови; функційно-комунікативної спрямованості навчання мови; вивчення мови в структурній цілісності з обов'язковим пізнанням її рівнів; вивчення мови в міжрівневих, внутрішньорівневих та міжпредметних взаємозв'язках; використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови і, навпаки, – теорії мови для розвитку мовлення; лінгвокультурологічний), що визначають форми

організації освітнього процесу (самостійна робота, практичні заняття тощо), методи, прийоми (метод вправ, спостереження над мовними явищами, робота з навчальною й довідковою літературою, комунікативний тренінг, імітаційне моделювання ситуацій, дидактичні ігри, концептуальний аналіз тощо) та засоби навчання (дидактичний текстовий матеріал лінгвокультурологічного спрямування, різні видів словників і навчальних посібників, наочність та мультимедійні ресурси).

Література

1. Абрамович С. Д. (2004) Мовленнєва комунікація: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Центр навчальної літератури. 472 с.
2. Ажнюк Б. М. (1999) Внутрішній дискурс і мовлення. *Мовна єдність нації: діаспора й Україна*. К.: Рідна мова. 450 с.
3. Андрущенко В. П. (2006) Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: [досвід соціально-філософського аналізу]. К.: Атлант ЮЕмСі. 503 с.
4. Аносов І. П. (2003) Сучасний освітній процес: антропологічний аспект: Монографія. К.: Твімінтер. 390 с.
5. Черненко Г.А. (2018) Мовленнєвий вплив на ціннісні системи: Монографія. К.: Д.Бураго. 348 с.

*Лозниця Світлана Альфредівна,
кандидат філософських наук,
науковий співробітник
відділу філософії культури, етики і естетики
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України*

ПОЛІКУЛЬТУРНІ СУСПІЛЬСТВА: КОНСОЛІДАЦІЯ ТА ПРИМИРЕННЯ

Питання примирення та співіснування різних націй та держав у полікультурному світі, вочевидь, набуло нового значення після Другої світової війни, зокрема через проведення низки ініціатив та створення певних організацій як, приміром, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Проблема співіснування та примирення націй може потребувати прояснення низки проблемних питань, пов'язаних, скажімо, з такими аспектами: як можливе співіснування різних націй («культурних світів») у міждержавних взаєминах та у межах самої країни? Чи є необхідність пошуку консолідації, примирення та порозуміння у світі, котрий є полікультурним, та як саме це можна здійснити? Чи саме полікультурність є підґрунтям неприйняття чи протистояння, чи проблема може критися у чомусь іншому? Те, що людство час до часу вдається до збройного протистояння, а не «політики діалогу» актуалізує значущість та нагальність пошуку вирішення цих та інших проблемних питань. Події в Україні, відлік яких розпочався з 24 лютого 2022 року, виявили новий вимір поняття примирення, почасти акцентуючи увагу на унеможливлення примирення між агресором і тим, хто став жертвою протистояння. Нівелювання явища діалогу, міркування щодо неможливості примирення як такого – ці та інші аспекти нашої «нової» дійсності поставили питання, на яких, вочевидь, ще немає відповідей... Можна, радше, спробувати звернутися до осмислення цих проблемних питань до того часу, коли політика діалогу ще здавалася дієвою практикою.

Відтак *метою* розвідки, зокрема, є: показати значущість «політики національної єдності» у межах національної держави,

суспільство котрої є полікультурним та «політики примирення» як підґрунтя міждержавного порозуміння, що здійснюватиметься через розкриття таких *завдань*: проілюструвати необхідність «політики національної єдності» для становлення демократії, що у даному разі інтерпретується як «консолідація суспільства»; наголосити на важливості «політики примирення» тих сторін, що раніше були учасниками конфлікту, зокрема через вибудовування узгодженого тлумачення тих чи інших історичних подій. Авторами, на яких ґрунтуватиметься дослідження є: А. Базен, Р. Дарендорф, Л. Неймайєр, Д. Шнаппер,

Чому «політика національної єдності» є значущою? Обґрунтовуючи важливість цього аспекту, звернімося до праць Домінік Шнаппер та Ральфа Дарендорфа. Так, Д. Шнаппер звертає увагу на важливість гомогенності нації як підґрунтя її стабільності: «Від Аристотеля до Джона Стюарта Мілла однорідність, або гомогенність, населення вважалась однією з головних умов стабільності політичних одиниць» [1, 146]. Певна річ, однорідність населення не завжди є можливим у межах певної території, відтак необхідно вибудовувати низку заходів задля єдності суспільства: «Чим більше держава працює над гомогенізацією свого населення, над зміцненням масової свідомості про винятковість історії, державних інститутів та спільних цінностей, тим наполегливіше вона намагається підкреслити національну особливість та зміцнити політичний проект» [1, 151], – йдеться у розвідці Домінік Шнаппер. Важливість здійснення заходів щодо національної єдності підтверджує, зокрема, Ральф Дарендорф. Так, за словами дослідника, чим країна більш однорідна, тим більші її шанси на успіх у процесі демократизації. Країнам із складним етнічним – чи ще яким-небудь – складом населення доведеться, ймовірно, займатися найближчим часом не демократизацією, а проблемами територіальної цілісності та підтриманням законності й порядку [2, 70].

Так, одним із об'єднавчих заходів в окремій державі є виховання дітей ще зі шкільної лави, на чому застановляється Домінік Шнаппер у праці «Спільнота громадян: про модерну концепцію нації»: «Всі, хто мав на меті створити націю, створювали зі школи справжній культ. Щоб закласти основи

республіки, французькі республіканці 1880-х років систематично працювали над системою освіти [Див.: 1, 138]. Також одним із аспектів становлення нації є вивчення історії: «Навчання історії повинно було створювати у громадян відчуття історичної спільноти» [1, 139]. Окрім того, у праці Д. Шнаппер звертається увага на наявність єдиної мови в державі. Школа, як уточнює авторка, не була єдиним джерелом процесу залучення до етносу, посиляючись на історичне минуле [...] та спільну культуру. Держава вживала необхідних заходів щодо утвердження або нав'язування певних ідентифікуючих маркерів, які мали бути винятково поєднані з національною цілісністю. Таким чином, зазначає автор, створюється або використовується єдина національна мова, що відрізняється від мови кожної етнічної групи [1, 142].

Якщо питання порозуміння у межах однієї держави може вирішуватися, зокрема, через спробу здійснення низки об'єднавчих заходів, – назвімо її «політикою національної єдності», – то зусилля міждержавного порозуміння спрямовані, з-поміж іншого, на «спільне прочитання історії».

Так, як йдеться у праці Лори Неймайер, у міжнародному масштабі діють такі створені після Другої світової війни організації, як Рада Європи, Організація з безпеки і співпраці у Європі та Європейський Союз [3, 246]. Європейський Союз, уточнюється у дослідженні, відіграє центральну роль у поширенні норм і принципів, які мають зблизити між собою колишніх ворогів, шляхом нового тлумачення поняття «примирення» [3, 247]. Як зазначається у праці, ідея примирення посідає центральне місце в східній політиці Спільноти [вочевидь, Європейської Спільноти – С.Л.] після кінця «холодної війни», на етапі допомоги реформам початку 1990-х рр., а потім і на етапі розширення ЄС з 1993 р. [3, 247].

Так, один із аспектів примирення є написання спільної історії, яка була би прийнятною для усіх учасників подій. За словами Анни Базен, розуміння історії в суспільстві належить до явищ, які важко аналізувати як такі. Проте можна навести два елементи, які досить чітко відображають ставлення суспільства до своєї історії: це, з одного боку, спосіб викладання історії, зокрема в шкільних підручниках, а з другого – стан

науки...[4, 106]. Саме на аналізі цих двох комплексів, уточнює дослідниця, ґрунтується робота двосторонніх комісій істориків, створених у Європі після закінчення Другої світової війни [4, 106]. Як йдеться у розвідці, роль шкільних підручників у формуванні образів ворога стала особливо очевидною після Першої світової війни. Ліґа Націй, зазначає А. Базен, започаткувала свого часу велику справу з перегляду підручників, яку тимчасово перервали піднесення нацизму та Друга світова війна. Після війни ЮНЕСКО (Організація ООН з освіти, науки та культури) відіграє вузлову роль у продовженні цього процесу [4, 108]. Значущість підготовки шкільних підручників полягає ще й у тому, що «окрім функції поширення знання, шкільні підручники виступають засобом передачі політичних і суспільних норм усередині суспільства» [4, 109]. Втім, як уточнюється у дослідженні Анни Базен, мета роботи пам'яті полягає не в тому, щоб з'ясувати істину, а в тому, щоб виробити оповідь, яка могла б сприяти зближенню різних зацікавлених сторін. Це не історична робота як така, а політичний підхід, спрямований на те, щоб підпорядкувати минувшину теперішності [4, 105].

Отож можна підсумувати, що питання примирення та порозуміння можна розглядати, зокрема, у двох аспектах: як «політику національної єдності», якщо мова йдеться про порозуміння у межах однієї держави, та «політику примирення» якщо питання постає як знаходження порозуміння між державами, які раніше були учасниками конфлікту. Втім, питання примирення на сьогодні для України стало почасти дразливим та контрверсійним, підваживши можливість примирення як такого у межах протистояння агресор-жертва та показало нагальність знаходження інших можливостей для співіснування різних націй та «культурних світів».

Література

1. Шнаппер Д. (2007). Спільнота громадян: про модерну концепцію нації/ пер. з фр. Р.В. Мардера. Харків: Фоліо. 223 с.
2. Дарендорф Р. (1990). Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе. *Вопросы философии*. № 9. С. 69 – 75.

3. Неймайєр Л. (2009). Висновки. Примищення – варіації на європейську тему. *Європа та її болісні минувшини*. пер. з франц. Є. Марічев; упорядн.: Ж. Мінк та Л. Наймаєр у співпраці з П. Боннаром. К.: Ніка-Центр. С. 246–258.
4. Базен А. (2009). Створення спільної історичної оповіді: комісії істориків – архітектори примирення. *Європа та її болісні минувшини*. Пер. з франц. Є. Марічев; упорядн.: Ж. Мінк та Л. Наймаєр у співпраці з П. Боннаром. – К.: Ніка-Центр. С. 105–118.

*Пугач Вікторія Геннадіївна,
кандидат політичних наук, доцент
кафедри менеджменту освіти та права
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»*

ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ СВОБОДИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Необхідність чіткої артикуляції проблеми академічної свободи пояснюється багатьма фактами і тенденціями сучасності. Будучи невід'ємним атрибутом науково-освітньої діяльності, неодмінною умовою якості освіти, викладання та досліджень, складовою академічної культури разом з тим академічна свобода нині зазнає різних за формою та інтенсивністю утисків [1]. Обмеження академічної свободи провокують негативні за своїми наслідками процеси, пов'язані із ціннісною деградацією суспільства та загрозами національній безпеці [2]. За таких обставин важливим виміром проблеми постає ідентифікація та адекватна науково-теоретична рефлексія сучасних загроз академічній свободі.

З метою актуалізації проблеми забезпечення академічної свободи, дослідницький інтерес автора сфокусований на розпізнаванні сучасних явищ та процесів, які становлять загрозу для повноцінного забезпечення права на академічну свободу.

Концептуалізація академічної свободи пов'язується з ім'ям видатного німецького філософа В. фон Гумбольдта, який мислив академічну свободу як поєднання двох свобод – свободи викладання (*Lehrfreiheit*) та свободи навчання (*Lernfreiheit*). Сучасні тлумачення академічної свободи, апелюючи до її гумбольдтівського розуміння, визначають академічну свободу як не обмежуване жодною встановленою доктриною право на свободу викладання та обговорення, свободу здійснення досліджень, поширення та публікації їх результатів, вільне висловлювання своїх думок стосовно установи або системи, в яких працюють викладачі, свободу від інституційної цензури та

свободу участі у професійних або представницьких академічних органах [3, 58-59].

З точки зору національного українського законодавства у сфері освіти академічна свобода являє собою «самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань та інформації, вільного оприлюднення і використання результатів наукових досліджень з урахуванням обмежень, установлених законом» [4]. Крім цього, роз'яснення щодо академічної свободи та висновки про неприпустимість її порушення містяться у рішеннях судових органів. Так, зокрема Європейський суд справедливості (*Court of Justice of the European Union*) у справі «Європейська комісія проти Угорщини» зважаючи на ст.13 Хартії основних прав Європейського Союзу, яка вказує на необхідність поважати академічну свободу, відзначив, що остання повинна захищати свободу висловлювання думки та дій, свободу поширення інформації та свободу здійснювати дослідження й поширювати знання та істину без обмежень [5, п.225]. Крім цього, суд встановив, що академічна свобода має не лише індивідуальний вимір, а також включає у себе інституційний і організаційний виміри, зв'язок із організаційною структурою є необхідною умовою для викладання та дослідницької діяльності [5, п.227]. Як стверджує фахівець у галузі європейського права Н. Кірт дане рішення є «потужним сигналом на підтримку академічної свободи у Європейському Союзі», котра має бути захищена в межах правового порядку ЄС [6]. Тим не менш відповідно до Індексу академічної свободи 2022 (*Academic Freedom Index*) спостерігається тенденція помітного зниження рівня академічної свободи. Зазначається, що число держав, в яких академічна свобода зазнає тиску зростає, що може свідчити про поширення авторитарних проявів.

Девальвація академічної свободи є результатом сукупної дії низки процесів і явищ, які мають місце в сучасному світі. Серед них, на нашу думку, особливо деструктивний вплив має академічний капіталізм. По мірі розвитку останнього освіта із загального блага перетворюється на товар, з'являється

університет-корпорація, який свій академічний герб з латинським девізом, змінює на корпоративний логотип, а його співробітники націлені на пошук додаткового фінансування та жорстко конкурують між собою за обмежені фінансові ресурси. За таких умов члени академічної спільноти змушені адаптувати свої дослідження відповідно до пріоритетів тих організацій, які надають гранти та іншу фінансову підтримку. Таким чином, процес інтелектуального пошуку зазнає втручання з боку третіх осіб, що є свідченням обмеження права на академічну свободу. Адже за точним зауваженням шведської дослідниці Л. Бенніх-Бьоркман, «академічна свобода означає, що особисто ти визначаєш проблеми, які намагаєшся вирішити» [7, 62]. Натомість в умовах академічного капіталізму, найбільш помітним і, водночас, згубним є зростаючий вплив грошей. Дефіцит ресурсів нівелює принципи академічної свободи.

Отже, проблема забезпечення та дотримання права академічної свободи вимагає постійної уваги з боку дослідників, адже саме ця свобода запобігає ерозії системи освіти та науки, виступає суттєвою перешкодою проти скочування суспільства у бік авторитаризму і тоталітаризму.

Література

1. Kinzelbach K., Lindberg S.I, Pelke L., Spannagel J. (2022). Academic Freedom Index 2022 Update. FAU Erlangen-Nürnberg and V-Dem Institute. 2022. 9 p. URL: <https://opus4.kobv.de/opus4-fau/frontdoor/index/index/docId/18612>
2. Academic Freedom and National Security in a Time of Crisis: Report of the AAUP Special Committee on Academic Freedom and National Security in a Time of Crisis, 2003. URL: <https://www.aaup.org/report/academic-freedom-and-national-security-time-crisis>
3. The UNESCO Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel. 11 November 1997. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---sector/documents/normativeinstrument/wcms_493315.pdf
4. *Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. №2145-VIII.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/conv#n8>

5. Court of Justice of the European Union, “The conditions introduced by Hungary to enable foreign higher education institutions to carry out their activities in its territory are incompatible with EU law,” October 6, 2020/ URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-10/cp200125en.pdf>.
6. Kirst N. Academic Freedom protected via the CJEU? – The Advocate’s General Opinion in Commission v Hungary (C-66/18). *European Law Blog: News and Comments on EU Law*: веб-сайт. URL: <https://europeanlawblog.eu/2020/04/29/academic-freedom-protected-via-the-cjeu-the-advocates-general-opinion-in-commission-v-hungary-c-66-18/>
7. Бенніх-Бьоркман Л. (2013). «Академічна свобода означає, що особисто ти визначаєш проблеми, які намагаєшся вирішити...». *Філософія освіти*. №2(13). С.58 – 65.

*Сєрова Юлія Володимирівна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

СОЦІАЛЬНИЙ МІФ ЯК АТРИБУТ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

З самого початку історії людства міф був породжений гострою життєвою потребою людини в пізнанні оточуючого світу, котрий був сповнений небезпекою та таємничістю. Для того, щоб позбутися цієї невизначеності, людина надавала всьому міфологічне трактування. Це позбавляло людину тягара нерозуміння та наповнювало конкретним змістом світ, надаючи при цьому діям людини осмисленості. Таким чином, міф забезпечував людині відчуття психологічної захищеності.

Це вказує на те, що витoki соціальної міфології (системи міфів), яка спричиняє суттєвий вплив на суспільну свідомість та призводить до активізації діяльності окремих соціальних груп, досить глибокі. Але при цьому, з часом вона не вичерпується, а навпаки, набуває здатності відтворюватись.

Соціальній міфології властивий процес міфотворчості, тобто відображення соціального буття у вигляді міфів, побудові міфологічних сюжетів та надання соціальній реальності міфологічної образності. При цьому потенціал соціальної міфології проявляється тоді, коли в міфі починають вбачати соціальні функції, що в подальшому призводить до циркуляції в інформаційному просторі стійких соціальних міфів. Але для набуття соціальними міфами більшого значення не є достатнім лише їх функціонування у інформаційному просторі. Розкриття потенціалу соціальних міфів відбувається за умови, що вони стають невід'ємними атрибутами як повсякденного життя людини, так і актуального порядку денного.

Таким чином, те що міфотворчість не зникає з повсякденного життя людства, а супроводжує його,

продовжуючи відігравати важливу роль в регуляції поведінки сучасної людини є зрозумілим, оскільки, на думку М. Еліаде, постійне звернення до вічних міфологічних цінностей є іманентною людською якістю.

Серед сучасних соціальних міфів найбільшу небезпеку для розвитку суспільства можуть складати політичні та історичні соціальні міфи. Вони являють собою вміло сформовані інтелектуальні феномени, які спричиняють вплив як на свідомі, так і несвідомі психічні процеси; створені з метою управління суспільством, формування конкретних потреб у людей, мотивування їх на бажані вчинки. Як наслідок це може призвести до формування стійких уявлень про політичні, історичні події, а й не рідко – до демонтажу історичної пам'яті, цінностей та втрати моральних орієнтирів.

Достатньо високий рівень загрози несуть економічні та комерційні міфи. Адже така міфотворчість передбачає раціональне використання міфів з метою одержання прибутку та стимулювання певних форм економічної поведінки у людей, наприклад, масового споживання конкретних товарів або послуг.

Між розвитком суспільства та соціальною міфологією існує стійкий взаємозв'язок, діалектична взаємодія: як міфи спричиняють вплив на суспільний розвиток, так і суспільство певним чином впливає на зміст соціальної міфології. Адже особливість соціальної міфології полягає в тому, що в ній здійснюється акцент в основному на осмисленні соціальної реальності з урахуванням інтересів конкретних соціальних груп. Соціальна міфологія виражає відношення даних соціальних груп до соціальної реальності через формування інтерсуб'єктивних цінностей та ідеалів.

Так можна виділити основні аспекти, які впливають на зміст соціальної міфології: вплив «перебігу історії»; вплив різних сфер суспільного життя; вплив окремих соціальних груп.

В межах «перебігу історії» суттєвий вплив на зміст соціальної міфології відіграє: контекстуальний фактор, здатність міфу доповнювати картину світу на тому або іншому етапі розвитку суспільства, особливе значення кризових періодів історії, а також зміни типів культур. Важливим фактором, який здійснює вплив на наповнення соціальної міфології та форми

міфів є соціокультурне середовище, контекст, на фоні якого відбуваються процеси міфотворчості.

Вплив диференціації суспільного життя на зміст соціальної міфології проявляється в сучасному світі фрагментарною присутністю в соціальних сферах крізь призму міфогенних факторів (образ, бренд, ідеологія тощо).

Окремо варто звернути увагу на те, яким чином соціальні групи можуть впливати на зміст соціальної міфології. У кожній соціальної групи є свій погляд на суспільні явища та процеси, вони є носіями своєї міфології. Тому важливо визначити соціальні групи, які існують в суспільстві в конкретний історичний період, а також ступінь впливу цих груп на суспільство в цілому. Так, соціальна група, яка прагне домінувати, буде використовувати потенціал соціального міфу в якості інструмента реалізації своїх владних функцій. Саме тому найбільш ефективно міфи застосовуються правлячими елітами, в яких є ресурсні можливості, в тому числі матеріальний та символічний капітал, з метою впровадження певної соціальної міфології в загальну картину світу.

Отже, як саме соціальний міф впливає на суспільний розвиток можна схематично відобразити через алгоритм його роботи: міфотворці (еліта) – міф як інструмент реалізації певних функцій – контекст – міф як виклик та керівництво до дій – шаблони – функціонування міфів – конкуренція міфів / конкуренція міфотворців (еліт) – нові міфотворці (нова еліта).

Підкреслимо, що основними інструментами впровадження соціальних міфів в суспільну свідомість виступає система освіти, засоби масової інформації та наочні приклади.

*Стежко Світлана Орестівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови
Державного університету телекомунікацій*

*Заболотня Руслана Володимирівна,
старший викладач
кафедри української мови
Державного університету телекомунікацій*

УКРАЇНСЬКЕ ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО: ІСТОРИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕОЛОГІЧНИХ ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ КОНЦЕПТІВ

Сьогодні варто актуалізувати питання про силу впливу театрального мистецтва на психо-емоційний стан людини та агітаційну функцію театру як могутнього рупора, що впливає на колективну свідомість. В Україні сучасні театри «кричать потужним голосом» про болючі проблеми сьогодення.

Роль театру у житті людини і суспільства змінювалась залежно від епохи. Так, наприклад, в Стародавній Греції завданням театру був духовний розвиток і моральне очищення глядачів через співпереживання героям, а також відображення найважливіших історичних подій.

Театральна п'єса як агітка – такий матеріал цілком відповідав пропагандистським завданням влади, яка орієнтувалася на те, що «публіка повинна отримати в театрі пояснення багатьох проблем сьогодення, зрозуміти суть недавнього минулого і свою роль у боротьбі» [2, 111]. Агітка, «що характеризувалася ідейною витриманістю, політичним змістом, апелюванням до широких глядацьких кіл, яких через сценічні образи прагнули залучити до активної участі в революційних змінах» [3, 246], насправді була не тільки літературною обробкою газетного повідомлення чи допису, але й своєрідною літературною композицією на різноманітні політичні теми, розгорнутою ілюстрацією гасла.

Агітаційна п'єса не тільки ілюструвала провідні гасла дня, але й створювала широку основу для подальшого закріплення у масовій свідомості ідеологічних концептів, міфологем, поведінкових стереотипів, цілком відповідаючи так званому соціальному замовленню влади і суспільства. Загальні естетичні ознаки агітаційної п'єси були засновані на кількох суттєвих аспектах того часу, які, за Оленою Левченко, можна класифікувати: драматизація, або увиразнення драматичного конфлікту між «своїми» та «чужими», а отже, неодмінна наявність чіткого протиставлення позитивного та негативного персонажів, позитивного та негативного сценарію поведінки персонажів, протиставлення ідеологем, символів, гасел, міфологем та інше.

Втім, варто зазначити, що одним із найпотужніших ідеологічних сюжетів та штампів у п'єсах-агітках став концептуальний сюжет протиставлення «минуле – майбутнє».

Театралізація історії, як і театралізація побуту, здійснювалася з використанням ідеологічних кліше, але на основі історичних сюжетів. Прикметно, що у переважній більшості випадків ішлося не про використання сюжетних колізій із біографій видатних історичних постатей, а навпаки – про переспів фабульних схем народної історичної пісні, балади, легенди, переказу тощо. Зокрема, Михайло Панченко у 1927 році створює п'єсу «Коліївщина», Фауст Лопатинський того ж року – «Козака Голоту», а Михайль Семенко – ліричний драматичний етюд «Маруся Богуславка». І попри різну тематичну спрямованість творів, привертає увагу типова сюжетна колізія – життя не знакової історичної постаті української минувшини, а типового фольклорного персонажа.

Що ж до сьогодення? Сучасний театр готовий дати підґрунтя для думок будь-кому. Театр – як дзеркало – завжди відображає найважливіші події, які відбуваються у суспільстві й країні в цілому. Вистава «Сірі бджоли» за мотивами однойменного роману Андрія Куркова про життя у «сірій зоні», яку було показано театром на Подолі. Персонаж у «Сірих бджолах» – мешканець Донбасу, який опинився у «сірій зоні». Ця вистава – дуже глибока драматична робота. Історія про непрості реалії сьогодення. Вона зачіпає багатьох українців, які опинилися

у «сірій зоні» між двома ворогуючими країнами: Росія/ОРДЛО – Україна. Така зона може бути не лише навколо, а й всередині людини, яка живе в оточенні, де не вистачає політичної і соціальної ініціативи, думок, кольорів, тобто там, де не відчувається країна, а відчувається лише територія. Якраз в такій «сірій зоні» опиняються двоє однокласників, які з дитинства ворогують – Сергій Сергійович і Пашка. Спектакль про те, як вони, маючи різні погляди на Батьківщину, вибудовують стосунки між собою, бо інших людей немає, як оберігають будинки від мародерів, як поведуться під час екстремальних стресових ситуацій, коли з'являються снайпери і ця невидима війна, яку було лише чути по обидва боки, приходить і до них...

3 квітня 2022 року розпочав роботу з концептуальною програмою «З вірою у перемогу!» Львівський Національний академічний театр опери та балету імені Крушельницької. Художній керівник театру зазначив, що сьогодні у Львові окрім львів'ян велика кількість біженців з різних областей України і мистецтво повинно надихати на життя, тому мистецька акція «З вірою у перемогу!» поділилась на чотири плани: Віра, Радість, Краса, Надія. Так у розділі Надія прозвучали твори Дмитра Бортнянського про творчість якого ще Гектор Берліоз писав: «...твори його свідчать про рідкісний досвід у групуванні вокальних мас, чудове розуміння нюансування, повнозвучність гармонії.... У цій гармонійній тканині були поєднання, які здаються неможливими: то чулися зітхання, то неясний дрімотний шепіт, часом з'являлися акценти, за силою схожі на крик, який захоплює ваш дух, стискає серце й груди, а потім усе розчинялося в безмірному легкому *decrecendo*; здавалося, хор ангелів залишав землю й поступово зникав у небесній височині» [4].

Сформовані на таких засадах сюжетні лінії п'єси-агітки, по суті, «привласнювали» фольклорні сюжети та фрагменти національного історичного наративу та переписували його відповідно до класово-соціальних ідеологічних установок епохи. Це сприяло витворенню спільної історичної пам'яті, завдяки якій національний героїчний пафос української минувшини заміщувався образами і метафорами класової боротьби пролетаріату й селянства. Цей образ був цілковито протилежним

національно-патріотичному, почасти – екзистенційно-філософській концепції минулого, витвореній наприкінці XIX – на початку XX століття у драматичних творах Людмили Старицької-Черняхівської, Спиридона Черкасенка, Гната Хоткевича, Михайла Грушевського, Богдана Лепкого, Івана Нечуя-Левицького та інших українських письменників. Мотив національної гордості було замінено ідеєю «радянського патріотизму», щоб, як зазначає С. Єсельчик, «українці могли вшановувати своє минуле, доки воно доповнювало, а не змагалось з російською імперською історією» [1, 99].

Література

1. Єсельчик С. (2008). Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. К.: Критика. 304 с.
2. Лепкий Б. (2004). Мотря. Історична повість. Том I: Сотниківна. Історична картина з часів Івана Виговського. Тернопіль: Збруч. 350 с.
3. Семенко Михайль (2010). Вибрані твори. К.: Смолоскип. 688 с.
4. Павленко Ю. (2005). 100 найвідоміших українців. «Автограф». Книжковий дім «Орфей». К., 456 с.

ЧАСТИНА 2.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ СВІТІ

*Калуга Володимир Федорович,
доктор філософських наук, професор
кафедри міжнародних відносин і суспільних наук
Національного університету біоресурсів
і природокористування України*

ТОТАЛЬНА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК «ТІНЬ» ГУМАННОСТІ ТА ТОЛЕРАНТНОСТІ

До цього часу досить-таки популярний вислів про те, що немає лиха без добра, часто згадуваний до діла або й аби було, очевидно, потребує кардинальної змістовної трансформації задля того, щоб точніше відповідати наявній соціальній дійсності та особливостям практики сучасної людини. Адже діяльність сучасної людини все більше втрачає риси життєдайності та людинолюбності [4, 45]. Інакше кажучи, турбота про отримання нагальної вигоди та задоволення чергових забаганок, а також реалізація невиважених проєктів тягне за собою непоправні збитки, як правило, у віддаленій перспективі попри оманливі перманентні набутки на момент втілення в життя проєкту. Це стосується як самої людини, її стилю і способу існування, так і оточуючого середовища: як природного, так і антропогенного або ж культурного [3, 142]. Людина наносить значної шкоди перспективам власного існування, як правило, не усвідомлюючи того або й, навіть, зовсім не бажаючи над тим задумуватися, будучи зануреною з головою у поточні клопоти. Відтак, критично мислячу сучасну людину має насторожувати наявний стан справ та особливості її активності, які можна підвести під принцип: за переслідуванням сумнівного блага завжди криється лихо. До того ж це лихо до часу приховане, або й взагалі не осмислюється в масштабах громадської думки. Натомість, громадську думку заповнює собою сурогат панегіриків численним «панацеям» на всі випадки життя. Тож, як на диво, в теорії людині з кожним

роком живеться все краще, оскільки нібито і наука з технікою розвивається [1, 139], і демократія нібито невпинно просувається, і межі соціальної свободи нібито розширюються, а на практиці людина виявляє себе затурканою і самотньою, обтяженою злигоднями сьогодення та позбавлена онтологічного прихистку, бо ні в що органічно не вірить і, по-суті, нічого святого, точніше сакрального уже не має. Життя буденної людини оповили собою банальність та облуда. І це попри те, що сучасне суспільство відкрите для обговорення наявних проблем та тяжіє до консолідації навколо їх вирішення, в т.ч. шляхом пошуку компромісу, а з іншого – постійного публічного обговорення [5, 23].

Феномен інформатизації суспільства, суть якого ще далеко не усвідомлена і неосмислена попри величезний контент міркувань, слухних, а ще більше просто на тему, несе у собі серйозні загрози не стільки існуванню людини як такої, скільки самій людині, перспективі кожного окремого індивіда відбутися як особистість та індивідуальність, тим більше можливого набуттю особистістю стану самодостатності [2, 54].

Зокрема, тотальна інформатизація антропогенного простору загалом веде до безповоротного «оцифрування» як існування людини, так і її суті за посередництва образу як інтегрованої сукупності проявів тієї таки суті. Тобто практично всі моменти існування людини з унікальних і неповторних можуть в будь-який момент за бажання або потреби оператора перетворитися на відтворювані за допомогою технічних засобів унаочнення: відео- і аудіозаписів тощо. Таким чином, людина з теоретично піддослідної та перманентно підвладної істоти, про яку розмірковував ще М. Фуко у своїх дослідженнях «історії сексуальності», стає неспростовно піднадзornoю істотою: вона завжди ризикує стати об'єктом слідкування. А отже приватна сфера людини остаточно розчиняється у, тепер уже умовно, публічній. Разом з тим, всяка приватність буття, втрачаючи прихованість від цікавого ока, а отже громадської оцінки або й осуду, позбувається заворожливості та чарівності несподіваного і, разом з тим, душевного затишку та тепла, стаючи, по-суті, сухою ознакою персональної автономності.

Окрім того, невинні і всюдисущі потоки відомостей як одного із трьох «агрегатних» станів інформації [2, 27-28], поступово розмивають собою рештки знання, доступного все ще буденній людині, зводячи останні до рівня рефлексів. Згаданий процес розмивання, звичайно, супроводжується системним спотворенням змістовного наповнення понять, функціональне навантаження яких, окрім іншого, полягає у тому, аби виступати основою світогляду, індивідуального та колективного (масового). Насамперед йдеться про перекручування суті знання та відомостей з наступним їх ототожненням.

Відомості є дечим, що по своїй суті представляє інтегровану сукупність сигналів, які завжди підлягають процесу трансформації у образ, тобто інтерпретації. У іншому випадку, не будь людині притаманна властивість інтерпретувати, абсолютно всі індивіди в залежності від притаманних їм особливостей оперативної системи, котрі легко встановлюються, ідентично відтворювали б ідентичну інформацію (ідентичні відомості), так, як це відбувається на рівні електронних процесорів. Життя ж постійно демонструє, що одні й ті ж відомості кожен індивід інтерпретує з певною відмінністю. Причин тому, очевидно, можна виявити декілька. Одна з них, що кожній людині все ще певною мірою доступне знання. Саме цей факт, цілком ймовірно, й стоїть за особливостями інтерпретаційних процесів, котрі поки що залишаються до певної міри унікальними на рівні кожного окремого індивіда.

У такому разі знанням є те, що не підлягає вербалізацій жодним чином, однак відкривається у передчуттях, осяяннях та реалізується безпосередньо на практиці, одного разу ставши набутком індивіда у той чи інший спосіб, але, як правило, внаслідок тривалих управлень. До прикладу, навчання їзди на велосипеді здебільшого увінчується набуттям нерефлексованого знання надання балансу тому, що саме по собі баланс підтримувати принципово нездатне.

З іншого боку, саме знання робить людину органічною частиною Всесвіту, дозволяє триматися потоку подій та бути їм синхронним. В той же час оперування відомостями, котрі фактично є «матерією» для уявлень, замикає людину в антропогенному просторі культури, тобто штучному зрізі буття

людини. Відтак, тотальна інформатизація суспільства супроводжується розчиненням індивідуальної унікальності у масовій уніфікованості. Людина стає заручним антропогенного простору, підтримуючи зв'язок з дійсністю фактично лише на рівні психосоматики, котра забезпечує винятково фізичне виживання, але жодним чином не впливає на особистісне та/або індивідуальне становлення чи, як полюбляють міркувати заручники гегеліансько-мордехаїстського (Herschel Levi Mordechai) стандарту мислення, духовне зростання.

Література

1. Калуга В.Ф. (2021). Функціональний підхід до розуміння суті світової політики та її ключових факторів як механізм поглибленого освоєння предмету дослідницької цікавості. *Університет і лідерство*. № 2 (12). С. 138 – 147.
2. Калуга В.Ф. (2020). Міжнародна інформація у професійній діяльності: навчальний посібник. К.: НУБіП України. 188 с.
3. Калуга В.Ф. (2019). Функціональне навантаження культури та мистецтва у бутті людини з огляду на екзистенціальний прагматизм. *Філософія освіти. Philosophy of Education*. Том 24, № 1. С. 142 – 153.
4. Кастельс Мануель, Хіманен Пекка. (2006). Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель. М., Київ, Вид. «Ваклер». 232 с.
5. Уэбстер Ф. (2004). Теории информационного общества. Пер. с англ. Е.Л. Вартановой. М.: «Аспект пресс», 400 с.

*Власенко Федір Павлович,
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ЧИ МОЖЛИВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ?

Історичний розвиток людства завжди супроводжувався соціальними суперечностями, збройними конфліктами, війнами, що призводило до примноження цивілізаційного спадку зла, насильства, агресії, горя, розпачу й ненависті. Не є виключенням і сучасне суспільство, яке, здавалося б, за висловом сучасного американського філософа та політичного економіста Френсіса Фукуями, нарешті знайшло оптимальну форму суспільно-політичного ладу – ліберальну демократію, що, в ідеалі, здатна вирішити основні соціальні протиріччя. На думку вченого, кращої форми організації суспільства найближчим часом людству не знайти. Тому, нам нічого не залишається, як поширювати цю ідеологію світом [1]. Окрім того, на сьогодні існує ціла низка міжнародних інституцій, що були створені з метою забезпечення й підтримки миру у світі (ООН, НАТО, ОБСЄ), напрацьовано значну кількість міжнародних безпекових нормативно-правових актів, різних конвенцій та угод.

Не дивлячись на все це, у XXI ст. помітно наростає рівень соціально-політичної напруженості у світі, нескінченні соціальні конфлікти, що набувають дедалі жорстокіших й безпрецедентних форм. Свідченням цього є загарбницька, повномасштабна війна росії проти України, поширення у суспільстві різних фобій, схильностей до шкідливих стереотипів, що спонукають дослідників до вивчення такого складного соціального феномену, як толерантність. У цьому контексті актуальними видаються слова професора А.О. Приятельчука: «Без сумніву, як у процесі викладання філософії, так і в буденному розумінні для конкретної людини найголовнішим є усвідомлення того, що суспільство – це її (людини) природно-

духовне буття, її існування у предметно-соціальному середовищі» [2, с. 64].

Як відомо, толерантність, в перекладі з латини, означає стійкість, витривалість, терпимість. Саме з останнім словом в уявленнях людей найчастіше асоціюється це поняття. Тобто у загальному розумінні толерантність – це терпиме, допустиме відхилення. Насправді ж це багатоаспектний концепт, який у сучасному дискурсі має різні тлумачення. Та ми зупинимось на філософському аналізі даного феномену. Толерантність, як базову цінність і принцип цивілізованих суспільних відносин, обґрунтовували багато філософів минулого і сучасності. Зокрема, М. Мамардашвілі говорив про те, що поширення толерантних відносин потребує зусиль, а сама толерантність жодним чином не синонімічна індиферентності та пасивності. Вона не зводиться лише до «терпимості» (тобто «насильства» над собою, яке чинить особа, щоб стерпіти іншу), а містить в собі ідею взаємодії, дієвого початку і є активним визнанням іншої людини незалежно від її етнічних, релігійних або ж гендерних особливостей.

Г. Маркузе, Е. Фромм розглядали толерантність як цивілізаційний феномен, адекватне відображення складових якого можливе за умови рефлексії над усім полем культури. У контексті постмодерністської філософії Ж.-Ф. Ліотар звертає увагу на те, що плюралізм парадигм (моральних, політичних, соціальних і т.п.), котрі апріорі вимагають особливого ставлення до аксіологічно-праксеологічних настанов, з необхідністю актуалізує дискурс толерантності.

На наш погляд, ґрунтовне дослідження толерантності, можливе через аналіз чотирьох її смислів: 1) толерантність як байдужість; 2) толерантність як неможливість взаєморозуміння; 3) толерантність як поблажливість; 4) толерантність як розширення власного досвіду й критичний діалог. Перший тип ґрунтується на апатії до результатів діяльності, думок і переконань іншого; другий – актуалізує водночас і повагу й нерозуміння / неможливість взаємодіяти з іншим. Третій тип – передбачає тактовність, коректність, делікатність у висловлюваннях щодо іншого, а четвертий зосереджується на поважанні думки іншого в поєднанні з настановою на взаємну зміну позицій у ході критичного діалогу.

У вітчизняному філософському енциклопедичному словнику толерантність визначено як «доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)» [3, с. 642].

Головним міжнародним правовим документом, що обґрунтовує принцип толерантності, як базову цінність європейських держав, є «Декларація принципів толерантності», де вона визначається як повага, сприйняття і розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості [4]. Ґрунтуючись на її положеннях, провідні європейські держави розпочали політику розгортання реальних механізмів впровадження толерантності в суспільстві.

Наведені обґрунтування дають підстави констатувати, що толерантність не можна сприймати в статусі застарілої цінності або хиткого консенсусу. Вона має фундаментальне значення в контексті сучасності, виконуючи функцію універсального медіатора в дискурсі різних суспільств, спільнот, меншин і особистостей.

Разом з тим, потрібно зауважити, що сьогодні навколо проблеми толерантності розгортається широке коло різного роду провокацій та маніпуляцій. Найчастіше здійснюється ототожнення цієї категорії з такими поняттями, як терпіння та розуміння і визначення її як абсолютного прийняття всього, в тому числі й того, що протирічить внутрішнім переконанням і моральним й правовим нормам. Звичайно таке розуміння є невірним, оскільки людина, яка сприймає абсолютно все, є безпорадною і може прийняти жорстокість, агресію, несправедливість за норму. Більше того, необмежена терпимість неодмінно призводить до зникнення толерантності, як стверджує Карл Поппер [5]. Уявімо толерантне суспільство, що безмежно терпляче ставиться до всіх, навіть до інтолерантних. Воно не готове захищати свої благі гуманні ідеї від атак нетерпимих індивідів. За К. Поппером, «толерантні» в такому випадку рано чи пізно будуть знищені. Це так званий парадокс терпимості. З іншого боку, якщо суспільство толерантне, то воно встановлює такі правила й механізми, які би запобігали ненависті на ґрунті

раси, релігії, походження тощо. Інтолерантна поведінка вважається девіантною, а отже, є карною. Тобто, виникає ситуація, коли толерантні не толерують нетерпимих з метою самозбереження суспільства.

Саме в цьому контексті ми також можемо потрактувати слова Френсіса Фукуями, який невдовзі після вторгнення росії на територію України дав свій прогноз у дванадцяти пунктах стосовно наслідків для російської федерації її війни проти України. У першому пункті вчений наголошує, що однією з причин поразки росії в Україні було хибне припущення, що українці прихильно (толерантно) ставляться до росії, а армія України паде відразу після вторгнення. Потрібно зазначити, що загалом українці з повагою ставилися і ставляться до інших культур, народів, традицій, вірувань (до речі у нас один із найліберальніших у світі Закон «Про свободу совісті та релігійні організації»), світоглядів тощо й навіть, в деякій мірі, терпляче ставилися до пропаганди «руського мира». Але ніколи в минулому, жодного разу у теперішньому і за будь-яких обставин у майбутньому, український народ не буде прихильним і терпимим до загарбника, агресора, ката і нелюда! Виникає запитання: чи можлива толерантність на війні? Відповідь – так! Чи потрібно бути толерантними до знахабнілого ворога – однозначно ні! Чи є межі у толерантності та хто їх визначає? Межі толерантності залежать від соціальних норм, що діють у суспільстві, від наявної ситуації, від меж інтолерантності. Тоді, якою ж має бути толерантність?

Потрібно зазначити, що культивування толерантності передбачає не тільки існування, але й міцну вкоріненість у суспільстві кількох настанов, що стосуються розуміння людини та її свободи. Принаймні, це настанова на незалежність, автономність індивіда, соціуму, його особисту відповідальність за свої переконання і вчинки, неприпустимість силового нав'язування жодних ідей, якими б гарними вони не видавались. Толерантність передбачає також і усвідомлення відносності багатьох наших переконань та суджень, неможливість такого їх обґрунтування, котре б було беззаперечним для всіх. Я стаю толерантним до толерантності, якщо змушений захищати свою

власну свободу, державний суверенітет, культурну й етно-національну самобутність і незалежність свого народу.

Відтак, толерантність – це відповідальність за вибір своєї свободи. 24 лютого 2022 року український народ цей вибір зробив, коли генетично успадковане прагнення до свободи та незалежності проявилось у загальнонаціональному супротиві ворогові, коли Збройні Сили України самовіддано боронили і боронять кожен метр нашої Батьківщини, коли бажаючих вступити у добровольчі батальйони було більше ніж зброї, а тому тероборонівці зустрічали ворога на швидкоруч приготованими «Бандерівськими смузів», коли мирне населення, в окупованих українських містах, виходить на масові протести проти озброєних солдат і голіруч зупиняє бронетехніку агресора, який від такого героїзму стає деморалізованим і шокованим, коли наші волонтери, ризикуючи життям і здоров'ям, намагаються врятувати якомога більше співвітчизників, а єдиною дитячою мрією стає бажання придбати бронежилет для українських воїнів...

Переконали, що саме такій силі духу сьогодні позаздрить багато розвинених країн світу. Про це і говорить Френсіс Фукуяма в останньому пункті свого прогнозу: «Поразка росії зробить можливим «нове народження свободи» і вимкне наше ниття щодо занепаду глобальної демократії. Дух 1989 житиме й надалі, і все завдяки купці хоробрих українців!» [6].

Отже, толерантність – це, перш за все, активні дії, що формуються на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини та громадянина, а також обов'язок захищати і сприяти їх утвердженню.

Література

1. Фукуяма Ф. (1990) Конец истории? *Вопросы философии*. №3. С. 134–148
2. Приятельчук А.О. (2013). Фундаментальність філософської освіти в контексті сучасних соціальних викликів. *Вища школа*. №8. С. 56 – 69.
3. Філософський енциклопедичний словник. (2002). НАН України; Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди [В.І. Шинкарук (голова редкол.)]. К.: Абрис, 742 с.

4. Декларація принципів толерантності ЮНЕСКО; Декларація, Міжнародний документ від 16.11.1995. [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http : zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_503](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_503)
5. Поппер К. (1994). Відкрите суспільство та його вороги. Т. 1. У полоні Платонівських чарів. К.: Основи. 444 с.
6. Френсіс Фукуяма: Україна однозначно переможе. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://texty.org.ua/fragments/105963/frensis-fukuyama-ukrayina-odnoznachno-peremozhe/>

*Гольд Ольга Феліксівна,
кандидат філософських наук,
докторантка Житомирського державного
університету імені Івана Франка*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК АСПЕКТ ПРАВА В ПОЛІКОНФЕСІЙНІЙ ДЕРЖАВІ: СУЧАСНИЙ СТАН

В Україні існують релігійні центри, які сформувалися історично під впливом різних соціально-політичних факторів. Конфесійні особливості визначають свої позиції щодо напрямів державного розвитку України. Демократична держава неможлива без врахування релігійних особливостей етноконфесійних спільнот чи національних меншин. Ці фактори вимагають визнання взаємної поваги та дотримання принципів толерантності між цими суб'єктами взаємодії. Актуальності роботі надає саме розгляд поняття “толерантність” як аспекта права в поліконфесійній державі.

Мета: проаналізувати толерантність, право і релігію як феномени соціуму. Завдання: надати об'єктивні філософсько-соціальні узагальнення та систематизувати деякі аспекти цієї теми.

За визначенням М. Тофтула, “толерантність” (лат. *tolerantia* – терпимість) – це терпимість до іншого світогляду, способу життя, поведінки, звичаїв тощо, яку не можна ототожнювати з байдужістю чи бездумним прийняттям чужих думок, смаків, способу життя [8].

На думку З. Фрейда, фундаментальне поняття соціуму “свобода волі” пов'язане з проблематикою толерантності в період Античності, – “це прямо заперечувалася давньогрецькою та римською релігіями, що визнавали існування богів та духів померлих людей, які напряду, часто незалежно від вчинків індивіда, втручалися в його земне життя. У свою чергу, сам індивід не мислився як щось, що має власну цінність та є відокремленим від суспільства” [2].

Треба зупинитися на розуміння права в цьому сенсі. Директор Центру дослідження верховенства права і релігії

Д. Вовк зазначає, що “історично першим підходом до праворозуміння виступає природно правова школа, яка виходить з уявлень про природне право, що виводиться із Божественного чи людського розуму, морального ідеалу, природних законів тощо та є сукупністю апріорних вимог чи базисом права позитивного (закону)” [1]. Відомий соціолог права Г. Гурвич правомірно констатує, що акт визнання права завжди має інтуїтивну (зокрема, і засновану на вірі) складову [3].

Звернемося до складових поняття поліконфесійності в Україні. Упродовж усього періоду досліджень українське суспільство демонструє досить високий рівень релігійності. Так, за даними центру Разумкова, станом на кінець 2010 р. порівняно з 2000 р. число громадян, які визнають себе віруючими, зросло з 58 % до 71%. Надалі, впродовж 2010-2020 рр. частка віруючих серед дорослих громадян України становила в середньому 70 % [4].

За даними Інституту релігійної свободи, на початок 2020 року кількість релігійних організацій в Україні сягнула 36796. Зазначимо, що серед них 1728 релігійні громади, які діють без державної реєстрації [5].

Що стосується процесів реалізації положень поліконфесійності, так це, по-перше, толерантність. У нашому середовищі толерантність є тою складовою, яка повинна становити фундамент для діалогу/ пошуку порозуміння серед учасників релігійних відносин. Що передбачає, взаємне визнання перед законом рівності всіх суб’єктів міжконфесійних відносин і базується на дотриманні відкритості та поваги до позицій і переконань кожного з них [6].

Додамо, що прояв толерантності в нашій країні розглядається як один із аспектів збереження миру, а у світі вона становить одну з основ соціуму, що гарантує / забезпечує співробітництво. В онтологічно-історичному підході до проблем толерантності, видатні досягнення належать М. Уолцеру. У праці “Про терпимості” автор демонструє неліберальні підстави терпимості, розкриваючи суть на основі культурно-релігійних відмінностей у способі життя [9].

З метою правової регуляції відносин між соціальними групами була прийнята «Декларація принципів терпимості», яка

була затверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО – Державами-членами Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури, що зібралися в Парижі на двадцять восьму сесію Генеральної конференції 25 жовтня – 16 листопада 1995 року [7].

В цьому документі містяться:

- вимоги до створення законодавчої бази деяких держав;
- декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань;
- здійснення правового та соціального захисту тих верств населення, які перебувають у несприятливих соціальних та економічних умовах.

В декларації також зазначено декілька умов для наукового вивчення негативних проявів нетерпимості у різних країнах світу для координації діяльності міжнародної спільноти, запобігання щодо повторного виникнення конфліктних явищ та забезпечення виховання громадян держав у дусі терпимості, тощо [7].

Державна політика в релігійній сфері, на нашу думку, повинна проводитися з урахуванням переговорів з її представниками. Так, наприклад, ліквідація Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України у 2020 р., безпосереднім завданням якого було сприяти зміцненню взаєморозуміння і терпимості між релігійними організаціями різних віросповідань, навпаки, лише погіршує ситуацію з налагодження міжконфесійного взаєморозуміння. Сьогодні сформовано Державну службу України з етнополітики та свободи совісті при Міністерстві культури України. Але сумнівним є твердження, що ця зміна не призведе в Україні до ускладнення державно-церковних і міжцерковних відносин.

Розглядаючи толерантність як правовий аспект поліконфесійності, неможливо не згадати про закон «Про свободу совісті та релігійні організації» як засіб запобігання виникненню конфесійних суперечностей і протистоянь. Сьогодні є необхідність вдосконалення церковно-державних відносин з метою створення умов для налагодження конструктивного діалогу між представниками всіх конфесій та церков, що існують в Україні.

Важливо врахувати й ту обставину, що розвиток сучасних інформаційно- комунікаційних технологій, відкриває, на нашу думку, нові можливості для формування толерантності / політкоректності в українському суспільстві в цілому та в релігійному середовищі зокрема.

Література

1. Вовк Д.О. (2009). Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія.-Харків: Право. 224 с.
2. Фрейд. З. (1990). Будущее одной иллюзии Сумерки богов: пер. с нем. В. В. Бибихина; сост. и общ. ред. А. А. Яковлева. М.: Политиздат. С. 22.
3. Гурвич Г. Д. (2004). Философия и социология права : Избранные сочинения / Г. Д. Гурвич : пер. с франц., англ. М. В. Антонова, Л. В. Ворониной. - СПб.: Изд. дом СПб. гос. ун-та, Изд-во юрид. фак. СПб. гос. ун-та,. С. 582.
4. ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОГО І ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ 2000 - 2020 рр. (Інформаційні матеріали) / Інформ. матер. підготовлені до черг. засідання постійно діючого Круглого столу “Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин” 25 листопада 2020 р. за сприяння Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні/КІЇВ-2020. С. 3.
5. В Україні зросла кількість незареєстрованих релігійних громад – статистика Мінкультури - *[Електронний ресурс]*. – Режим доступу:<https://www.irs.in.ua/ua/statistics-of-religious-organizations-in-ukraine-2020>
6. Бабій М. (2004). Безальтернативність багатоконфесійності. *Людина і світ*. № 5. – С. 21 – 25.
7. Декларація принципів толерантн. *[Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <http://www.uneseco.org/cpp/uk/declarations/tolerrance.pdf>
8. Тофтул М. Г. (2014). Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. С. 334
9. Уолцер М. (2000). О терпимости. Перевод англ. яз. И. Мюрнберг. – М.: Идея-Прес., Дом интеллект. кн. 160 с.

*Ищенко Олена Миколаївна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

КРИХКІСТЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МІЖКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

У зв'язку з загостренням суперечностей, викликаних стрімкими зрушеннями у глобальному просторі, все більше уваги привертає феномен, що є одним із його суттєвих маркерів. Йдеться про імператив толерантності, який на сьогодні набуває таких смислових нюансів і значень, що вимагає додаткового осмислення та аналізу.

Як відомо, концепт толерантності є широкоживаним як у науковому колі, так і у політиці, публіцистиці, соціокультурних практиках повсякденного спілкування. Ним послуговуються у різних країнах (державах) сучасного світу, намагаючись встановити мирне співіснування різноманітних груп, спільнот, рас, націй тощо. Традиційно толерантність представляють як мінімальну умову для спільного життя у культурному розмаїтті, як морально-етичну норму задля уникнення різних форм дискримінації, ворожості, конфліктів, та нарешті – як запоруку відтворення демократії та ліберальних цінностей. Термін толерантність широко використовують в освітньому, історичному та правовому вимірах.

Втім, метою наших розвідок є аналіз значень та смислових навантажень поняття толерантності з наголосом на сучасний міжкультурний контекст. Реалізація сформульованої мети зумовлює вирішення кількох завдань. По-перше, така мета вимагає узагальненого опису «практик», відтак «розумінь» толерантності у діяхронному аспекті, отже у різні історичні часи; по-друге, для реалізації окресленої мети необхідно з'ясувати специфічність її застосування в культурному і релігійному різноманітті.

Від самого свого виникнення імператив толерантності був та є релевантним, насамперед, у сенсі встановлення полікультурної справедливості. Так, достеменно відомо, що сама ця ідея сягає часів царя Ашоки у Стародавній Індії (близько 260 р. до н.е.), який вже відтоді закликав до релігійної терпимості для боротьби з небезпечними наслідками релігійних конфліктів.

В Європі під впливом негативної моральної реакції на міжрелігійну нетерпимість періоду релігійних воєн XVI-XVII ст. ідея толерантності набувала іншої конотації. Толерантність розглядалася як відмова від насильства в справі залучення людини до віри, як терпимість до чужих вірувань, а також як принцип невтручання світської та духовної влади у справи одна одної.

Під впливом французьких просвітителів XVIII ст. толерантність починає розумітися набагато ширше, а саме як терпимість до чужих поглядів, вірувань, поведінки та іншого способу життя. Наприкінці XIX початку XX ст. толерантність вже тлумачиться як необхідна умова для функціонування суспільства з його культурними, релігійними, ідеологічними відмінностями у національних, міжнародних питаннях. Лідери різних країн, Європейського Союзу, Організації Об'єднаних Націй (ООН), неурядові організації сприяють політики толерантності. Завдяки ООН 1995 р. оголошується роком толерантності, 16 листопада стає Міжнародним днем толерантності у 1996 року для держав-членів ООН, популярності набуває “Європейський модельний закон про сприяння толерантності та придушення нетерпимості”, “Європейська медаль толерантності”, створюється Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ECRI). Подібним чином пропагується толерантність різноманітних відмінностей (расових, етнічних, релігійних, сексуальних) та лівих і правих у політичній сфері.

Нині знаковою залишається “Декларація принципів толерантності” закріплена 28 сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. Де “1.1. толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності... Толерантність – це гармонія в різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, але й політична

та правова потреба. Толерантність – це чеснота, яка робить можливим досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою миру. 1.2. ...толерантність – це активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини.... 1.3. Толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму, демократії та правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму, абсолютизації істини і затверджує норми, встановлені в міжнародних актах у сфері прав людини. 1.4. Прояв толерантності, аналогічний повазі прав людини, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожен вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. Це означає визнання того, що люди за своєю природою відрізняються за зовнішнім поглядом, становищем, мовою, поведінкою і цінностями і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим” [1, 2-3].

Відтак, смислові та змістовні компоненти даного терміну формувались протягом багатьох століть і вбирали в себе різноманітні інтерпретації, враховуючи цінності свободи, відповідальності, рівності, справедливості, соціальні інтереси, ментальні установки.

Однак, дискурсивною проблемою в академічному полі залишається багатовимірність тлумачення даного поняття у різних культурах, де не останню роль відігравав історичний досвід певних подій. “В англійській мові толерантність означає готовність і здатність без протесту сприймати особистість або річ, у французькій – повагу свободи іншого, його способу мислення, поведінки, політичних і релігійних поглядів. По-китайськи бути толерантним означає дозволяти, допускати, виявляти великодушність стосовно інших. Арабською толерантність – це прощення, поблажливість, м'якість, співчуття, прихильність, терпіння, перською – терпіння, витривалість, готовність до примирення. У слов'янських мовах толерантність розглядається як відсутність або ослаблення реагування на будь-який несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу” [2, 84].

Тож, попри полісемантичність і складність даного терміну в культурній площині за ним залишається класичне значення в аспекті “витривалості”, “терплячості”, “терпимості” й “змирення” з чимось, “стриманості” до чужих думок, вірувань, поведінки, в системі розрізнення “ми-вони”. Наприклад: “Я живу в місті з дуже релігійними людьми. Я не погоджуюсь з їхніми переконаннями, але приймаю і поважаю їх”.

На сьогодні розуміння толерантності все більше піддається переосмисленню враховуючи різноманітні тенденції ХХІ ст. Толерантна людина – це відкрита особа яка “дружить з усіма людьми”, “мультикультурна”, яка приймає й цінує різноманіття культур, мало що не схвалює, не замкнута, не упереджена, “щаслива”, з шаленою “повагою” до усіх.

Толерантність виступає важливою установкою і є чеснотою сучасної людини, адже за зовнішньою терпимістю не може ховатися внутрішня ворожість. Тож, переважно толерантність розглядають як моральну якість, що характеризує ставлення до людини, яка належить до іншої раси, національності, культурної традиції, релігійної конфесії, як до одностаттєвої особистості.

Між тим, тут криється “парадокс толерантності”, оскільки в повсякденному житті людина застосовує “ліберальний мінімум” по відношенню до “інших”, “чужих”, “не наших” у поведінковій сфері, засуджує їх неприпустимі дії, які спрямовані на утиск прав, заподіяння шкоди, несправедливості, виходу за межі моральних норм. Відмінність між “ми і вони” не скасовується, а набирає більших обертів між тими хто терпить, і тими кого терплять. Такі соціальні відносини автоматично передбачають нерівність між домінантною культурою і культурою меншості, де остання завжди перебуває в залежності і займає нижчу позицію. Представники домінантної культури проявляючи стриманість по відношенню до подій, процесів і миряться з речами, які не схвалюють, відчувають себе морально вищими по відношенню до груп меншин. Натомість, представники культури меншості перебуваючи у стані моральної меншовартості, постійно завдячують більшості за прихильність, заступництво, інклюзивність, можливість утвердити власну ідентичність. Відтак, толерантність уникає прагнення до соціальної справедливості та “рівності у різноманітті”, а більш опікується

самообмеженням, самоконтролем, з боку більшості для можливого співіснування із меншістю.

Не менш цікавим “парадоксом толерантності” є питання, чи можна терпіти тих, хто сам нетерпимий. Чи варто підтримувати меншини, які відверто нехтують європейськими цінностями, громадянськими правами і свободами, порушують правила цивілізованого способу життя.

Самознищення ліберального суспільства через толерантність більшості піднімає питання “порогу” толерантності. Тож, чи є межа неприйнятного інакомислення, за якою ця чеснота не втрачає своєї актуальності. У переважній більшості люди прагнуть бути толерантними, втім питання “миритися з” залишається відкритим.

Таким чином, крихкість толерантності, як і саме розуміння даного поняття, залежного від різних чинників та умов, цілей його використання і практичного застосування, залишається дискусійним питанням і по-сьогодення. Однак, напевно є дискусійним судження одного з відомих дослідників даного феномену політичного філософа М. Уолцера, посилення на яке зустрічається нерідко, та яке відбиває саму суть питання: “Толерантність робить відмінності можливими. Відмінності ж роблять толерантність необхідною”.

Література

1. Декларація принципів толерантності: вей-сайт. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf>
2. Махній М.М. (2015). Етнопсихологія і міжкультурна комунікація. Чернівці: Видавець Лозовий В.М. 256 с.

*Левченко Євгенія Вікторівна,
кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ VS ПОЛІТКОРЕКТНІСТЬ

Сучасний цивілізаційний поступ заснований на таких цінностях, як свобода, воля, вибір, право на власну думку, самореалізацію та ін. Це все забезпечує одна із базових вимог соціального буття – толерантність, яка намагається гармонізувати багатоманітність, мультикультурність сучасного світу і таким чином виступає основним модусом співіснування людини з Іншим.

Кожен історичний час має свої зразки толерантності, що відображають закріплені у суспільній свідомості зразки і межі дозволеного та неприйнятного у даний час, у відповідному місці, саме у даній культурі. Найбільш гостро актуалізуються питання про толерантність у нестабільні перехідні історичні періоди, коли відбувається перегляд традиційних ціннісних систем, коли зазнають суттєвих трансформацій соціокультурні норми.

Сьогодні ми переживаємо саме такий час як локально, так і глобально. Ті структури і відносини, що були створені після Другої світової війни, виявилися неготовими до викликів ХХІ ст., а тому вимагають трансформації для подальшого ефективного функціонування суспільства.

Починаючи з другої половини ХХ ст., питання толерантності набуває особливого значення, зокрема його змістовне навантаження, а також співвідношення з політкоректністю, адже останню доволі часто розуміють як «карикатуру» щодо істинної толерантності. Останнім часом питання політкоректності є найбільш обговорюваним серед широкого кола науковців, зокрема культурологів, політологів, філософів, філологів, соціологів, психологів тощо, а також й громадськості. Сам феномен політкоректності має як своїх прихильників, так і противників. Критики політкоректності –

стверджують, що це замах на традиційні ліберальні цінності, зокрема на свободу слова. Але, зважаючи на те, що політкоректність доволі складний феномен, то й сама критика даного явища має різні форми: від іронічного висміювання до категоричного несприйняття даної ідеї, що в результаті призводить до визнання політкоректності найбільшою загрозою ХХІ ст. для всієї західної цивілізації. І, навпаки, прихильники – стверджують, що політкоректність постає інструментом попередження та «пом'якшення» гострих соціальних конфліктів, а також сприяє підвищенню політичної і правової культури суспільства.

Сама доктрина політкоректності виникла в кінці ХХ ст., а змістовної означеності та розповсюдження набула на початку ХХІ ст. і в основному апелювала до ситуації, що склалась у США – культурної багатоманітності та засадами політики мультикультуралізму. Сама ідея політкоректності пов'язана з таким поняттям як «нейтральна мова», тобто мова, яка вільна від виразів, що ображають почуття та гідність особи, людські права. З мови мають бути виключені вирази, які породжують ворожнечу, репресії, переслідування тощо. Метою вживання такої мови не означає уникати «незручних тем», а говорити про них по-іншому. Встановлення мовних норм, на думку прихильників політкоректності, допоможе створити єдиний комунікативний простір і сформувати толерантну поведінку всіх учасників комунікації. Виходячи з цього, в основі політкоректності значну роль відіграє мовний та культурно-поведінковий аспект. Наприклад, у США вже функціонує мовний кодекс, який мінімізує дискримінацію у різних сферах (не вказувати на вік, стать, наявність фізичних вад, етнічне походження тощо). Такі ж правила пропонують використовувати і в Мережі, так званий «Нететикет». Це означає, що до будь-якого власного висловлювання, а особливо того, яке стосується світоглядних проблем, варто додавати абривіатуру ІМХО (*in my humble opinion*, тобто «на мою скромну думку»). Ігнорування цього правила розцінюється як порушення норм етикету. На думку сучасного соціолога Ф. Фукуями саме політика ідентичності породжує політкоректність. Сама ж політкоректність передбачає розуміння речей, явищ, процесів,

про які не можна говорити публічно. Тобто, кожне суспільство так чи інакше стикається з ідеями, які суперечать базовим принципам його легітимності і тому деякі висловлювання та дії вважають недопустимими в публічному дискурсі. «в ліберальній демократії дозволено вільно вірити та говорити в приватному оточенні про все, що завгодно, наприклад, що рабство було корисним інститутом» [2, с.152 – 153]. Проте в публічному просторі такі висловлювання є неприйнятними, особливо, коли їх висловлює політик – він приречений на потужний осуд суспільства, оскільки це суперечить принципу рівності, який проголошений американською Декларацією незалежності. Цілком справедливо Ф.Фукуяма зауважує, що соціальний феномен політкоректності набагато складніший. Це пов'язано, перш за все, з постійною появою нових ідентичностей: починаючи з назви предметів, наприклад, каналізаційні колодязі/технологічні люки; використання займенників «він» та «вона»; припущення, що гендерні відмінності мають біологічну основу та ін. «Як наслідок крайні форми політкоректності виявляються прерогативою відносно невеликої кількості лівих письменників, художників, студентів та інтелектуалів. Але консервативні ЗМІ представляють їх як прибічників лівого руху в цілому, а також в доволі перебільшеному вигляді» [2, с.153].

А, на думку критиків політкоректності, створення цих мовних правил призводить до мовної еквілібристики, тобто замість конкретних дій, які були б спрямовані на розв'язання реально існуючих проблем, удосконалюється лише мова. Наприклад, У. Еко, який вважає, що замість того, щоб удосконалювати суспільство, політкоректність лише удосконалює лексику. «Коли суспільство починає називати неходячих не «інвалідами», а «альтернативно розвинутими» (*diversamente abili*), замість того, щоб будувати для них пандуси, зрозуміло: лицемірно розправившись з попереднім терміном, провели косметичний ремонт у мові, але не ремонт сходів» [3, с.169]. Він цілком справедливо зауважує, що основною метою політкоректності було насаджування толерантності, але сама вона перетворюється на нову форму фундаменталізму, який канонізує букву, слово, вираз (форму), нівелюючи дух самої доктрини (зміст). В такому сенсу політкоректність починає

протистояти толерантності, тому що передбачає нетолерантне ставлення до тих, хто не є прихильниками цієї доктрини. Ця ситуація констатує той факт, що саме через політкоректність сучасна глобальна культура потрапила в ситуацію, яка в шахах називається «цугцванг», тобто не ходити не можна, а також кожен наступний хід тільки погіршує ситуацію. Отже, політкоректність виявляється доволі небезпечним явищем, а саме своєю одновимірністю. «Вона ставить за мету формування безстатевої істоти універсальної ідентичності, яка не лише позбавляється права на публічний та відвертий діалог, а навіть бажання такого діалогу. Політкоректний новояз дозволяє структурувати та регламентувати інформаційний простір і подачу інформації: відсікати від поширення політично неблагонадійні теми та формувати суспільну думку у «вірному напрямі». Політкоректність – це заздалегідь задане ідеологічне обмеження погляду на світ – і, як завжди у таких випадках, картина світу виявляється дещо деформованою» [1, с.7].

Критики політкоректності називають її «багатоголовим чудовиськом» або «сучасною інквізицією», що шукає політично некоректну ересь і влаштовує еретикам переслідування, кампанії по дискримінації, каральні цензури та ін. На думку сучасної перекладачки, філолога А. Калаковської політкоректність є абстрактною та бездумною. «Політкоректність є лівою антиелітарною ідеологією, яка ворожа культурі та цінностям Заходу; вона є нетерпимою, хоча й проголошує терпимість; тоталітарною, оскільки намагається підпорядкувати своїм вимогам мислення у всіх сферах життя; вона спирається на абстрактні принципи, які заперечують здоровий глузд, розділяє суспільство на групи, котрі живуть своїми відокремленими інтересами. Вона проголошує своєю метою справедливість і благо людини і зневажає людей, факти та розум. Вона вимагає

максимального втручання держави в життя і бажає кожную сферу регулювати законодавчо» [4, с. 285].

Отже, політкоректність виростає з постмодерну, який намагається урівняти в правах і поглядах всі концепції, приймає будь-яку позицію і точку зору, ідеології, з'єднуючи все в єдиний колаж. Все дозволено і прийнятно і щоб не виглядати вигнанцем людина погоджується на все, що пропонує і визнає більшість.

Але, варто зауважити, що істинна толерантність передбачає, перш за все, як повагу до цінностей і смислів, усвідомлення індивідом власних цінностей, цілей, бажань, почуттів, так їх існування і значення для Іншого. Разом з цим, кожна людина має усвідомлювати межі в прийнятті та розумінні світогляду, поглядів і цінностей інших людей, що надає можливість не боятися і не уникати конфліктів, які безперечно постають частиною життя людей, а на основі прийнятих правил і норм політкоректності успішно та конструктивно їх розв'язувати.

Література

1. Сінькевич О. (2013). Політкоректність в контексті глобалізаційних процесів сучасності. *SWorld*. № 2. 12 с.
2. Фукуяма Ф. (2020). Идентичность: Стремление к признанию и политика неприятия; пер. с англ. К.: Альпіна Паблішер, 256 с.
3. Эко У. (2007). О политкорректности. *Полный назад*; пер. с итал. –М. : Эксмо. 215 с.
4. Kołakowska A. (2012). Imagine: Intelktualne źródła poprawności politycznej / A.Kołakowska // *Wojny kultur i inne wojny*. W. : Fundacja Swietego Mikolaja. 312 s.

*Туренко Віталій Едуардович,
кандидат філософських наук,
науковий співробітник філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

КОЕКЗИСТЕНЦІЯ СВОБОДИ ВОЛІ І ТОЛЕРАНТНОСТІ В ОСВІТІ

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що свобода волі — фраза, яка в ХХІ столітті досягла найвищої точки концентрації. Завдяки телебаченню, Інтернету, соцмережам проблема свободи волі поширюється дуже швидко: з одного боку, ми можемо простежити шлях вирішення цієї проблеми, коли чиясь свобода знецінюється, а з іншого боку, зневажа до чужої свободи. проявляється воля. Тому важливо знайти «золоту середину» в цьому контексті, що ми спробуємо розкрити у пропонуванних тезах.

Перш за все слід зауважити, що важливим чинником встановлення гармонійного співвідношення свободи та толерантності є те, що життя сучасної людини проходить у світі новітніх технологій, Інтернету, які мають безпосередній вплив на освітній процес. Все частіше ми бачимо, що комп'ютери та гаджети стають невід'ємною частиною навчального процесу.

Американський фізик японського походження Мічіо Каку зазначає, що технології майбутнього сприятимуть свободі, незалежності та відповідальності кожного, а головне, що «навчання більше не буде базуватися на запам'ятовуванні. Дуже скоро комп'ютери та окуляри Google Glass будуть перетворитися на крихітні лінзи, які дозволять завантажити всю необхідну інформацію. Тому за рік-два школярі та студенти на іспитах зможуть просто шукати відповіді на запитання в Інтернеті: просто моргнути — і потрібна інформація з'явиться» [1].

Таким чином, використання сучасних технологій призведе до того, що потреба у вчителях відпаде і в результаті кожен з нас стане більш автономним, відповідальним за власне життя. Це призведе до самоосвіти людей, каже Мічіо Каку, ми зможемо

визначити, які знання нам потрібні, а відповіді на будь-які запитання ми зможемо знайти на «розумній стіні», до якої буде достатньо підійти і задати запитання, і відразу ж фахівець з галузі, з якої виникло запитання, дасть відповідь. Також характерною особливістю освіти в майбутньому, за словами Мічіо Каку, буде те, що людині не знадобляться дипломи, а створяться центри сертифікатів, які оцінюватимуть знання та компетенції людей. Прикладом цього є країни США, Канади, Японії, Європи, де вже існує «досить популярна система портфоліо, коли під час навчання людина накопичує дипломи, сертифікати, сертифікати і показує їх роботодавцю. У майбутньому накопичений інтелектуальний багаж стане одним із ключових елементів системи освіти, а інформаційні технології зроблять людські досягнення доступними та прозорими» [1].

Проте в цих реаліях майбутнього не варто забувати про толерантні стосунки та повагу до вільної волі інших. Впроваджуючи на практиці толерантні стосунки, ми повинні розуміти, що мораль і відповідальність є регуляторами нашої поведінки, вони допомагають нам приймати правильні рішення, діяти по совісті, розуміти, що правда чи неправда, це також необхідна умова свободної волі. Таким чином, моральна відповідальність включає дві складові, які її визначають, перша особа повинна дати певну оцінку власним вчинкам, виходячи з цієї оцінки має бути двох видів – похвала і провина. Другим компонентом моральної відповідальності є гносеологічний, тобто винний повинен розуміти, що його вчинки морально неправильні, погані. Тому вільна воля — це «унікальна здатність людей здійснювати найсильніший контроль над своїми діями, які необхідні для моральної відповідальності» [2, с.6].

Загалом слід зазначити, що свобода волі, моральна відповідальність – це не просто абстрактні терміни, до яких ми звертаємось, коли говоримо, що ми вільні та морально відповідальні. Навпаки, свобода волі і моральна відповідальність, або відповідальність загалом, — це гуманістичні характеристики людини, які допомагають їй знайти правильний шлях у власному житті. Яскравим прикладом того, як дитина може стати толерантною, вільною, відповідальною та поважною до інших, є

американська система освіти, яка окреслює п'ять основних навичок, якими дитина повинна оволодіти під час навчання.

Перший – це розуміти текст і писати зрозумілі тексти. Тобто тут головне не розуміння самого тексту, а те, що саме хотів сказати автор своїм твором. Для розвитку цієї навички у дітей навіть у молодших класах запровадили предмет «Читання та розуміння».

Другим основним навиком американської системи є презентація, в якій дитина проявляє творчість, незалежність, проявляє вміння чітко і лаконічно будувати власну презентацію, яка здатна утримати слухачів.

Третій навик – це вміння швидко друкувати на комп'ютері; четверта – заборона плагіату та списання, до цього ставляться дуже відповідально і серйозно, особлива увага приділяється правильному цитуванню та перефразуванню; п'ятий — вміння дискутувати, поважаючи думку опонента.

Кожна дитина повинна вміти чітко сформулювати власну позицію, представляти і відстоювати її, робити це правильно, не сперечаючись з опонентом і не ображаючи його. З цього дискурсу стає зрозумілим, що свобода волі і толерантність нерозривно пов'язані, вони доповнюють одна одну, у свою чергу толерантність і свобода волі ґрунтуються на моральній відповідальності.

Таким чином, застосування ідей толерантності у вихованні веде до створення гармонійної атмосфери навчання учнів та студентів, при цьому важливо спиратися на принципи гуманності, поважати свободу кожної дитини. Підсумовуючи, слід сказати, що філософія виховання, яка ґрунтується на філософських ідеях толерантності та сприяє повазі до вільної волі кожного учня, сприятиме вихованню моральної та відповідальної особистості.

Література

1. Kaku, M. (2014). Learning Will No Longer Be Based on Memorization. <https://lifedeep.ru/post/2568-mitio-kaku-obuchenie-bolshe-ne-budetosnovyvatsja-na-zapominanii>.
2. McKenna, M. & Pereboom, D. (2016). Free Will: A Contemporary Introduction. New York & London: Routledge

*Сакали Ольга Віталіївна,
студентка 3 курсу ННІ Журналістики
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК БАЗОВИЙ ПРИНЦИП МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ

Культура різних народів — це зріз їхніх вірувань, поглядів, ментальностей та історичного бекграунду. Світ охоплений процесом глобалізації — тіснішими стають не тільки економічні, політичні чи технологічні зв'язки, а й культурні. Різні культури світу інтегрують елементи інших культур, все більше людей прагнуть дізнаватися про традиції народів світу, митці практикують стиль ф'южн (з англ. fusion — синтез, сплав), поєднуючи елементи різних культур у своїх творах мистецтва. З появою Інтернету людство поглибило свої знання про те, що світ — мультикультурний та різноманітний. Вважаю, що для гармонійного розвитку і прогресу суспільства вкрай важливо приймати відмінності інших культур і зокрема людей. Не менш важливо — розглядати їх через призму філософії.

Філософський енциклопедичний словник подає таке визначення цьому терміну. “Толерантність (з лат. tolerantia — терпимість) — термін, що ним позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)” [2]. Основним принципом толерантності є прийняття культурної, індивідуальної чи суспільної різноманітності чи відмінності.

На перший погляд може здатися, що толерантність — відносно нове поняття, яке активно просувається останнє десятиліття. Насправді ж, коріння толерантності сягає давньогрецьких часів. Український філософ і громадський діяч Василь Лісовий зазначає, що основу розвитку толерантності у філософії поклали представники стоїцизму, однієї з філософських течій античності [2]. Цицерон, наприклад, уживав термін *civilitas*, що означав людяність, цивілізованість, які притаманні громадянину.

У Середньовіччі толерантність стосувалася переважно віротерпимості, яка передбачала свободу віросповідання та релігії, а також прийняття іновірців. Але віротерпимість формувалася шляхом конфліктів між різними конфесіями, релігійними війнами та неприйняттям наукових відкриттів, які суперечили релігії. У періоди Відродження і Просвітництва, навпаки, розвивається філософія толерантності з її прийняттям соціальної рівності, гуманізмом, віротерпимістю. Суспільство ставало більш терпимим до відмінних від загально прийнятих поглядів.

Бачимо, що розвиток толерантності — це результат розвитку філософської думки у контексті історичних змін. Вкрай важливими для утвердження ідей прийняття та терпимості були роки Відродження та Просвітництва, де цінністю епох проголошувався гуманізм, а відповідно і толерантність.

Характерною тенденцією розвитку сучасного світу є глобалізація — соціальний процес, який характеризується зростанням та активізацією зв'язків і залежностей між економікою, культурою, політикою, технологіями різних країн. Ця тенденція спричинила зростання ролі толерантності у міжособистісних та міжнаціональних стосунках — адже потреба комунікувати поєднується з потребою зберегти свої культурні цінності та автентичність. Між собою починають тісно комунікувати країни, що інколи мають кардинально різні погляди чи традиції. Для правильного і прогресивного розвитку зв'язків між країнами, культурами чи окремими особистостями важливо, щоб в основі цих зв'язків була толерантність.

Сьогодні одним з основоположних документів, який окреслює принципи толерантності, є Декларація принципів терпимості від 16 листопада 1995 року, затверджена резолюцією 5.61 Генеральною конференцією ЮНЕСКО, яка зокрема визначає толерантність як принцип розвитку демократій та забезпечення миру. Згідно з частиною 2.3 статті 2 Державний рівень, “В інтересах міжнародної згоди суттєво важливо, щоб окремі люди, громади та нації визнавали та поважали культурний плюралізм людської спільноти. Світ неможливий без терпимості, а розвиток і демократія неможливі без миру” [1].

Філософія толерантності у мультикультурному світі має на меті знайти відповіді на запитання про те, як створити таку форму глобальних культурних і соціальних процесів, щоб вони максимально відповідали принципам толерантності. Відповідно цей тандем “толерантність-мультикультурність” здатний призвести світ до якісно нового рівня світової інтернаціональної культури, розширити можливості для розвитку як окремих людей, так і цілих держав, налаштувати якісні діалоги між державами та їхніми культурами.

З огляду на інтенсивний розвиток глобалізаційних процесів та міжкультурної комунікації можна зробити висновок, що глобалізація розвиватиметься й надалі. Її основний ризик у контексті мультикультуралізму — це нівелювання цінностей та особливостей окремих культур. Тому основним завданням сучасної філософії, соціології, політології, у межах їхніх компетентностей, є формування механізмів впровадження толерантності у різні сфери людського життя, що згодом стане основоположним принципом міжкультурного діалогу.

Література

1. Декларація принципів терпимості [Електронний ресурс]. – 1995. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503#Text.
2. Попович М. В. Гуманізм [Електронний ресурс] / М. В. Попович. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=24649.
3. Філософський енциклопедичний словник – Київ: Абрис, 2002. НАН України – С. 642

*Шевчук Єлизавета Олександрівна,
студентка 3 курсу ННІ Журналістики
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ОРІЄНТИР ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ

На сьогодні поняття мультикультурності поєднує у собі соціальні чинники, релігійні, мовні та етнічні відмінності, і вони стають головними темами протистояння у суспільстві протягом усієї історії. Сам термін «мультикультуралізм» вперше прозвучав на тлі протистояння англomовних і франкомовних жителів у 1960 роках у Канаді, що могло призвести до втрати країною своєї територіальної цілісності. Однак тоді йшлося лише про створення мультикультурного, а не багатонаціонального суспільства. У наш час збільшення потоку мігрантів у країни Європи порушує питання про пошук способів мирного співіснування людей, що належать до різних релігійних конфесій і мають зовсім різні погляди на світ.

Термін «толерантність» відносно нове слово, чіткого та однозначного тлумачення це поняття немає. Деякі вчені пов'язують появу терміна із підписанням Нантського едикту, коли протестанти та католики знайшли компроміс між своїми конфесіями. Сучасна культурна людина – це не тільки освічена людина, але людина, яка має почуття самоповаги і шанована оточуючими. Толерантність вважається ознакою високого духовного та інтелектуального розвитку індивідуума, групи, суспільства загалом.

У літературі часто проводять зіставлення толерантності та терпимості і пропонують таке порівняння: «Слово «толерантність», хоч і використовується як синонім «терпимості», несе в собі інші сенси. «Толерантність» – це активна соціальна поведінка, до якої людина приходить добровільно і свідомо». Звичайно, «Вікіпедію» не можна назвати авторитетним джерелом, але саме її на початку списку пропонують пошукові системи інтернету. Поняття

«толерантність» за змістом ширше, ніж просто «терпимість, терпиме ставлення». Це своєрідна етична доктрина сьогодення. Людям, які живуть в епоху космополітизму, стирання економічних та інших кордонів, потрібна нова філософія, відкрита та розуміюча спільнота.

Проявляти толерантність – це означає визнавати те, що люди різняться на вигляд, соціальним положенням, інтересами, поведінкою та цінностями, мають право жити у світі, зберігаючи при цьому свою індивідуальність. Неможливо подобатися всім, неможливо любити всіх, неможливо щоб усі люди були відданими друзями, тому що у нас різне виховання, освіта, інтелект, потреби, характер, смаки, темперамент тощо. Але ми можемо жити у злагоді один з одним, цінувати один одного, приймати його таким, яким він є, тобто бути толерантним.

У наш не спокійний час, коли у світі відбуваються міжнаціональні конфлікти, дуже важливим є виховання толерантності та доброти у підростаючого покоління. Сучасні підлітки замість читання книг вважають за краще грати в комп'ютерні ігри, замість відвідування театру дивляться бої без правил, пригодницькі фільми замінені на бойовики. Це їх свобода вибору. Виховання толерантності закладається, в дитинстві, починаючи із батьківського прикладу. Тому найважливішим завданням є формування у підростаючого покоління вміння будувати взаємовідносини у процесі взаємодії з оточуючими на основі співробітництва та взаєморозуміння, готовності прийняти інших людей, їхні погляди, звичаї та звички такими, якими вони є.

Краса нашого світу полягає у його різноманітті. Як відомо, у багатонаціональному суспільстві люди створюють навколо себе матеріальну дійсність та світ людських відносин. Саме завдяки різноманітності поглядів, віросповідань, думок людей розвиток цивілізації відбувається багатогранно. Вони живуть за своїми правилами і нормами, звичаями та традиціями, які виражаються у мові та манері поведінки, у релігії та мистецтві. Відомо, що відмінності між культурами і людьми можуть розвивати і підтримувати в них доброзичливий інтерес один до одного, а можуть породжувати ворожнечу, розбіжності, ускладнювати взаєморозуміння. Тому дуже важливо сьогодні правильно розуміти і формувати у себе принципи толерантної поведінки,

шанобливого ставлення до інших культур і мов. Проблема толерантного ставлення за всіх часів була актуальною.

Таким чином, виховання толерантності у молоді має стати одним із провідних освітніх завдань нового століття. Особлива потреба в ній в сучасну епоху обумовлюється глобалізаційними процесами, які «стиснули» світ у єдиний соціально-політичний організм і поставили його існування у пряму залежність від того, наскільки успішно зможуть ужитися спільноти, які дотримуються різних, часто протилежних норм та цінностей.

ЧАСТИНА 3. ГУМАНІЗМ: ВІД ІДЕЇ ДО ПРАКТИКИ ЛЮДЯНОСТІ

*Бойченко Михайло Іванович,
доктор філософських наук, професор
кафедри теоретичної і практичної філософії
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ГУМАНІЗМ ЯК СВІТОГЛЯД

Часто гуманізм розглядають як принцип, як ціннісну позицію у науці, політиці, релігії, інколи навіть у мистецтві. Однак, далеко не завжди беруть до уваги, що таку позицію посправжньому можна займати, якщо гуманістичним є світогляд людини.

Адже якщо, наприклад, як за Кантом – людина сама по собі зла, а доброю її робить лише слідування моральним принципам (поки вона їм слідує) [5], тоді зрозуміло, наскільки залежною від холодних рішень розуму може виявитися ця доброта. Звісно, Кант обстоює позицію, що і на розум адекватної культурної людини мають вирішальний вплив її цінності – але це вже якось виходить у нього ніби заднім числом, а апріорно, до всякої культури і цивілізації все ж людина таки зла – бо лінива, недостатньо освічена і по тваринній своїй натурі все ж егоїстична.

Таку позицію займав не лише Кант, але й Томас Гоббс [1] і значна частина представників філософської антропології, які розглядали людину як тварину, особливу, але все ж передусім саме тварину, яку вже потім «окультурюють» соціальні інститути і цивілізація загалом. Найбільш радикально ця позиція все ж представлена у творах австрійського етолога Конрада Лоренца [6]. Такий підхід завжди виправдає грубу силу, наступальну війну і агресію – як вияв природного прагнення до саморозгортання природної сутності. Врешті, це – лише застосування концепції Йогана Готліба Фіхте щодо способу існування

трансцендентального Я у сфері політичного, яке значною мірою здійснив уже сам Фіхте, як свідчить Марко Бацан [4].

Уся ця традиція виходить з недооцінки ролі світогляду і цінностей у тому, щоби визнавати людину людиною – для цих авторів достатньо біологічної особини.

І все ж навіть Фрідріх Ніцше, якого також хибно зараховують до цієї традиції, згадуючи його позицію, що людина – то лише хвора тварина, а точніше – линва між твариною і надлюдиною [2, 13], орієнтував людину на здобуття цінностей і лише у цьому вбачав сенс її життя: «...заради чого існує окрема людина – ось про що маєш запитати самого себе, і якби ніхто не зумів дати тобі відповіді на це, то ти мусиш спробувати знайти виправдання своєму існуванню, а *posteriori*, ставлячи собі самому відомі завдання, відомі цілі, відоме «задля», високе та благородне «заради». Нехай тебе на цьому шляху чекає навіть загибель – я не знаю кращого життєвого жеребу, аніж загинути заради великого та неможливого...» [7]. Цим великим і неможливим якраз і є цінності, а погляд на них, наполегливий і допитливий, якраз і формує світогляд людини – світогляд не є чимось накинутим ззовні, це власна жага здобути свій сенс у житті, своє місце у цьому світі, своє, яке ніхто не посміє і не зможе забрати.

Людина не знаходить світогляд у себе під ногами – у готовому вигляді. Навпаки, світогляд виборюють. Гуманізм – не в тому, щоби виправдовувати наявні у людині прояви, але у тому, щоби підняти людину, надихнути її зробити себе кращою, зробити світ кращим. Не світогляд формує людину, а людина – світогляд. Кожен приймає той світогляд, до якого вже має схильність, потяг, бажання. Для цього у тій чи іншій формі людина має пройти певну ініціацію – народитися духовно. Це дає змогу зібрати разом окремі враження, думки і оцінки, підпорядкувати їх єдиній системі, якою і є світогляд. Він не завжди має теоретичний вираз, але людина завжди усвідомлює свою послідовну позицію у житті. Таку позицію можуть допомагати отримати наявні спільноти, але людина може виборювати її сама – як цього вимагав Ніцше.

Світогляд постає не стільки як агресія, як це намагаються зображати біологізатори, скільки як опір агресії, намагання зберегти і здобути те, що саме по собі не виживе. Можливо, у

цьому більш точний сенс того, що Кант вважав завданням принципів – того, завдяки чому моральна людина протистоїть нищому світу і навіть намагається змінити його на краще. Тоді у Канта варто розрізняти, як це робив Григорій Сковорода, «зовнішню» і «внутрішню» людину [3]: зовнішня людина – тварина, біологічна, зла, навіть радикально зла, тоді як внутрішня людина є духовною, нетлінною, непохитною у своїх принципах. Саме «внутрішню» людину неможливо впіймати, саме вона має світогляд – той погляд, який підпорядковує собі світ, надає йому сенсу і цінності. Саме в утвердженні «внутрішньої» людини у собі полягає гуманізм, а не у виправданні зазіхань «зовнішньої» людини. Тоді гуманізм можливий передусім як світогляд, лише будучи світоглядом він набуває силу і дієвість. Власне, гуманізм є ціннісною позицією, а тому не може бути тим, що цінності відкидає і нищить.

Література

1. Гобс Т. (2000). Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Пер. з англ. К.: Дух і Літера. 606 с.
2. Ніцше Ф. (1993). Так казав Заратустра; Жадання влади / пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука. К.: Основи, Дніпро. 416 с.
3. Сковорода Г. (2016). Повна академічна збірка творів; за ред. проф. Леоніда Ушкалова. 2-ге вид., стер. Харків: Видавець Савчук О.О. 1400 с.
4. Bazzan, Marco Rampazzo. (2015). "Die politische Bedeutung der Persönlichkeitsbildung: Fichtes Wissenschaftslehre". Transzendentalphilosophie und Person: Leiblichkeit - Interpersonalität - Anerkennung, edited by Christoph Asmuth, Bielefeld: transcript Verlag. pp. 413-424. <https://doi.org/10.1515/9783839406915-030>.
5. Kant, Immanuel (2022/1792). Ueber das radikale Böse in der menschlichen Natur. URL: <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/6V5XRKM2N6GGYAJGFXZNYQDIGWKBRJSJ5>.
6. Lorenz, Konrad (1964). Das sogenannte Böse: Zur Naturgeschichte der Aggression. Vienna: Dr. G. Borotha-Schoeler Verlag. 405 S.
7. Nietzsche, Friedrich Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben. Werke in drei Bänden. München 1954, Band 1, S. 209-287. URL: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Nietzsche,+Friedrich/Unzeitgem%C3%A4%C3%9F+Betrachtungen/2>.

*Тищенко Олена Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор
кафедри трудового права та права
соціального забезпечення
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

*Дунаєвська Людмила Григорівна,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального процесу та криміналістики
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ГУМАНІСТИЧНА ОСНОВА ТЕОРІЇ «СОЦІАЛЬНОГО ФАКТОРУ»

Розвиток цивілізаційної теорії «соціального фактору» активізується в 50-х роках минулого століття, коли соціальне забезпечення як напрямок соціально-гуманістичної політики держави набуває поширення у світовому масштабі у зв'язку з прийняттям 10.12.1948 р. Організацією Об'єднаних Націй Загальної Декларації прав людини (далі – Декларація прав людини). В статті 22 Декларації прав людини, підписаної більшістю країн світу, проголошувалось, що кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній сферах за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави [1]. Необхідність відбудови соціальної сфери країн світу в післявоєнний період активізувало увагу до проблеми боротьби з бідністю як основи соціальної політики. Ідеологія боротьби з бідністю, безробіттям, хворобами, соціальної підтримки сімей з дітьми стає провідною ідеєю розвитку соціального забезпечення в країнах Європи та США. Слід зауважити, що саме в 80-ті роки в Європі нового сплеску набувають соціальні ідеї німецько-американського соціального

психолога Е. Фрома, який наголошував, що «розуміння людської психіки має базуватися на аналізі потреб людини, які виникають з умов її існування», «заможне суспільство – суспільство щасливих людей» [2, 117]. З українських вчених однією з перших теорію соціального фактору, як гідне забезпечення життєвих потреб громадян, обґрунтувала та розвинула професорка Болотіна Н.Б., котра при визначенні соціального забезпечення, звертала увагу на бажання суспільства не лише стимулювати працівників, але й забезпечити членам суспільства в період хвороби і при виході на пенсію рівень доходів, що дорівнює рівню доходів, який отримує працівник за працю [3, 145]. В цих наукових дослідженнях прослідковується посилення ідеї гуманізації соціального захисту населення, вказується, що соціальний захист спрямований на всіх громадян як гарантія реалізації соціальної функції держави.

Таким чином, у науковій літературі поступово закріплюється позиція, що головне призначення соціальної держави – створити населенню належні умови для добробуту, умови для такого рівня матеріального забезпечення, що дозволить відчувати себе соціально захищеним.

Першим базовим документом стосовно соціального забезпечення в незалежній Україні стала Концепція соціального забезпечення населення України, затверджена постановою Верховної Ради України 21.12.1993 р. № 3758-XII. В Концепції зазначається, що система соціального забезпечення населення повинна будуватися таким чином, щоб не породжувати зрівнялівки і утриманських настроїв при розподілі та споживанні життєвих благ, не послаблювати дієвості мотивів і стимулів до праці, а створювати умови для їх найповнішого виявлення [4]. За таких умов почала формуватися національна школа соціального захисту в Україні. До вчених, які поклали початок формуванню української школи соціального забезпечення, варто віднести В. М. Андріїва, Я. І. Безуглу, О. В. Москаленко, С. М. Прилипка, С. М. Синчук, І. М. Сироту, Н. М. Стаховську, Б. І. Сташківа, Б. С. Стичинського та ін.

Суттєвий вплив на розвиток української доктрини права соціального забезпечення мало прийняття 28.06.1996 р. Конституції України, де в ч. 1. ст. 46 визначалось, що громадяни

мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [5]. Застосування в Конституції України поняття «соціальний захист» слугувало розвитку дискусії серед науковців щодо співвідношення понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» і доцільності застосування їх в національному законодавстві. Варто констатувати, що в науковій літературі соціальне забезпечення розглядається як одне з головних соціально-економічних прав людини, необхідних для підтримання життєдіяльності в сучасних цивілізованих умовах. Безумовно, соціальне забезпечення – головний напрям соціальної політики соціально-правової держави, якою позиціонується в сучасних умовах Україна.

Разом з тим, початок ХХІ століття попри революційні новаторські наукові тенденції характеризувався посиленням зубожіння населення. Такий стан речей зумовив, що у вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку та прийняття Порядку денного розвитку після 2015 року, на якому було затверджено нові орієнтири розвитку. Підсумковим документом Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затвердження 17 Цілей Сталого Розвитку та 169 завдань. Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Слід підкреслити, що подолання бідності визначено першою глобальною ціллю сталого розвитку [6]. Вивчаючи соціально-правові аспекти бідності як явища, Девід Гордон, професор соціального права Брістольського університету, до показників бідності відносить: відсутність доходу і виробничих ресурсів для забезпечення стійких засобів до існування, голод і недоїдання, погане здоров'я, обмеженість або відсутність доступу до освіти та інших основних послуг, відсутність житла або погані житлові умови, соціальну дискримінацію та соціальну ізоляцію [7, 31]. Не покращили становище, звичайно і наслідки пандемії COVID-19, коли безробіття стало однією з ключових проблем сьогодення. Тому, реалії мають спонукати до

активізації реформаторських змін державної стратегії соціальної політики держав у частині інноваційних зрушень в напрямку гуманізації соціально-правових відносин щодо посилення захисту вразливих верств населення (осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, малозабезпечених сімей тощо). В сучасних умовах необхідно поступово зменшувати монопольне значення держави в соціальному забезпеченні, тобто до реалізації соціального забезпечення мають активно долучатися і інші суб'єкти соціально-правових відносин, зокрема недержавні організації, інші бізнесові структури. Соціальна відповідальність бізнесу – це принцип цивілізованого суспільства. Саме так розвивається європейське соціальне забезпечення, яке пропагує гуманістичну функцію як основу якісного життя та добробуту людини.

Разом з тим, в умовах сьогодення, враховуючи особливості соціально-економічного розвитку України, для характеристики сучасних тенденцій доктринального розуміння змісту цивілізаційної теорії «соціального фактору» в контексті розвитку соціального забезпечення, зарано застосувати поняття «соціальне забезпечення в соціально-правовій державі». Це вказівка на більш високий, якісно новий матеріальний добробут громадян, що загалом не відповідає дійсності. Виходячи з цього, щодо України більш коректним, вважаємо, буде застосування поняття «соціальне забезпечення в соціально-орієнтованій державі» як констатація про реалізацію соціального забезпечення на рівні соціальних мінімальних стандартів, визначених законодавством [8, 84]. Особливої актуальності набуває це питання сьогодні, – в період жорстокого повномасштабного вторгнення сусідньої країни агресора ерефії до незалежної Української держави. Саме в такі складні часи в кривавій борні відстоюється право Українського народу на незалежність та демократичний європейський шлях.

Враховуючи вищезазначене, варто констатувати, що змістове наповнення цивілізаційної теорії «соціального фактору» змінюється і трансформується разом з розвитком суспільства і держави. Однією з характерних ознак провідних країн світу як соціальних держав є реалізація соціального забезпечення на рівні вищому, ніж гарантований прожитковий мінімум, що є безперечною ознакою гуманістичних тенденцій і

свідчить про ефективну соціальну політику, спрямовану на боротьбу з бідністю.

Література

1. Загальна Декларація прав людини прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН: Міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL. http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_015.
2. Фромм Е. (2017). Мистецтво любові. Пер. з англ. В. Кучменко. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 192 с.
3. Болотіна Н.Б. (2005). Право соціального захисту: становлення та розвиток в Україні: монографія. Київ: Знання. 324 с.
4. Концепція соціального забезпечення населення України: Схвалена постановою Верховної Ради України від 21.12.1993 р. № 3758-XII // Відомості Верховної Ради України від 08.02.1994 р. № 6, ст. 31.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України від 01.10.2010 р. № 72/1. Спеціальний випуск, стаття 2598.
6. Як ООН підтримує Цілі сталого розвитку в Україні. URL. <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>
7. Gordon D. (2005). Indicators of Poverty & Hunger: New York. P. 45.
8. Тищенко О.В. (2019). Проблеми теорії права соціального забезпечення: навчальний посібник. К.: ВПЦ «Київський університет». 199с.

***Бегаль Онисія Миколаївна,**
кандидат філософських наук, старший лаборант
кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК ФОРМА ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІЗМУ

Основою соціальної роботи є гуманізм як загальнолюдська тенденція розвитку культури. Цей аспект є надзвичайно актуальним запитом сьогодення, адже ми спостерігаємо загрозливі тенденції у сфері духовно-морального розвитку особистості й суспільства. Сьогодення характеризується розповсюдженням антикультури, контркультури, субкультур, інтенсифікацією глобалізаційних процесів, які обумовлені інформатизацією, технологізацією, уніфікацією всіх соціальних відносин. Саме це актуалізує питання дослідження соціальної роботи як форми практичної реалізації гуманізму в ситуативному світі. Адже базисом соціальної роботи виступають такі загальнолюдські цінності, як цінність життя, добро, справедливість, взаємодопомога, любов, толерантність, співчуття тощо, що й визначає соціальну роботу як специфічну форму виразу практичного гуманізму, який проявляється по відношенню до людей у складній життєвій ситуації. Діяльність соціального працівника спрямована на втілення у життя цих високих ідеалів. Як справедливо наголошував А.О. Приятельчук, сьогодні ситуація у суспільстві диктує нові вимоги до майбутнього фахівця, оскільки становлення духовності особистості передбачає соціокультурний процес впливу суспільства на людину. Духовність значною мірою впливає із соціально-економічних особливостей функціонування суспільства. Фінансове розширення населення України, розвиток комерційного сектора створюють об'єктивні умови для пропозиції населенню, і насамперед молоді, престижних видів послуг у сфері організації дозвілля: відкриваються приватні казино, бари, дискотеки, нічні клуби, з якими державні заклади культури просто не спроможні

конкурувати. Крім того, мало кого цікавить змістовний бік діяльності таких закладів, як саме вони розширюють та розвивають духовний світ молодих людей. Як наслідок, зростає значення духовно-інтелектуальної активності особистості, яка критично, творчо освоює нові суспільні ролі, цінності, осмислює досвід попередніх поколінь у нових соціально-економічних, духовно-інтелектуальних умовах [1, С. 48 - 49].

Саме тому проведення соціальної роботи із молоддю нерозривно пов'язане з прищепленням їй гуманістичних принципів.

Як відомо термін «гуманізм» в буквальному перекладі означає людський, людяний. У філософії загальноприйнято використовувати це поняття у такому значенні: «гуманізм – це система світоглядних орієнтацій, центром яких є людина, її самість, високе призначення та право на вільну самореалізацію» [2, с. 134]. Дане визначення гуманізму акцентує увагу на тому, що людяність є нормою стосунків між індивідами, соціальними групами, націями тощо. Це один із аспектів трактування гуманізму. Друге значення – культурного руху доби Відродження, де гуманізм характеризувався як віра в людину та її можливості. У нашому дослідженні увага буде зосереджена на першому аспекті трактування даного феномену людського існування.

Кожна людина сьогодні змушена обирати орієнтири для власного розвитку, оскільки немає таких ні взірців, ні прикладів. Вона має приймати виклики і ризикувати не тільки тоді, коли перед нею постає реальна загроза, а й по всякчас бути готовою до змін. Трансформація соціального довкілля не має поставати для людини загрозою, оскільки те нове, що формується й впроваджується у наше життя має поставати чинником для оптимальної адаптації людини у новому світі. Так, розвиток новітніх технологій сприяє соціалізації людини. Вона з необхідністю розвивається на двох рівнях – віртуальному та соціальному. А для тих людей, які не встигають адаптуватися до нового соціального довкілля соціальний працівник виконує роль «провідника», який допомагає їм знайти найбільш оптимальні шляхи соціальної адаптації. Ним вивчаються особливості соціальної групи, особистості, ступінь впливу на них мікро- і

макросередовища, прогнозується розвиток подій та моделей поведінки. Соціальний працівник активізує діяльність соціальних служб як на підприємствах, так і за місцем проживання, залучає до підтримки громадськість, яка, у свою чергу, надає всіляку допомогу нужденним. А для цього, на нашу думку, необхідно створити принципово нову методологію, яка б поєднувала можливості філософії, психології, соціології та інших галузей знання.

У філософській літературі існує досить близька спорідненість у тлумаченні термінів «гуманізм», «гуманність», «гуманітарність». На тлумачення першого терміну ми вже звертали увагу тепер варто з'ясувати зміст понять «гуманність» та «гуманітарність» в контексті соціальної роботи.

У тлумаченні гуманності ми не тільки маємо звертати увагу на походження та етимологію слова, а й, перш за все, вказувати на те, що це прагнення людини мінімізувати людські страждання в тій мірі, на скільки це можливо. Людяність включає в себе не тільки любов, увагу, повагу до гідності, доброго та шанобливого ставлення до всього живого, які обумовлені суспільними цінностями і нормами, а це істотна властивість людини, яка включає в себе такі компоненти, як альтруїзм та моральність, волю та силу волі тощо. Але ще існує один момент у прийнятті рішення та його реалізації. Це коли рішення вже прийняте, а дія відбувається сама собою. Саме така модель має стати прикладам для соціального працівника. Оскільки людина, яка потребує допомоги має бути впевнена в тому, що рішення прийняте й реалізоване нею самою. Цим самим вона стає більш впевнена в собі, здатна не тільки до прийняття рішень, а й до самостійної їх реалізації.

Для розкриття прогресивно-гуманістичного потенціалу соціальної роботи варто звернути увагу ще на тлумачення сутності такої її характеристики, як гуманітарність. Розгляд гуманітарності є досить актуальним запитом сьогодення, оскільки відбуваються сутнісні зміни у розвитку суспільства, що ставить перед кожною людиною питання про зміну й переоцінку цінностей, орієнтирів, якими вона керується у своєму житті. Виходячи з цього варто сказати, що гуманітарність передбачає толерантність, взаєморозуміння та взаємоповагу. Перш за все, це

внутрішній саморозвиток людини, здатність і готовність людини сприймати не тільки зовнішню критику, а бути готовою самій визнавати свої недоліки, помилки і знаходити в собі сили їх виправляти. А це уможлиблюється через регулярний перегляд своїх можливостей, поглядів, особливо якщо вони вступають у протиріччя з життям і заважають подальшому конструктивному розвитку особистості. Відомий вчений Я. Коменський наголошував на необхідності формування гуманітарності: «Всебічна культура духу вимагає, щоб всі люди...були навчені мудро вирішувати справи земного життя так, щоб в ньому по мірі можливості було все надійно; вчитись йти шляхом одностайності, щоб не мали можливості діяти на шкоду один одному ні на земних, ні на вічних шляхах і вміли приводити до згоди інших» [3, с. 107].

Гуманітарність як властивість людини дозволяє залишатись їй духовною, вільною, цілісною особистістю, не зважаючи на сучасні загрозливі тенденції у розвитку світу. Адже саме вона спонукає людину до постійного пошуку смислу, спрямовувати у відповідному напрямку свою діяльність, пізнавати світ і себе, налагоджувати спілкування, яке б конструктивно впливало на розвиток кожної особистості. Формування нових цінностей, тих, які задовольняють вимоги сьогодення в своїй основі мають принципи гуманізму, гуманності та гуманітарності. Дійсно не можна змусити людину бути чуйною, милосердною, самостійною, ці базові цінності через виховання, соціалізацію, освіту плекаються в людині, розкриваються в ній, адже кожна людина їх потребує.

Таким чином, соціальна робота за своєю сутністю є гуманістичною, основою якої є визнання відповідальності й свободи у якості засадничих принципів розвитку особистості і суспільства. Основними її завданнями є виявлення найбільш оптимальних механізмів адаптації людини до соціального довкілля завдяки власному потенціалу, який не може розкрити сама людина, тому й потребує допомоги соціального працівника. Тобто, соціальний працівник допомагає людині розвинути її здатності й навички щодо поліпшення умов існування як її, так і суспільства в цілому. Ще одна суттєва задача, яку вирішує соціальна робота це гармонізація відносин всієї соціальної

системи: міжособистісні відносини, відносини в сім'ї, в колективі, у формуванні національної ідентичності, суспільства в цілому. Реалізація самого принципу гуманізму постає можливим тільки завдяки віднайденню людиною сенсу власного існування. При цьому соціальна робота має передбачати та реалізовувати такі необхідні складові, як справедливість та відповідальність.

Література

1. Приятельчук А.О. Духовність в контексті індивідуальної та соціальної практик / А.О. Приятельчук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія – № 108. – К., 2012. – С.48 – 51.
2. Філософський енциклопедичний словник [голова редколегії В.І. Шинкарук]. – К.: Абрис, 2002. С. 134.
3. Коменский Я.А. Всеобщего совета об исправлении дел человеческих. IV Пампедия / Я.А. Коменский, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци. – М.: Педагогическое наследие, 1989. – С. 107 – 137.

*Гончаренко Марина Михайлівна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ЛЮДЯНОСТІ

Проблема людяності завжди була актуальною як для філософії, шляху її пізнання, що претендує на своє повноцінне розуміння людини і людяності під час конкретного життя конкретних людей. Людськість як особливий результат зустрічного руху людей один до одного різним чином розглядається в різних способах пізнання, і філософія, хоч би як вона височіла над іншими нефілософськими способами пізнання, не може ігнорувати ті потаємні результати, які їм доступні для розуміння. Людяність лише в абстрактно-логічному сенсі є бездоганною, ідеально правильною, однаково прийнятною для всіх випадків та обставин життя. І. Гердер стверджував, що більшість людей – тварини, вони принесли із собою тільки здатність до людяності, і її тільки потрібно виховувати, з старанністю та працею. Поряд із цим можна констатувати, що вагомість і значимість людської гідності визнаються найнеймовірнішим чином і в досить широкому діапазоні персональних переваг. Концептуально взяте у всьому своєму різноманітті, людське виходить далеко за межі фізичних уявлень про людину, а повнота людяності є невичерпною і співмірною з повнотою буття. Звідси зрозуміло, що людяність завжди перебуває у поєднанні з елементами нелюдяності, антилюдяності, квазілюдяності, які можуть у різних пропорціях залучатися до людяності або вичерпуватися з неї в тому чи іншому вигляді.

Одна з істотних причин такої обставини полягає в тому, що людина приречена на безперервне поєднання кінечності свого тіла і нескінченності духу. Якщо духовний світ відкриває в людині самодостатнє існування, то вітальна кінечність прирікає людину на постійну незавершеність, недовершеність,

непристосовність, недостатність, які різним чином обтяжують людяність найнеймовірнішими і химерними спотвореннями. Унікальність людини й полягає в тому, що тільки вона існує через сутність всього суцього. Людина може вписуватися в будь-яку конфігурацію свого існування, в центрацію чи децентрацію себе та свого статусу у різних значеннях біоцентризму, соціоцентризму, космоцентризму, теоцентризму за образом і подобою Бога, і навіть центризм самого себе – антропоцентризм, або найнеймовірною деталізованою частиною себе – лінгвоцентризму, логоцентризму, егоцентризму. Однак, апріорі людяність не закладена у генетичних структурах біологічного життя або в будь-яких інших окремо узятих формах організації людини. Граничний обрій людяності може конструюватися лише граничними абстракціями пізнання. Пограничні образи людяності конститууються у віруваннях та екстатичних переживаннях. Нині людська істота у своєму ситуативному пошуку граничних значень і локальних горизонтів існування знаходиться на межі, за якою подальша необачність, що закладається в межах будь-якого центризму, перестає бути благом для самої людини і всього людства. Це межа, за яким відкривається загроза руйнування людської природи, поріг віри, який тягне до терористичного самознищення, поріг будь-якої дії, за яким починається руйнівний хаос і зникає нескінченний потенціал людиновимірності, вичерпується споконвічний сенс людяності. Тому, намагаючись концептуалізувати та синтезувати розрізнені погляди та уявлення про людяність, доцільно враховувати те, що суть проблеми виявляється у процесі сходження, а не в простому каузальному, формальному, функціональному становленні, або - деградації, руйнуванні людяності (які безумовно, теж відбуваються та супроводжують пошук суті питання). На користь саме такого акцентування свідчить багато незаперечних аргументів, і найвагоміший серед них – це аргумент совісті, що піднімає людину над помилками минулого і відкриває перед ним нові, більше гармонійні контури майбутньої людяності. Той, хто не зважає на людяність іншої людини, з такою ж легкістю переступає і через свою власну. Зречення людини від людяності, відмова від її творчого потенціалу не проходить для людини безслідно – людяність мстить за себе, і мститься без жодного

жалю докором совісті. Саме совість дає людині можливість сходження до вершин творення. Совість – це мандат людяності, зв'язок людини з Богом, ідеалом, який кожен старанно виписує сам собі. Головним орієнтиром совісті є істинність і справедливість вчинків, націлених на буття загального блага.

Формування нових образів людяності постійно закріплюються у різних культурно-історичних цінностях. Закріплюючись у свої творчі досягнення людяність, одночасно з цим, послаблює і втрачає свою природну міцність та статутну стійкість. З першого погляду, здавалося б, у міру розвитку суспільства та зростання добробуту загроза голоду, війни та інших надзвичайних станів мала би зменшуватись. Однак, незважаючи на турботу про безпеку та різного роду запобіжники, проблема відповідальності не тільки не знімається, а навпаки, загострюється. В ході історії періодично виявляється затребуваним кардинальне оновлення соціальних форм, що інституціонують більш адекватні образи людяності, зафіксовані за допомогою технологічних механізмів спілкування та ментально-імперативних фігур соціально-дискурсивних практик. Тому людяність виявляється постійно спрямованою до перспективніших можливостей. Особливу роль у цьому просуванні відіграє людський розум, який дискурсивно актуалізується у своїх різних значеннях.

Таким чином, все різноманіття форм способів розуміння людяності може формуватися тільки з урахуванням філософського розуміння, а в ряді випадків – лише на його основі. Одного разу і назавжди філософія затребувана людиною саме тому, що вона допомагає їй конструювати та реконструювати себе та весь оточуючий світ. Людина завжди готова знову і знову звертатися до вічного світу ідей, щоб через своє цілепокладання відродити форми людяності, що створюються у собі і навколо себе.

*Колотило Володимир Володимирович,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ПЛИННА СУЧАСНІСТЬ ЯК ВИКЛИК І МОЖЛИВІСТЬ ЛЮДЯНОСТІ

Метафора плинної сучасності характеризує соціальні і культурні трансформації, яких набувають міжособистісні зв'язки у сучасних спільнотах. Плинність вказує на нездатність довго зберігати свій стан і змінюваність під впливом найменших сил, відсутність направленості в таких змінах. Допоки, начебто, сучасний світ був представлений нейтральним і неупередженим прискоренням ритму життя. Але стрімкі соціальні і життєві зміни витіснили і розчинили дещо усталене, глибоке, історичне. Концептуально така трансформація була зрозуміла, в першу чергу, як соціокультурна трансформація Модерну в Постмодерн чи Другий Модерн.

Можна припустити, що Модерн заклав проблему відношення людськості і людяності як заданої дистанції в спілкуванні і міжособистісних зв'язках.

Топосом людяності постає *взаємодія Я з Іншим віч-на-віч у момент зустрічі*. Повага, щирість, доброта, співпереживання, сором, провина вказують на ті міжособистісні зв'язки, в яких відсутня дистанція. Це спілкування рівних і, одночасно, унікальних Я-світів. Без перебільшення, можна стверджувати, що саме виникнення феноменології та її дериватів, а саме екзистенціалізму, діалогізму, соціальної та етичної феноменології, розкрило топос людяності як деякого способу мислення, ставлення до світу і переживання дійсності. Інтуїції феноменології були у своєму роді спротивом тій людськості чи антропологічному типу, який набув обрисів завдяки проекту Модерну.

Історія Модерну – це історія повільного, але невпинного наростання дистанції між особистістю, суспільством і природою.

Цілий світ традиційної культури, міжособистісних стосунків, моральних імперативів став крихким, необ'єктивним і похідним від «справжнього світу» *humanitas*, розуму і прогресу.

Формування людськості через суспільне виробництво і публічну політику, яка раціонально, аргументовано забезпечувала представництво соціального інтересу і одночасно розмежовувала людей і робила безликою особистість, але з виразною ідентичністю. Виразність людськості конститутивно досягалася завдяки формуванню національної самосвідомості, професійної самореалізації, ідеологічної приналежності. Відбувся той антропологічний тип, який відповідав функціональній раціональності активних суспільств. Теза марксизму «вільно виробляти і вільно споживати» була рамковою для такого суспільства, розкриваючи основний спосіб, сенс і цінність такого типу.

Технологічні досягнення активних суспільств 20 століття знецінюють історичистський пафос Модерну та характеризуються нейтральним поняттям «модернізація». Модернізація як комплексний процес змін досягає своєї попередньої історичної мети, а саме практичної свободи індивіда. Добробут і високий рівень життя створили передумови перетворення людини на інструмент не стільки праці, скільки задоволення. «Одновимірна особистість» постала типовою людськістю, в якій зникають одночасно і дистанції, і людяність. В основі такого антропологічного типу лежить індиферентність і ескапізм як втеча від травматичної реальності. Отримана консюмерна індивідуальність робить людину «не гарячою і не холодною – трішки теплою, скептично підозрілою» (З. Бауман) у ставленні до інших людей і спільного блага. Плинність і невизначеність, не в останню чергу завдяки інформаційному полю, сформували світ людськості з п'ятдесятьма відтінками сірого.

Моральна сліпота сучасних активних суспільств породжує банальне зло у масштабі державного тероризму. Війна, а саме територіальна війна, знімає невизначеність, показує надлишковість інституційно-дисциплінарних рамок і вводить залежність інформаційного поля від вимог самого життя.

Війна приносить просторову близькість як дещо об'єктивне, де зустріч віч-на-віч насичує людськість людяністю та робить виразною егоїзм, байдужість, втечу в приватність, жорстокість. У топосі людяності речі називаються своїми іменами і отримують міру значення для сьогодення з позиції можливого майбутнього. Війна на тлі чорно-білого світу увиразнює людяність як можливість веселкового світу альтернатив, мрій і утопій.

*Товмаш Дмитро Анатолійович,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ФЕНОМЕН «УДАЧІ» В СУЧАСНІЙ БІЗНЕС-КУЛЬТУРІ

Професор А.О. Приятельчук був фундатором академічної дисципліни «Філософія бізнесу», котру він викладав в Інституті міжнародних відносин, на економічному та філософському факультетах Київського національного університету імені Тараса Шевченка [1]. Дякуючи професору А.О. Приятельчуку, в аудиторіях жваво обговорювалися сучасні проблеми бізнес культури, а також наповнювались вакуумні прогалини понятійного апарату. Такі поняття, як: «Багатство», «Бізнес», «Бізнесмен», «Праця», «Труд» та інші зазвучали новим сенсом. Продовжуючи традицію вчителя, ми пропонуємо розпочати системний погляд на феномен удачі.

Слова «удача» і «успіх» часто вживаються як синоніми. Проте їх походження зовсім різне. Слово «удача» утворене від «удати», тобто «передати, вручити», від кореня «дати» з префіксом «у/в» що вказує на досягнення результату (як «бити – убити», «рвати – урвати»). Однокореневі із «удачею» слово «удалий» в сучасній мові має значення «сміливий, відважний», що мало значення «вдало вийти, бути добре зробленим» [2, с. 11].

У загальнодоступній вільній багатомовній онлайн-енциклопедії «Вікіпедія» зустрічаємо наступне визначення поняття, а саме удача – позитивний, бажаний наслідок зусиль, або щасливий перебіг обставин для когось. Також може позначати бажаний наслідок якоїсь події або дії, особливо в ситуаціях, коли вона не (повністю) залежить від дій чи рішень пов'язаної особи. Прикладами удачі можуть бути виграш в лотереї, рулетці або іншій азартній грі. Інше слово, що використовується для позначення удачі – везіння. Слово «удача»

не слід плутати зі словом «вдача». У цих словах чергування «у – в» не відбувається. Удача є часто використовуваним мотивом у мистецтві. Оскільки події, які можуть бути охарактеризовані як удача для більшості людей є бажаними і очікуваними, існує безліч різних символів, що втілює її. Символами удачі вважаються чотирилисна конюшина, підкова, сажотруси або сонечко. У багатьох країнах символом удачі також є свиня, що виражається, зокрема, в найпопулярнішій формі для скарбничок – формі свині [3].

Удача – це випадковість або те, що відбувається поза контролем людини, і це можна назвати «удачі» або «невдачі» [5]. Тобто, удача є об'єктивною характеристикою, що складає суму показників та вказує на потенційну величину наявного дійсного буття. Основна задача особистості відносно удачі – це використовувати цей потенціал відповідно власної мети та забезпечити йому довготривале існування. Але ж ми також бачимо, що вдача може належати в тій чи іншій мірі всім людям, які здатні бачити наявний потенціал в собі та набутти навичок успішності, щоб використати його в процесі життєдіяльності, інакше він залишається недосяжним.

Схематично алгоритм здійснення успіху та набуття удачі можемо зобразити наступним чином:

УСПІХ = Формування мети – Розподіл задач – Вибір методу – Дія – Поразка – Зміна методу – Дія1...х – Поразка1...х – Потенціал досвіду – Синтез методу – Перемога – Нова мета – Синтез методу – Швидка дія – Швидка перемога – Формування потенціалу перемагати – Сприйняття множинності варіантів світу – Створення оптимального бачення – Створення власної місії = УДАЧА.

На наше переконання, успіх – це здатність людини розвинути в собі звичку перемагати, чітко формулювати цілі, постійно навчатися, бути готовим змагатися та перемогти, бути завжди готовою на професійному рівні використати увесь набутий потенціал (тобто удачу), досягаючи поставленої мети максимально швидкими темпами.

Загалом, чим дивніший успіх, тим екстремальніші та малоймовірніші обставини, які його спричинили. Крім того, існує відносний погляд, коли власний успіх порівнюється з успіхом інших. А як щодо мільйонів людей, які мають подібний рівень освіти, вирости в подібних районах або народилися з подібними генетичними талантами? Ці люди не досягають однакових результатів. Чим більш локальним стає порівняння, тим більше успіх визначається наполегливою працею. Коли ви порівнюєте себе з людьми, яким так само пощастило, різниця полягає у ваших звичках і виборі [6].

Абсолютний успіх – це удача. Відносний успіх зумовлений вибором і звичками. З цього визначення природно випливає важливе розуміння: чим екстремальнішими стають ваші результати, тим важливішою є удача. Тобто, чим успішнішим ви стаєте в абсолютному сенсі, тим більше ми можемо віднести ваш успіх до удачі.

Зрештою, ми не можемо контролювати свою удачу – пощастить нам чи не пощастить – але ми можемо контролювати наші зусилля та нашу підготовку. Удача час від часу посміхається кожному з нас. І коли це станеться, єдиний спосіб винагородити свою удачу – це наполегливо працювати та отримати від неї максимальну користь[6].

Дослідження феномену удачі постає нагально та необхідно перед потребою у систематизації та співставленні з іншими поняттями ділової культури світу в цілому та України зокрема, що пов'язано з неповними, фрагментарними і подекуди симулятивними знаннями про зазначений феномен. Зрештою практикуючи помилкове бачення ми неодмінно дійдемо до повноти розуміння удачі, проте це буде вартувати нашому суспільству часу та купу інших ресурсів, яких в нас обмаль.

Література

1. Філософія бізнесу: Навчально-методичний комплекс. Програма курсу, плани семінарських занять, завдань для самостійної роботи та рекомендована література (Укладачі: А.О.Приятельчук, к.ф.н., проф.; І.А.Сайтарли, д.ф.н., доц.; Д.А.Товмаш, к.ф.н., доц.) Київ: 2016. 21 с.

2. Дубицкая В. Капитализм под копирку. Иллюзии эффективных менеджеров. Москва : ООО «Альпина Паблишер», 2015. 269 с.
3. Учасники проєктів Вікімедіа. Удача – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Удача> (дата звернення: 12.02.2022).
4. Онацький, Євген. Українська мала енциклопедія: [у 8 т., 16 кн.] Буенос-Айрес: Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 1957 - 1967. Кн. 15: Літери Ст-Уц . – 1966. – с. 1845-1972.
5. Contributors to Wikimedia projects. Luck – Wikiquote. Wikiquote. URL: <https://en.wikiquote.org/wiki/Luck> (date of access: 12.02.2022).
6. IceHrm. Absolute success is luck. Relative success is hard work. IceHrm. URL: <https://icehrm.com/blog/absolute-success-is-luck-relative-success-is-hard-work/> (date of access: 12.02.2022)

*Паламарчук Валерія Вікторівна,
студентка 3 курсу ННІ Журналістики
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ІСТОРИЧНІ ТРАНСОРМАЦІЇ ІДЕЙ ГУМАНІЗМУ В РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Ідеї гуманізму, як філософсько-етичної течії, розвиваються паралельно з розвитком людства, йдуть в ногу з часом та залежать від навколишнього середовища. Відомо, що саме значущі надбання людства в культурі, етиці, мистецтві та філософії дали вагомий поштовх гуманізму як реальній світоглядній позиції, що базується на любові і повазі до людей (латинською *humanitas* — «людяність»). Проте, сам концепт значно виходить за рамки поняття «любові до людей».

По-перше, гуманізм — це явище, яке не має часових рамок. Цікаво, що у тлумачних словниках, як і в працях відомих філософів, інших джерелах переважає точка зору, що гуманізм виник у часи розквіту європейської культури епохи Відродження. Так, М. Попович в енциклопедії сучасної України зазначає, що поняття гуманізму, як суспільного явища, вперше з'явилося в епоху Відродження. На той час людство накопичило досить вагомі надбання в культурі, мистецтві, природничих та суспільних науках. Це була епоха заперечення норм життя середньовіччя з його жорстокістю у відношеннях людей один до одного, до природи, міждержавними війнами, переходу до нових стосунків. Ця точка зору переважає, однак історик Ю. Чорний дивиться на явище гуманізму дещо з іншого боку. Як можна стверджувати, що гуманізм «виник» у часи Відродження, зауважує вчений, коли сама ідея показує, що вона існує з давніх часів. Наприклад, всесвітньовідомим джерелом гуманізму можна вважати Біблію, не як суто релігійне, а як філософсько-етичне джерело, яке мало і має неабиякий вплив на людей. У давніх текстах, що створюють основу сучасного християнства та іудаїзму, гуманізм присутній досить явно. Цей принцип не приховується за алегоріями, він явно і чітко проявляється у

тексті. Згадаймо Заповіді Божі, які створюють базу для релігійної картини світу як Західної (католицизм), так і Східної (православ'я) Європи: «не вбивай»; «не вкради»; «не бажай чогось, що належить твоєму ближньому» – це приклад існування ідей гуманізму задовго до епохи Відродження. З іншого боку, саме епоха Відродження дала нам відомих мислителів-гуманістів свого часу. Серед таких авторів, звичайно, можна виділити відому «італійську трійцю»: Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо та Данте Аліг'єрі – засновників сучасної італійської мови та класиків італійської літератури, етики і філософії. Петрарка, один з ранніх гуманістів («ранніх» для епохи Відродження), відомий як «батько гуманізму», у своїх сонетах писав: «по-справжньому благородна людина не народжується з великою душею, але робить себе такою прекрасними своїми ділами».

По-друге, прояв справжнього гуманізму не обмежується расовою, національною чи релігійною приналежністю. Ця ідея сама по собі заперечує будь-які переваги однієї соціокультурної групи людей над іншою. Наприклад, якщо звернутися до джерел ісламу, то можна чітко побачити існування розділу людства на мусульман та, так званих, невірних (не мусульман). Присутній у Корані гуманізм має досить незрозумілий для християн зміст, адже має відношення виключно до вірних мусульман. Такий гуманізм має певне обмеження, адже любов до людей змушує нас подивитися на цей світ не через призму наших відмінностей, а як на єдиний організм – людство. Ця ідея вперше була систематизована у працях іншого діяча епохи Відродження, римсько-католицького теолога Папи Адріана VI, проте достовірно невідомо, чи належить вона саме йому. Адріан VI відомий Папа католицької церкви, який для свого часу був досить м'яким політиком та діячем церкви. Історичні джерела вказують на те, що його попередники і послідовники були в рази жорсткіші, не цуралися нав'язувати віру силою, вбивали опонентів та брали активну участь у політичних зіткненнях за владу, територію та ресурси.

По-третє, сучасний рух гуманістів – це не тільки філософське явище, а реальна сила, відчутний рух та певна тенденція у праві, релігії, політиці тощо. Якщо проаналізувати

правові системи сучасних європейських країн, то можна побачити, що Феміда переживає найкращі роки. Правові відносини демократичних країн збудовані таким чином, що відповідають деяким критеріям гуманності. Наприклад, свобода слова, свобода віросповідання, право виражати політичну думку, пасивне виборче право, відміна смертної кари, захист звинуваченого у суді, відміна будь-якої агресії на фоні відмінностей. Свій складний шлях до гуманізму та демократії пройшла й Україна. Через столітні репресії царської Росії, через значний тиск на культуру в складі СРСР, через пропаганду ненависті до українців, війну проти України, що відбувається просто зараз. У такі часи згадуються слова одного відомого українського діяча, політика, дисидента журналіста та, гадаю, гуманіста В'ячеслава Чорновола: «немає страшнішого покарання, ніж муки нечистої совісті, бо немає судді вище за правду».

Таким чином, аналіз особливостей багатовікової трансформації гуманістичних ідей в розвитку суспільства дозволяє зробити висновок про їхню універсальність та актуальність на всіх історичних етапах стосовно утвердження загальнолюдських цінностей заради суспільного прогресу. Оскільки гуманізм – це явище, що розвивається і здатне набувати нових форм під впливом дійсності, то ряд інших важливих характеристик гуманізму можна побачити, якщо дослідити його генезу. Любов до людей є найкращим порадиником для розв'язання більшості складних суперечностей, у тому числі проблем спілкування. Саме вона підкаже вихід у складних ситуаціях. Коли любиш людей, з якими спілкуєшся, то докладеш максимум зусиль, щоб зрозуміти їх та втілити принципи гуманізму в життя.

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО.....	4
Життєвий шлях та науково-педагогічна діяльність професора А.О. Приятельчука.....	5
ЧАСТИНА 1.	
ФІЛОСОФІЯ І ОСВІТА ЯК ЧИННИКИ ЦІННІСНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	8
<i>Губерський Л.В.</i> Інтегративна роль гуманітарних цінностей в освітньому процесі.....	8
<i>Глушко Т.П.</i> Філософсько-економічна спадщина професора А. Приятельчука: зміст, сутність, перспективи розвитку.....	14
<i>Козловець М.А.</i> Ідеологія як чинник суспільної інтеграції.....	18
<i>Корабльова В.М.</i> Український фронезис як відповідь на кризу європейського модерну.....	24
<i>Сайтарли І.А.</i> Poststructuralism in the light of the fusion of economic discourse and psychoanalytic approach.....	29
<i>Аташкаде Р.В.</i> Еволюція та інволюція традиції в сучасному суспільстві.....	33
<i>Власенко В.П.</i> Ціннісно-нормативна основа європейського простору вищої освіти.....	38
<i>Діденко Л.В.</i> Лекціювання філософії: сторітеллінг.....	46
<i>Кондратенко Н. Ю., Марченко Г. В.</i> Специфіка формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурологі.....	49

Лозниця С.А.	
Полікультурні суспільства: консолідація та примирення.....	54
Пугач В.Г.	
До питання забезпечення академічної свободи в сучасному світі.....	59
Сєрова Ю.В.	
Соціальний міф як атрибут повсякденного життя сучасної людини.....	63
Стежко С.О., Заболотня Р.В.	
Українське театральне мистецтво: історичні трансформації ідеологічних пропагандистських концептів.....	66
ЧАСТИНА 2.	
ТОЛЕРАНТНІСТЬ	
У МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ СВІТІ	70
Калуга В.Ф.	
Тотальна інформатизація суспільства як «тінь» гуманності та толерантності.....	70
Власенко Ф.П.	
Чи можлива толерантність в умовах війни?.....	74
Гольд О.Ф.	
Толерантність як аспект права в поліконфесійній державі: сучасний стан.....	80
Ищенко О.М.	
Крихкість толерантності у міжкультурному просторі.....	84
Левченко Є.В.	
Толерантність vs політкоректність.....	89
Туренко В.Е.	
Коекзистенція свободи волі і толерантності в освіті.....	94
Сакали О.В.	
Толерантність як базовий принцип міжкультурного діалогу.....	97
Шевчук Є.О.	
Толерантність як орієнтир освіти XXI століття.....	100

ЧАСТИНА 3.

ГУМАНІЗМ: ВІД ІДЕЇ ДО ПРАКТИКИ ЛЮДЯНОСТІ	103
<i>Бойченко М.І.</i>	
Гуманізм як світогляд.....	103
<i>Тищенко О.В., Дунаєвська Л.Г.</i>	
Гуманістична основа теорії «соціального фактору».....	106
<i>Бегаль О.М.</i>	
Соціальна робота як форма практичної реалізації гуманізму.....	111
<i>Гончаренко М.М.</i>	
Філософське розуміння людяності.....	116
<i>Колотило В.В.</i>	
Плинна сучасність як виклик і можливість людяності.....	119
<i>Товмаш Д.А.</i>	
Феномен «удачі» в сучасній бізнес-культурі.....	122
<i>Паламарчук В.В.</i>	
Історичні трансформації ідей гуманізму в розвитку суспільства.....	124

Наукове видання

Філософія людяності в освіті, науці та житті

Збірник наукових матеріалів
круглого столу,
присвяченого пам'яті
професора Анатолія Олексійовича Приятельчука
(Київ, 25 березня 2022 року)

Друкується в авторській редакції

Упорядкування: **Власенко Ф.П., Левченко Є.В., Товмаш Д.А.**
Комп'ютерна верстка: **Товмаш Д.А.**
Дизайн, обкладинка: **Кунька О.Г.**

Підписано до друку 28.06.2022 р.
Формат 60х84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 7,67.
Тираж 300 пр. Зам. № 9/22

Видавець ТОВ «ВАДЕКС»
04074, м. Київ, вул. Бережанська 9
тел. 067 502-22-42
сайт: <https://vadex.com.ua/>

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів
видавничої справи ДК № 4285 від 27.03.2012 р.